

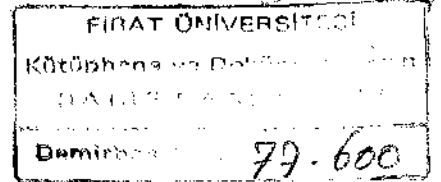
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YURT DIŞINDA ÇALIŞAN TÜRK İŞÇİLERİNİN SORUNLARI

Hülya EKMEN

044
4.02
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Bu Tez, ... Tarihinde, Aşağıda Belirtilen Jüri Tarafından
Oybirliği / Oyçokluğu ile Başarılı / Başarısız Olarak Değerlendirilmiştir.

(İmza)

(İmza)

(İmza)

Danışman
Prof. Dr. Halil NARMAN

Firat Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi
0069987
255.07.02.03.00.00/08/0069987

S YL/15

ELAZIĞ
1996

ÖNSÖZ

Türkiye, bugün, karmaşık ve çok yönlü bir sosyal hareketlilik içindedir. İç göç olgusunun yanısıra, yurtdışına gönderilen işçiler ve içinde buldukları sosyal yapı ve olaylar, hareketliliği uluslararası boyutlara ulaştırmıştır.

Biz, sosyal hareketlilikler içinde "Yurt Dışında Çalışan Türk İşçilerinin Sorunları" nı araştırma konusu olarak ele aldık.

Araştırmamızın teorik olması nedeniyle gerekli kaynakları temin edebilmek amacıyla Ankara'ya da gidilmiştir. Ankara'da başta Millî Kütüphane olmak üzere bazı halk kütüphanelerinden de yararlanılmıştır. Kaynak temin etmek, bilgi edinebilmek için gidilen yerler arasında Sosyal Sigortalar Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Turizm Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Devlet Dökümantasyon Merkezi, Alman Kültür Bürosu, Bilkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi'nin yanısıra Türkiye İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası ve Akbank gibi bankaların kültür hizmetleri servisleri de yer almaktadır. Ankara'da yaptığım yoğun çalışmalarda bana yardımcı olan herkese teşekkür ederim.

Araştırmanın tamamı süresince destek ve yardımını her zaman yanımda bulduğum kıymetli eşim Bahir EKMEN'e, KAYA ve EKMEN ailelerine en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmalarım nedeniyle kendisini ihmal ettiğimi düşündüğüm oğlum, Abdullah EKMEN'e sevgilerimi sunarım...

Çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Saime DEMİR ve Fikriye EKMEN'e de teşekkür ederim.

Bu konuda çalışmama izin veren hocam Sayın Prof. Dr. Halil NARMAN'a teşvik, destek ve yol göstermesinden dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR	IX
1. GİRİŞ	1
1.1. Genel	1
1.2. Araştırmanın Konusu	2
1.3. Araştırmanın Amacı	2
1.4. Araştırmanın Yöntemi	3
2. GÖÇ VE İŞGÜCÜ GÖÇÜ KAVRAMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER	4
3. DIŞ GÖÇ TÜRÜ OLARAK İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN İÇ GÖÇLE İLİŞKİSİ	5
4. DIŞ GÖÇÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	7
5. TÜRK İŞÇİLERİNİN YURT DIŞINA GÖÇLERİNİN TARİHÇESİ	9
6. YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARIMIZIN VE TÜRK İŞÇİLERİNİN ÜLKELEREVE YILLARA GÖRE SAYISAL DAĞILIMI	15
7. DIŞ GÖÇE KATILAN İŞÇİLERİN ÖZELLİKLERİ	20
8. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN SORUNLARI	23
8.1. KÜLTÜR FARKI, UYUM VE YABANCILAŞMA	23
8.1.1. Genel	23
8.1.2. Yabancı Bir Kültürü Benimseme ve Uyum Sorunu	24
8.1.3. Yabancı Düşmanlığı ve Uyum Arasındaki İlişkiler	28
8.1.4. Kültürel Kimlik Sorunu	33
8.1.5. Boş Zamanların Değerlendirilmesi ve Uyum Arasındaki İlişkiler	36
8.1.6. Uyum ve Bütünleşme	41
8.1.7. Sonuç	44
8.2. YABANCI DİLLE İLGİLİ GÜÇLÜKLER	45
8.2.1. Genel	45
8.2.2. Türk İşçilerinin Dil Sorunları	45
8.2.3. Dil Öğrenme İmkânları	47
8.2.4. Dil ve Uyum Arasındaki İlişkiler	49

8.2.5. Sonuç	53
8.3. TÜRK İŞÇİLERİNİN KONUT SORUNLARI	54
8.3.1. Genel	54
8.3.2. Konut Tipleri ve Konutla İlgili Sorunlar	55
8.3.3. Türk İşçilerinin Konut Bölgelerindeki İlişkileri ve Uyum Sorunları	58
8.3.3.1. Yerli halkla ilişkiler ve yardımlaşma	60
8.3.3.2. Hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşma	61
8.3.4. Sonuç	62
8.4. TÜRK İŞÇİLERİNİN İŞ ÇEVRESİ VE ÇALIŞMA ŞARTLARIYLA İLGİLİ SORUNLARI	63
8.4.1. Genel	63
8.4.2. Çalışma Alanları	64
8.4.3. Ücret ve İşten Duyulan Memnuniyet	71
8.4.4. Sonuç	78
8.5. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN BESLENME SORUNLARI	79
8.5.1. Genel	79
8.5.2. Türk İşçilerinin Gıda Maddeleri	81
8.5.3. Dinî Gıda Yasakları ile Uyum Arasındaki İlişkiler	83
8.5.4. Sonuç	85
8.6. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞLERİNİN EĞİTİMİ VE MESLEKİ EĞİTİMİ	86
8.6.1. Genel	86
8.6.2. Eğitim Sorunları	87
8.6.3. Meslekî Eğitim Sorunları	88
8.6.4. Eğitim Hizmetleri, Eğitim Müşavirlik ve Ataşeliklerinin Görevleri	91
8.6.5. Sonuç	93
8.7. YURT DIŞINDAKİ TÜRK ÇOCUKLARININ EĞİTİM KÜLTÜR SORUNLARI	94
8.7.1. Genel	94
8.7.2. Okul Öncesi Dönem	95
8.7.3. Okul Durumu	98

8.7.4. Sonuç	106
8.8. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİ VE SAĞLIK SORUNLARI	107
8.8.1. Genel	107
8.8.2. Yaşanılan Ortam ve Sağlık Şartları	107
8.8.3. Ruh Sağlığı, Yurt Özlemi ve Genel Davranış Bozuklukları	109
8.8.4. İçki Kazaları ve Meslek Hastalıkları	111
8.8.5. Çalışılan Ülkelerle Yapılan Sosyal Güvenlik Őözleőmeleri	115
8.8.6. Sonuç	117
8.9. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİ VE DİN	118
8.9.1. Genel	118
8.9.2. Dinî Uygulamalarla İlgili Güçlükler	119
8.9.3. Resmî ve Gayrî Resmî Faaliyetler	121
8.9.4. Din ve Uyum Arasındaki İlişkiler	122
8.9.5. Din Hizmetleri, Müşavirlik ve Ataşeliklerinin Görevleri	124
8.9.6. Sonuç	124
8.10. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN AİLE DURUMLARI VE AİLE İÇİNDEKİ İLİŞKİLERİ	125
8.10.1. Genel	125
8.10.2. Aile Durumu ve Aile İçindeki İlişkiler	126
8.10.3. Sonuç	131
8.11. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN VE ÇOCUKLARININ SUÇLULUK DURUMLARI	131
8.11.1. Genel	131
8.11.2. Resmî İstatistiklere Göre Yabancı ve Yerli İşçilerin Suçluluk Durumları	133
8.11.3. Yurt Dışındaki Türk İşçilerinin Suç İşleme Nedenleri	135
8.11.4. Yurt Dışındaki Türk İşçilerinin İşledikleri Suç Türleri	138
8.11.5. Sonuç ve Öneriler	140
8.12. YURT DIŞINDA İLLEGAL OLARAK ÇALIŞAN TÜRK İŞÇİLERİNİN SORUNLARI	142
8.12.1. Genel	142
8.12.2. İlegal Dış Göçü Etkileyen Faktörler	143

8.12.3. Yurt Dışındaki İlegal İşçilerimizin Sayısal Durumları	143
8.12.4. İlegal İşçilerin Yaptıkları İşlerle İlgili Sorunlar	144
8.12.5. İlegal İşçi Çalıştırmada İşverenin ve Devletin Sorumluluğu	145
8.12.6. Sonuç	146
8.13. YURT DIŞINDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ETKİSİ	146
8.13.1. Genel	146
8.13.2. Yurt Dışındaki Kitle İletişim Araçları	146
8.13.3. Yurtla Olan İlişkiler, Kitle İletişim Araçlarından Etkilenme Durumu ve Uyum Arasındaki İlişkiler	147
8.13.4. Sonuç	150
8.14. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN KAZANÇLARINI DEĞERLENDİRME YOLLARI	151
8.14.1. Genel	151
8.14.2. Türk İşçilerinin Kazançlarını Değerlendirme İmkânları	151
8.14.3. Türkiye' ye Gönderilen İşçi Dövizleri	152
8.14.4. Sonuç	154
8.15. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN TEMEL HAKLARI İLE İLGİLİ SORUNLARI	155
8.15.1. Genel	155
8.15.2. Temel Haklarla İlgili Sorunlar	155
8.15.3. Sonuç	159
8.16. YURDA DÖNÜŞ VE UYUM SORUNLARI	160
8.16.1. Genel	160
8.16.2. Yurda Dönüşü Etkileyen Faktörler	160
8.16.3. Kesin Dönüş Yapan Türk İşçi Ailesi ve Uyum Sorunları	164
8.16.4. Sonuç	166
9. DIŞ GÖÇÜN GELECEĞİ	167
10. GENEL SONUÇ VE ÖNERİLER	169
KAYNAKLAR	192

TABLOLAR LİSTESİ

<u>TABLO</u>	<u>Sayfa</u>
1. İş ve İşçi Bulma Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Gönderilen İşçiler (1961-1987)	16
2. Yurt Dışına Gönderilen İşçiler (1988-1992)	19
3. Türk İşçilerinin ve Vatandaşlarının Ülkelere Göre Sayısal Dağılımı (1992)	19
4. 1990 Yılında Yurt Dışına Gönderilenlerin Ülkelere ve Mesleklere Göre Dağılımı	67
5. Hollanda' da Serbest Çalışan Türklerle İlgili Sayısal Bilgiler (1991 Yılı)	69
6. Meslekî Eğitim (Çıraklık Eğitimi) Gören Türk ve Toplam Yabancı Genç Sayısı	89
7. F. Almanya' da Okula Devam Eden Çocukların Sayısı ve Devam Ettikleri Okullar	100
8. F. Almanya' daki Vatandaşlarımızın Cinsiyetlerine ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (31.12.1991)	127
9. F. Almanya' da Bulunan Türklerin Medeni Durumları İtibariyle Sayıları	128
10. F. Almanya' da Doğan, Evlenen ve Ölen Vatandaşlarımızın Sayıları	129
11. Milliyetlere Göre 1979-1986 Yılları Arasında F. Almanya' daki Suçluluk Durumu	134
12. F. Almanya' da Yabancılarla İlgili Polisiye Vak' alara İlişkin İstatistikî Bilgiler (1987-1991)	136
13. 1981 Yılında Türk Gençlerinin Alman ve Diğer Yabancı Gençlere Göre Suçluluk Oranı	139
14. 1964-1989 Yılları Arasında Türkiye' ye Gönderilen İşçi Dövizleri	153
15. F. Almanya' daki Vatandaşlarımızın ve Diğer Yabancıların Ülkelerine Havale Ettikleri ve Yanlarında Götürdükleri Tahmini Döviz Miktarı (Milyon DM)	154
16. Hollanda Vatandaşlığına Geçen Türkler (1979-1992 /Temmuz)	159
17. F. Almanya' ya Gelen ve F. Almanya' dan Ayrılan Vatandaşlarımızın Sayıları (1981-1991)	163

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
A.E.T.	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
A.S.G.S.	: Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi
A.T.	: Avrupa Topluluğu
B. Avrupa	: Batı Avrupa
B. Devletler Top.	: Birleşik Devletler Topluluğu
B.k.z.	: Bakanız
B.Y.K.P.	: Beş Yıllık Kalkınma Plânı
Cum.	: Cumhuriyet
D.İ.B.	: Dış İşleri Bakanlığı
D.İ.T.İ.B.	: Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği
D.P.T.	: Devlet Plânlama Teşkilatı
F. Almanya	: Federal Almanya
İ.İ.B.K.	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
İnş.	: İnşaat
K.K.K.	: Köy Kalkınma Kooperatifleri
K.K.T.C.	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
P.T.T.	: Posta, Telefon, Telgraf
S. Arabistan	: Suudî Arabistan
S. Birliği	: Sovyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.İ.B.	: Tüm İktisatçılar Birliği
T.R.T	: Türkiye, Radyo, Televizyon Kurumu
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
v.s.	: Ve saire

1. GİRİŞ

1.1. Genel

Göç, Türk insanının binlerce yıllık tarihinin en önemli olgularından biri durumundadır. Fakat, yabancı ülkelerde çalışma amacıyla başlayan göçün tarihi ise otuz yılı aşkın bir süre olup, pek eski değildir.

Yurt dışında sigortalı olarak çalışan Türk işçilerinin sayısı bir buçuk milyon dolayındadır. Yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının sayısı ise, üç milyonun üzerindedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1992 Yılı Raporu, 1993: 5).

Bugün, Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının, dolaylı yada dolaysız olarak iç ya da dış göç hareketlerinden etkilenmiş veya etkilenmekte olduklarını belirtebiliriz.

"Konukluk" koşullarından "yerleşikliğe" geçiş durumunda bulunan vatandaşlarımızın sorunlarının eskiye göre nicelik ve boyut değiştirmekte olduğunu belirtebiliriz. Halen buldukları ülkede politik yaşama katılım, seçme ve seçilme hakkı, genel ve meslekî eğitim, daha kapsamlı sosyal güvenlik hakları, çifte vatandaşlık, iş adamı veya serbest meslek sahibi olarak ekonomik ve ticarî yaşama katılım, ülkemizle bağlarının korunması ve geliştirilmesi, kesin dönüş yapanların yeniden uyumları, ayrıca, Batı Avrupa ülkelerinde özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde artan işsizliğe koşut olarak, yoğunluk kazanan yabancı düşmanlığı gibi konular yurt dışındaki Türklerin güncel sorunlarını oluşturmaktadır.

Öte yandan, Türk işçilerinin çocukları ile ya da üçüncü kuşakla ilgili sorunlar, daha farklı nitelikler taşımaktadır. Bunların bir kısmı ya çok küçük yaşlarda buldukları ülkelere gitmişler, ya orada dünyaya gelmişler, ya da kendi ülkemizde sosyalizasyon sürecinin belirli bir aşamasından sonra yurt dışında ailelerinin yanına gitmişlerdir. Yurt dışındaki sorunları ise, yurt dışına gidiş veya orada bulunuş yaşları köklü bir biçimde etkileyecektir.

İşçi göçü sonucu, yabancı ülkelerde meydana gelen sorunlar, çok yönlü olup sadece konuk işçilerden kaynaklanabilen sorunlar da vardır. Kısaca, yurt dışındaki Türk işçilerinin sorunları, Türkdoğan'ın deyimiyle "çifte standartlı bir durum" (Türkdoğan, 1984) ortaya koymaktadır. Ancak, böyle bir yaklaşımın, yani olayları objektif değerlendirmenin yararlı sonuçlar doğurabileceği düşüncesindeyiz. Çünkü, Türk işçilerinin gittikleri ülkelerde buldukları toplumla ve kültürle uyum

sağlamaları, bütünleşmeleri ve sorunların incelenmesi iki yönlü bir özellik taşıdığı sürece bir anlam ifade eder.

1.2. Araştırmanın Konusu

Bu yüksek lisans tezinin konusu, "Yurt Dışında Çalışan Türk İşçilerinin Sorunları"dır. Burada öncelikle Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kaynaklarda ortaya konulmuş olan sorunlar tesbit edilerek incelenmeye çalışılacaktır.

Toplumumuzun yapısında ve bu yapıdan kaynaklanan davranışlarımızda göç hareketlerinin izlerini görmemek imkânsızdır. Böylesine karmaşık ve çok yönlü bir olgunun incelenmesi ise, bir gereklilik arz etmektedir. Çünkü, ancak böylece bu kadar önemli bir konunun anlaşılması mümkün olabilecektir.

İşte bu kadar çok sayıda Türk insanının yurt dışında çalışması ya da bulunması, onların sorunlarına bir yüksek lisans tezi çerçevesinde eğilmeyi ve sorunların derli toplu bir biçimde ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır.

Şunu hemen belirtmeliyiz ki, yurt dışında çalışan yabancı işçilerin sorunlarına pek çok bilim dalı- sosyal antropoloji, halk bilimi, psikoloji, sosyal psikoloji, eğitim, hukuk, ekonomi, Türkoloji, sosyal bilimler, tıp, gazetecilik bilimi v.s.- ilgi duymakta ve konuya kendi bilim dallarının perspektifinden yaklaşmaktadır. Burada biz konuyu, bir yüksek lisans tezi çerçevesinde sosyolojik açıdan ele almak istiyoruz. Ancak, yinede bu önemli nüfus hareketinin ülkemizde sosyolojik açıdan yeterince ele alınmadığını görüyoruz.

Türk işçilerinin endüstrileşmiş Batı ülkelerinde resmen çalışmaya başlamalarının üzerinden otuz yıldan fazla süre geçmiş bulunmaktadır. Bu süre zarfında, Türk işçilerinin ve ailelerinin sorunlarında, eğilimlerinde nasıl bir değişme ve gelişme olmuştur? Başlangıçta kendilerini buldukları ülke veya ülkelerde "geçici" olarak gören bu insanların, bu günkü durumu nedir? Kaynaklarda bu konularda da nelerin olduğu araştırma konusu yapılacaktır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu yüksek lisans tezinin amacı, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin, yukarıda ifade edilmeye çalışılan sorunlarına, bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda ve özellikle Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kaynaklarda ne dereceye

kadar değinilmiş olduğunu, sorunlara yaklaşım tarzı ve çözüm önerilerinin neler olduğunu araştırmak, bunlara dayanarak bir "durum tesbiti" yapmak, kaynakları içerik açısından incelemek ve yeni çözüm önerileri ortaya koymaya çalışmaktır.

Öncelikle, soruyu ve sorunları iyi anlamanın, bunların cevabını ve çözüm önerilerini daha kolayca bulmaya yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Türk işçilerinin Batı ülkelerinde çalışmaya başlamalarının üzerinden otuz yıldan fazla bir zaman geçtiğinden, bu süre zarfında araştırmalarda veya kaynaklarda ortaya konulan sorunların neler olduğunu yazılı kaynaklara dayanarak ortaya koymak, yani öncelikle bir "durum tesbiti" yapmak gerekmektedir.

Daha sonra çeşitli kaynaklarda ortaya konulmuş bulunan ve yüksek lisans tezi çerçevesinde tesbit edilen konuların içerik açısından incelenmesi, yani burada "içerik açısından analitik bir inceleme" yapmak söz konusudur.

Kısaca ifade edilmek istenirse, "bir durum tesbiti" ne yönelik olan bu tezde öncelikle veriler toplanmış, toplanmış olan veriler sınıflandırılmış ve sonuçta bu verilerin içerik analizi bakımından bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu yüksek lisans tezinin materyali, erişebildiğimiz Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kaynaklarla, Türkçe basın, yayın haberlerine dayanmakta, kendi görüş ve önerilerimizi de içermektedir.

Bu tezin teorik bir araştırma olması ve araştırmamıza kaynaklık edebilecek kaynakların Avrupa'daki sorunları alıp, alan araştırmalarının ise, F.Almanya'da gerçekleştirilmiş olması bir sınırlandırmanın ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Ancak, diyebiliriz ki; belirteceğimiz konu ve sorunların evrensel bir nitelik taşımasından dolayı, bütün göç edilen yerler için geçerli olabilecek sonuçlar elde edilebilecek sınırlamanın boyutları aşılabilecektir. Ayrıca, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi bölgelere yapılan göçleri ve bu göçlerin niteliklerini, durumlarını belirtmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Böylece, sınırlamanın boyutları bir kez daha aşılmış olacaktır.

2.GÖÇ VE İŞGÜCÜ GÖÇÜ KAVRAMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Göç, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik v.b. yapılarıyla yakından ilişkili ve etkileyici bir olaydır.

"Göç, insanların birey ya da topluluk olarak hayatlarının bir bölümünü veya tamamını geçirmek üzere, yani tamamen, yahut geçici bir süre için bir yerleşme ünitesinden diğerine yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır." (Akkayan, 1979:21).

Bu tür, "coğrafi-yatay (horizontal) yer değiştirmelerin ötesinde, kimi toplum bilimciler, çoğu kez kişilerin gene bireysel ya da gruplar halinde, toplum içinde,, meslek gibi, toplumsal tabaka gibi değişmelerini de bir çeşit göç (yer değiştirme) olarak tanımlamakta ve bunu diğerinden ayırmak için dikey (vertikal) göçten söz etmektedirler" (Teber, 1980:12). Fakat, çeşitli yatay göçlerin, çoğu kez dikey değişiklikleri de içerdikleri saptanabilmektedir.

"Gerçekte, göç süreci içinde oluşan hareketin, çeşitli tarihsel koşullarda, niceliksel ve/veya niteliksel değişmeleri de beraberinde getirdiği her zaman görülmektedir. Kuşkusuz göç, basit bir fiziksel hareket, mekanik bir yer değiştirme değil, aynı zamanda bir değişim sürecidir " (Teber, 1980:13).

Göçler, genel olarak bir çok faktör dikkate alınarak bir sınıflamaya tabi tutulmaktadır. Göçler, amacına, gerçekleştirilme tarzına, göçe katılanların özelliklerine ve göç edilen bölgenin özelliklerine göre gruplandırılmaktadırlar.

Ancak, göçler genellikle gidilen coğrafi çevrenin özelliklerine göre sınıflandırılmaktadırlar. Buna göre, insanların buldukları ülkenin sınırları içindeki yerleşim birimleri arasında gerçekleştirdikleri göçleri iç göç, insanların buldukları ülkelerin sınırlarını aşarak başka ülkelere giderek yerleşmelerine ise dış göç denilmektedir. Dış göçlerin en yaygın ve en çarpıcı örneğini yurt dışına yönelik olan iş gücü göçü meydana getirmektedir.

Ülkelerarası düzeyde gerçekleşen göç türlerini serbest göç, resmî göç, yerleşme amacıyla yapılan göç ve sözleşmeye dayanan göç olarak dört grupta toplayabiliriz. Ancak, en ayrıcalıklı göçmenler, serbest göç sayesinde, serbest dolaşım hükümlerinden yararlanarak, belirli ülkelere gitme ve oralarda iş bulma hakkına sahip olanlardır. Bu durumdan yararlananlar özellikle Ortak Pazar'a ait olan ülkelerin işçileridir. Ülkelerarası sözleşmeye dayanan göçte, bir işçinin bir

diğer ülkeye gidip o ülkede belirli bir işte çalışması ve bu iş için kendi adına ya da kendisiyle iş veren arasında bir sözleşme yapılması söz konusudur. Ülkelerarası düzeyde gerçekleşen iş gücü göçü bunun en güncel örneğini teşkil etmektedir (Bkz. Gürtan, 1975: 319).

İşgücü hareketleri, göç yoluyla kişilerin iş bulma veya daha iyi şartlarda çalışmak ya da kendilerine ve ailelerine daha iyi bir yaşama ve gelecek imkânı yaratmak amacıyla iki ülke arasında yer değiştirmeleri şeklinde tanımlanabilir. Bilindiği gibi, işgücü göçleri istihdam amaçlı göçlerdir. İstihdam, bir kişiyi hizmete alma ve kullanma, diğer bir ifadeyle emeğin kullanımı olarak tanımlanırsa, işgücü göçü de, bir ülkenin başka bir ülkeden talep ettiği emeğin ya da işgücünün kullanımından doğan bir dış göç türüdür (Bkz: Gürtan, 1975:320).

Ülkelerarası düzeyde gerçekleşen işgücü göçü, aslında servet ve gücün dağılımındaki global eşitsizliklerin bir sonucudur. İşgücü göçü, karşılıklı bağımlılık içinde olan dünya ekonomisi içerisinde ekonomik değişim kalıbını ve farklı ülkeler arasındaki periyodik hareketliliğini içine alan bir süreçtir (Bkz. Gürtan, 1975: 320).

Ülkelerarası işgücü göçüne katılan nüfus genellikle aktif nüfustur. Bu nüfus dilimi içerisinde açık veya gizli işsiz kimseler yer alabildiği gibi, iş gücü sahibi olanlar ve hatta bunların yakın akrabaları, eş ve çocukları da bulunabilir. Yurt dışına işgücü göçü çeşitli yollardan gerçekleştirilmektedir. İşgücü göçüne katılan kimseler gittikleri ülkelerin işgücü piyasalarında kullandıkları yollara göre adlandırılırlar. Ancak, genel olarak iş gücü göçüne katılan üç ayrı işçi tipinden söz edilmektedir. Bunlar; göçmen işçi, konuk işçi ve kaçak işçilerdir.

3.DIŞ GÖÇ TÜRÜ OLARAK İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN İÇ GÖÇLE İLİŞKİSİ

İşgücü göçünün özellikleri araştırılırken, onun iç göçlerle ilişkisi üzerinde durmak gerekir. Ama, bunun yanında dış göç türü olarak işgücü göçünün, iç göçün bir devamı olmadığı konusu tartışmalıdır.

Yasa'ya göre, yurt dışı işçi göçü ile iç göç arasında ortak bir özellik vardır. Yurt dışında çalışan aile reisleri veya eşleri, en kısa zamanda, en yakın aile bireylerini ve yakınlarını (akrabalarını) yanlarına almakta, yurda döndükten sonra kendi yerlerine onlardan birini bırakmak yolunu seçmektedirler. Böylece bir aileden bir kişinin yurt dışına gidişini, aynı aileden diğer fertlerin de gidişini izlemektedir. Bu

durum, genel olarak yurt içi göçlerle bir benzerlik göstermektedir (Bkz. Yasa, 1979).

Aker'e göre ise, göçün, istikameti gelişmemiş, fakir, kırsal bölgelerinden gelişmiş bölgelere ve özellikle de büyük şehirlere doğru olup başta İstanbul olmak üzere, büyük şehirler bir tür atlama tahtası fonksiyonu üstlenmiş ve buralardan yurt dışına göç edilmiştir (Bkz. Aker, 1972:28).

Aynı şekilde Canatan'a göre, Türkiye'de dış göç başlamadan önce kırsal kesimden kentlere doğru bir göç olayı yaşanmaktaydı. 1950'li yılların başından itibaren kitlesel bir görünüm olan iç göç, 1960'lı yılların başından itibaren dış göçe çevrilerak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dış göç, alıcı ülkelere özgü "çekici" faktörler tarafından belirlenirken iç göç kırsal kesime özgü "itici" faktörler tarafından belirleniyordu (Bkz.: Canatan, 1990).

Abadan' da yurt dışına göçenlerin önemli bir bölümünün daha önce bir iç göç sonucu olarak il merkezlerine yerleşmiş işçilerden oluştuğunu belirtmiş ve yurt dışına olan göç hareketini, iç göç hareketinin bir uzantısı biçiminde değerlendirmiştir (Bkz.: Abadan, 1975).

Belirtilen başlıca benzerliklere rağmen, Gökdere'ye göre, dış göçü, iç göçün siyasal sınırlarını aşan bir uzantısı olarak değerlendirmek hatalıdır. Çünkü, iki göç arasında hem nedenleri, hem sonuçları açısından farklılıklar vardır. Kırsal bölgelerdeki gizli işsizlik ve gelir düşüklüğü, kentlerin çekiciliği iç göçlere neden olmaktadır. Belirtilen iki etki, dışa yönelik göçler için de geçerlidir. Ancak dışa göçenlerin daha çok kentsel bölgelerden ayrılmaları ve daha önce bir işte çalışıyor olmaları "daha yüksek gerçek gelir" biçimde özetlenebilecek çekici etkinin ağır bastığını göstermektedir. Yurt içi göç, kamu kuruluşlarının düzenlemesi ve aracılığıyla birlikte, ilgili hükümetlerin müdahalesi ile gerçekleşir. Yine dışa yönelik işgücü göçünde -turist işçiler dışında- iş sözleşmesi önceden yapıldığından, işsiz kalma ve iş belirsizliği söz konusu değildir. Aynı zamanda, yurt dışına geçici işçi olarak gidilmesine ve dönme umudu olmasına rağmen, yurt içi göçlerde sürekli yerleşme söz konusudur (Bkz.: Gökdere, 1978).

Velioğlu ve Gökdere' ye göre, yurt içi ve yurt dışı göçler arasındaki belirtilen bir farklılık da yurt içi göçlerde, diğer nedenlerin yanında, çocukların eğitimi de önemli rol oynar. Oysa dış ülkelere göçte egemen faktör, gelir farklarıdır. Çocukların eğitimi çoğu kez bir sorun olarak daha sonra ortaya çıkmaktadır (Bkz.: Velioğlu,

1974; Gökdere, 1978).

Tüm bu ifade edilen görüşlerden de anlaşıldığı gibi, iç ve dış göçler arasında benzerliklerin ve birbirini etkilemelerin olmasının yanısıra, farklılıklar da söz konusudur. Ayrıca, bu farklılıklar göç olgusunun daha sonraki aşamalarında da belirgin olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, karşılaşılan durumlar, çeşitli sorunlar bu durumun açık göstergesidir. Ancak, diyebiliriz ki, her iki göç olayında da bir takım faktörler sürükleyicilik görevi yapıp, bir çok değişmeler meydana gelebilmekte ve bu değişimin dinamik yapısından dolayı bir takım istenir ve/veya istenmez sonuçlarla karşılaşılmaması da mümkün olabilmektedir.

4. DIŞ GÖÇÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Yurt dışına işgücü göçü, Türk toplumunun son yıllarda ortaya çıkan gerçeklerinden birisidir. Yabancı işçileri dış göçe iten faktörler, gerek bizzat işçilerin kendileri için, gerek kendi ülkeleri için ve gerekse işçi kabul eden ülkeler için temelde aynıdır. Tüm taraflar için konu, birinci plânda ekonomik niteliktedir (Bkz.: Narman, 1978:8). Toplumumuzun yapısında ve bu yapıdan kaynaklanan davranışlarımızda, göç hareketlerinin izlerini görmemek imkânsızdır. Ancak, yabancı bir ülkedeki bir işin, Türk insanı için alışılmışın dışında bir şey olduğunu, Türk işgücünün endüstrileşmiş Avrupa ülkelerine göçleri ile Türk halkının tarihinde yeni bir sayfanın başladığını ileri sürenlerde vardır (Bkz.: Neutoh, v.d. 1974:31, bu kısım Narman'ın 1978 yılındaki yaptığı araştırmasından alınmıştır). Bu nedenle, bu karmaşık ve çok yönlü göç olgusunun incelenmesi ise, bir gerekliliktir.

Yurt dışında çalışan yabancı işçilerin durumları ve sorunları gibi konularla sosyolojik açıdan ilgilenen araştırmaların bir çoğunda, dış göçü etkileyen nedenlerle ilgilenilmiş ve bu konu açıklanmaya çalışılmıştır (Abadan, 1963; D.i.B. 1973; T.i.B., 1975; Gürtan, 1975; Gökdere, 1978; Akkayan, 1979; Teber, 1980; Tuna, 1981; Gıtmez, 1983; Narman, 1985; Tezcan, 1987; Canatan, 1990; Martin, 1991; Tufan, 1994).

Bu araştırmalardan elde edilen verilerle, yurt dışına olan göçü etkileyen faktörleri sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz. Bu sınıflandırılmanın yapılmasında Abadan'ın çalışmasından da faydalanılmıştır (Bkz.: Abadan, 1964):

1- Sosyal faktörler:

- a) Daha yüksek hayat standardına kavuşmak,
- b) Daha modern çalışma şekillerinin bulunması,
- c) Daha geniş çalışma imkânlarının bulunması.

2- Ekonomik faktörler:

- a) Büyük çapta işsizlik ve geçim sıkıntısı,
- b) Çalışma alanındaki dengesizlik,
- c) Sermaye yetersizliği ve tasarruf eksikliği,
- d) Düşük millî gelir seviyesi,
- e) Zayıf verimlilik,
- f) Teknik ve sermaye açısından dış ülkelerden yardım görme,
- g) İç piyasa talebinin yetersizliği ve aykırı tüketim bünyesi.

3- Kültürel faktörler:

- a) Dünyayı tanıma isteği,
- b) Yabancı dil öğrenme isteği,
- c) Endüstrileşmiş bir toplumda yeni sanat ve bilgiler kazanma veya eğitim görme arzusu,
- d) Meslek değiştirme istekleri.

Ayrıca, II. Dünya Savaşı'nın nüfus üzerindeki olumsuz etkisi, nüfus artış hızının giderek yavaşlaması, sömürgelerin bağımsızlığa kavuşarak, işgücü kaynağı olmaktan çıkması ve refah olanaklarının arttığı gelişmiş ülke işçilerinin düşük statülü işlere olan ilgisinin azalması gibi nedenler de, yine yurt dışına işgücü göçünü etkileyen faktörlerdir (Canatan, 1990:15).

Yurt dışına işgücü göçünü etkileyen faktörler genellikle iki grupta toplanmıştır. İstihdam sorunu, geçim sıkıntısı, düşük gelir düzeyi gibi faktörler "itici faktörler"i oluştururken, ülkelerarası refah farkı, yani gidilen ülkelerdeki kazanç imkânlarının daha iyi olması da "çekici faktörler" oluşturmaktadır (Bkz. Gökdere: 1978).

Tesbit etmeye çalıştığımız bu faktörlerin hepsi göç sürecinin devamında çok büyük roller oynamaktadır. Ancak, Naman'ın da belirttiği gibi, göç sürecinin başlaması Batı ülkelerinin işgücü talebiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle belirtilen faktörler göç süresince başlatıcı değil sürükleyici fonksiyona sahiptir.

5. TÜRK İŞÇİLERİNİN YURT DIŞINA GÖÇLERİNİN TARİHÇESİ

Kaynaklarda, Türkiye'den yurt dışına ve özellikle de endüstrileşmiş Batı ülkelerine işgücü göçünün 1956-1960 yıllarında başladığı kabul edilmektedir (Abadan, 1964; D.i.B., 1972; T.i.B., 1975; Abadan Unat v.d., 1975; Gökdere, 1978; Akkayan, 1979; Teber, 1980; Tuna, 1981; Gitmez, 1983; Türkoğan, 1984; Narman, 1985; Tezcan, 1987; Canatan, 1990; Martin, 1991; Tufan, 1994).

Başladıktan çok kısa bir süre sonra devamlı ve çığ gibi büyüyen Türk işçi göçünün başlangıcı, F.Almanya Cumhuriyetinde düzenlenen bir meslekî geliştirme programına dayanmaktadır.

"1956 yılında Kiel Üniversitesinde, Dünya Ekonomisi Enstitüsü, Türkiye'deki Alman sermayesinin yatırımlarını kolaylaştırmak için sanayi işletmelerinde ustabaşı olarak istihdam edilmek üzere lise mezunu Türklerin eğitilmesini önermiştir. Schleswig-Holstein Çalışma Bakanının Türk Dış İşleri Bakanlığında talebi üzerine, 1957 yılı Nisan'ında 12 Türk kursiyeri, ailelerini de alarak Almanya'ya varmışlardır. Bu eğitim programı başarılı olmamışsa da, giden Türkler, o sıralar işgücü temininde güçlük çeken Hamburg, Bremen ve Lübeck tersanelerinde kolaylıkla iş bulmuşlardır" (Onulduran-Van Renselaar, 1975:28). Bu nedenle de bunlar geri dönmemişlerdir.

Ayrıca, bu yıllarda Türk-Alman işgücü piyasasındaki olanakları fark eden işbilir kişiler, Türkiye'den yurt dışına özellikle F.Almanya'ya yasalara aykırı yollardan birçok kişi göndermişlerdir.

Yurt dışına işgücü göçünün başladığı ilk yıllarda bu yeni olgu hemen hemen bütünüyle görmezlikten gelinmiş, çeşitli devlet kuruluşları ve makamlar yeterince ilgilenmemişlerdir.

Başlangıçta Türk işçileri yurt dışına çıkmakta pek istekli davranmamışlardır. Ancak, 1960 yılına yakın günlerde, Türk işçilerinin geçici iş bırakmalarla Türkiye'ye gelmelerine izin verildikten sonra, bu durum değişmiştir. Gelenler Almanya'daki çalışma koşullarının olumlu yanlarını yaymışlar, yeni edindikleri mal ve paraların etkisiyle, yakınlarını, çevrelerindekiyi etkilemişlerdir. Söyledikleri ve yaptıkları genel olarak halkın dikkatinin uyanmasına yol açmış, dış ülkelerde çalışma olanağı arayan işçilerin sayısında önemli bir artışa neden olmuştur (Onulduran, Van Renselaar, 1975; 29).

Bu tutumlar, o zamanki devlet Plânlama Teşkilatı Müsteşarı ve Boon eski büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu tarafından çok canlı bir şekilde ifade edilmiştir: "İşçilerimiz kendi göbeklerini kendileri kesmektedirler. Hamburg bölgesine ilk kez 1959-1960 arasında gelmişlerdir. Bu ilk gruplar Batıyı fethe yapayalnız ve tam bir sergüzeşçi gibi çıkmışlardır. Geldikleri yerlere yerleştikten sonra ailelerini, akrabalarını ve arkadaşlarını buraya gelmeye özendirmişlerdir. Başlangıç böyle olmuştur"(Abadan-Unat.v.d.,1975;50).

Ayrıca, bu dönemdeki duruma Türkiye'de gerçekleşen temel nitelikteki siyasal değişmelerinde etkisi büyüktür. Çünkü, bu dönemde, dönemin hükümetine eleştiriler artmış; enflasyon ve ödemelerdeki açık oldukça yükselmiştir. 1960 yılından sonra gelen askerî yönetim, Almanya'ya iş gücü akımını kolaylaştırmıştır.

1960 yılında Devlet Plânlama Teşkilatı kurulmuş ve doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlanmıştır. Plânlamacılar, 1961 yılından sonra çalışmalarına başladıklarında, kötü olan ekonomik durumu iyileştirmek istemişlerdir. Ne var ki, 1962 ve 1963 yılları da Türkiye'nin dış ticaret açıklarının kapanmadığı yıllar olmuştur (D.İ.B.; 1972).

Yurt dışındaki Türk işçilerinin sayısı, 27.000-30.000 olduktan sonra, Devlet Plânlama Teşkilatı bunların geleceği üzerinde kafa yormaya başlamıştır (Abadan-Unat v.d., 1975:50).

Bu konuyla ilgili ilk resmî araştırma ise, Devlet Plânlama Teşkilatı adına 1963 yılında Federal Almanya'daki işçiler üzerine Nermin Abadan tarafından yapılmıştır. Araştırmacı sonuçları, önce Türkçe ve Almanca olarak yayımlamış, sonra D.P.T. Yayını olarak yayınlanmıştır (D.P.T. Yayını, 1964).

Bu dönemde, yurt dışında çalışan Türk işçileri üzerine yapılan çalışmalar yeterli, alınan tedbirler kapsamlı olmamış, tavsiye edilen hareket tarzına ilişkin tedbirler gerçekleştirilememiştir.

Yine bu dönemde yurt dışında çalışan Türk işçileri kendi başlarına örgütlenmeye başlamışlardır. Bunun için de çeşitli dayanışma dernekleri kurulmuştur. Dernek ya da örgütlerin gelişmeleri, ise ancak 1960 yılından sonra olmuştur (Abadan-Unat v.d., 1975:51).

Türkiye'deki işsizlik sorunu, yurt dışına işçi gönderilmeye başlandığı yıllarda da vardı. Nitekim, 1962 yılında işsizlerin sayısı 1.5 milyona varmaktaydı, bu sayı

1960 yılı toplam işgücünün %10' undan daha fazlaydı (Tuna, v.d, 1966:66).

9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylaması ile onaylayan Anayasa'nın 18.maddesi, bütün yurttaşlara pasaport alma hakkı da dahil olmak üzere, seyahat özgürlüğünü bir hak olarak tanımıştır. Büyük çapta işgücü göçünde ve devletçe idare edilen "işgücü fazlasının ihracı" için de bu durum temel olmuştur.

1962-1967 dönemi, birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı ile durumun resmîyet kazanması dönemidir (D.P.T., 1963; 64-65).

1960 yılından sonra Türkiye, yabancı ülkelere giden işçilerin yasal ve yönetsel haklarını kazanması için ilk başta Almanya olmak üzere ikili anlaşmalar imzalamıştır (Bkz.: Tezcan, 1987:1; D.P.T., 1983:4).

Dış göçten sayısız yararlar uman Türkiye, ilk olarak resmî işgücü anlaşmasını, en çok işçi bulduğumuz ülke olması nedeniyle 1961 yılında F.Almanya ile yapmıştır. Daha sonra da sırasıyla 1964 Avustralya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa, 1967'de İsveç ve Avustralya ile işgücü gönderme anlaşmaları imzalanarak dış göçün önü açılmıştır. (Bkz.: D.i.B.,1973: 17, 18, 19; Gitmez, 1983:18; Canatan, 1990:14; Tufan, 1994:5).

Belirtilen ülkeler ile yapılan resmî anlaşmalarla birlikte, yurt dışına işçi göndermelerinde resmî sorumluluk İş ve İşçi Bulma Kurumuna verilmiştir. İlk kez 1961 yılında başlamış olan bu uygulamayla, 1967 yılı sonuna kadar yurt dışına giden işçi sayısı toplam olarak 204.042 kişidir (Tufan,1994:6; İş ve İşçi Bulma Kurumu, 1992:69).

Başlangıçta kendiliğinden bir gelişme gösteren dış göç, daha sonraları örgütsel ve yasal çerçeve içinde yürütülmeye başlanmıştır. Ayrıca, dış ülkelerde işgücü göçü sorununun çeşitli resmî makamlarca kabul edilmesi, Çalışma Bakanlığı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından benimsenmesi, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânındaki yol gösterici tavsiyelerden sonra olmuştur. Bu dönemde yurt dışında çalışmak isteyenlerin oranı da oldukça fazladır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Döneminde yurt dışına 240.000 işçi gönderilmişken, ikinci plân döneminde, özellikle 1969-1970 yıllarında, yurt dışına işçi göndermeleri, en yüksek düzeylere çıkmış, 1968-1971 yılları arasında 450.423 kişiye ulaşmıştır (İş ve İşçi Bulma Kurumu, 1992:69). Böylece, ilk on bir yıl içerisinde resmî yollardan yurt dışına giden işçilerin toplamı 654.469 kişi olup,

bunların %83,16'sı Batı Almanya'da, %16,84'ü ise diğer ülkelerdedir. (Tufan, 1994:6). Yine bu dönemde "Avrupa ekonomisindeki durgunluk, 70.000 kadar işçiyi etkilemişse de, geçici bir sarsıntıya uğramalarına rağmen, gidenlerin büyük bir kısmı geri dönmemişlerdir" (Abadan-Unat v.d., 1975:55). İşten çıkarılanların hemen hepsi ya gittikleri ülke içinde başka sektörlere kayarak iş bulmuşlar ya da Hollanda, Belçika, Danimarka gibi ülkelere giderek iş bulmuşlardır.

Türkiye'nin yurt dışında işçi göndermelerinin, göç olan ülkelerin ihtiyacına bağlı olması, bir bakıma Türkiye'nin bu konuda çok yönlü, somut politikalar oluşturmasını güçleştirmiştir (D.P.T. 1985:348).

Başlangıçta, Türk hükümetleri için dış göç işsizlik baskısından kurtulma, açığı kapayacak dış para ve kalkınma demektir. İşgücü alan Batı ise, böylece ucuzca sağlanmış bir yedek işgücü kaynağı bulmaktaydı. Sonraki gelişmeler ve değişen koşullar ise, bu başlangıç beklentileri ile, yüzyüze gelinen gerçek durumlar arasındaki farklılıklardır.

Öte yandan, 1970 yılının başından itibaren aile birleşmelerinin ortaya çıkması ve yeni doğumların olması, sadece Avrupa ülkelerindeki işçilerin sayısını arttırmakla kalmıyor, kalıcı olarak yerleşme eğilimlerini de arttırıyordu (Canatan, 1990:18).

Türkiye'de 1971 yılındaki askerî müdahale sonucunda dört tane "siyasal partiler üstü" hükümet kurulmuştur. Birinci hükümet döneminde, yurt dışındaki işçilerimizin sorunları ne yazık ki bütünüyle unutulmuştur. Hükümetin tek ilgi konusu ise, huzur ve güven ortamının sağlanması ile Anayasa'da amaç edinilen değişiklikleri gerçekleştirmek olmuştur.

İkinci hükümet programında, yurt dışındaki işçilerin sorununa çok az yer verilmişken, üçüncü hükümet programında daha uzun bir yer verilmekteydi. Bu dönemin olumlu bir sonucu olarak da 13 Nisan 1972'de "Yurtdışındaki İşçilerin Sorunları Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, yurt dışına işçi gönderilmesi teşvik edilmiş ve ilgili kamu kuruluşlarının, işçilerin yurt dışına gidişlerinde, yurt dışında ve yurda dönüşlerinde karşılaşacakları sorunlara çözüm getirmek için işbirliği yapmaları öngörülmüştür. Bu dönemde, yurt dışındaki Türk işçilerinin sorunlarıyla daha fazla ilgilenildiğini belirtebiliriz (D.P.T., 1973:675; D.P.T., 1985:348).

İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalı ile yurt dışına işçi gönderilmesi, 1973 yılında 135.820 kişi ile en yüksek düzeye ulaşmıştır (İ.İ.B.K., 1992:69). 1973 petrol krizi ve hammadde fiyatlarının ani yükselmesi ile Avrupa ülkeleri işçi alımını dondurmuş ve yabancı işçi sayısını azaltma politikası takip etmişlerdir. Böylece ekonomik durgunluk ve artan işsizlik, geri dönüşlere neden olmuştur. Ancak, hem aile birleşimleri, hem de yeni doğumlar Avrupa'daki göçmen Türklerin nüfusunu sürekli olarak arttırmıştır.

Üçüncü plân döneminde, 1973-2977 yılları arasında, sadece 54.272'si petrol krizini izleyen (1974-1977) yıllarda olmak üzere toplam 190.092 işçi yurt dışına gitmiştir (İ.İ.B.K., 1992:69). Bu dönemde, ilk olarak 1973 yılında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelen işgücü göçü, Batı Avrupa ülkelerine olan işgücü göçünün azalmasında da önemli rol oynamıştır. Türk işçileri 1977 yılından sonra ise, Avrupa'da elverişli çalışma şartlarını yeterince bulamayınca, Libya ve Suudi Arabistan gibi petrol zengini ülkeler başta olmak üzere, Orta Doğu ve Arap ülkelerine daha çok gitmeye başlamışlardır.

1983'de Libya'ya 23.293, Suudi Arabistan'a 20.238, Irak'a 7.367 kişi çalışmak üzere gitmiştir. Bugün, bu üç ülkedeki işçilerimizin sayısı 180.000'in üzerindedir. (Gitmez,1983:32; Tezcan,1987:2). Böylece, yurt dışında çalışan işçi sayımızda, yeniden bir artış olmuştur.

Ancak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik olan bu göç, Batı Avrupa'ya olan göçten farklı nitelikler taşımaktadır (Abadan-Unat v.d., 1975; Gitmez,1983; Narman,1985; Tezcan,1987.)

Araştırmalarımıza göre, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve B.Avrupadaki işçilerimizin çalışma koşullarının, yaşam faaliyetlerinin hangisinde iyi, hangisinde kötü olduğu konusu da farklılıklar göstermektedir. Tesbit ettiğimiz farklar; Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine giden işgücü göçünün tamamına yakını, Avrupa ülkelerine gidenlerden farklı olarak erkek işçi ve nitelikli işçilerden oluşmaktadır. Ayrıca, bu ülkelere giden işçilerin hemen hepsi, bu ülkelerde iş alan Türk işadamlarının yanında çalışmaya başlamışlardır. Yani, işverenleri Türk'tür. Türk-Avrupa topluluğu ilişkisinde olduğu gibi çok taraflı uluslararası ilişkiler boyutu yoktur. Kazanılan paralar bazen uluslararası geçerliliğe sahip olmayan paralardır. Bu gibi ülkelere gidenler, çoğunlukla kısa süreli sözleşmelerle ve bekâr olarak

gittiklerinden, aile ve çocuk problemleri söz konusu değildir. Aynı zamanda, "konuk işçi" statüsünün daha ağır basmasından dolayı, çifte vatandaşlık hakkı, seçme ve seçilme hakkı, yabancı bir kültürü benimseme ve uyum sorunu, meslekî eğitim v.b. konularla ilgili durumlar da daha değişik özelliklere sahiptir. Yani, belirtilen hususlar, bu gibi ülkeler için söz konusu değildir.

Gitmez ve Narman'ın da belirttiği gibi, saydığımız nedenlerden dolayı, Ortadoğu ülkelerine yönelen işgücü göçü, Avrupa'ya yönelik olarak gerçekleştirilen göç hareketi gibi, bir süreklilik niteliğine sahip değildir. (Gitmez,1983; Narman,1989). Burada bir geçicilik söz konusudur.

1985'te yurt dışına göç eden 47.353 işçinin %99' u Ortadoğu ülkelerine ve Libya' ya gitmiştir. Bunlardan 35.067 kişi (%74), Suudi Arabistan' ı 9.680 kişi (%20), Libya' yı, geri kalan bölümü ise Avrupa ülkelerini seçmiştir. 1990' da ise yurt dışına göç eden 47.707 işçinin 33.077'si (toplam göç edenlerin %69' u) Suudi Arabistan'a, 8.606' sı (%18) Libya'ya gitmiştir. Geri kalan 6.024 işçi (%13) ise diğer ülkelere gitmişlerdir (Büyük Larousse, 1986, Cilt 9:4.667).

İçinde bulunduğumuz altıncı plân döneminde, yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye ile bağlarının devam ettirilmesi ve Avrupa ülkeleri ile yapılmış olan sosyal güvenlik anlaşmalarının güncelleştirilmesi önemini korumaktadır (D.P.T., 1989:306-307; Tufan, 1994:9).

1990-1991 yılları arasında yurt dışına yasal yollardan gidenlerin sayısı 100.727'dir. Bunların sadece 111'i Almanya'ya, geri kalanların tamamına yakını ise Ortadoğu ülkelerine gitmiştir. (İ.İ.B.K., İstatistik Yıllığı, 1992: 69; Tufan 1994:9).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 1992 yılı raporuna göre (1993:3), halen yurt dışındaki vatandaşlarımızın sayısı (1993 Nisan ayı itibarıyla) 3.076.434'tür. Bunların 2.536.783'ü B.Avrupa ülkelerinde, 193.339'u Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 42.760'ı Avustralya'da, 20.000'i de Bağımsız Devletler Topluluğu'nda bulunmaktadır. Vatandaşlarımızın en büyük kısmı 1.834.945 ile Almanya'da yaşamaktadırlar. Ülke dışında çalışan vatandaşlarımızın sayısı ise, (1993 Nisan ayı itibarıyla), 1.332.017 olup, bu sayının 1.118.425' i B.Avrupa ülkelerinde çalışmaktadır. Bu ülkelerdeki işsiz vatandaşlarımızın sayısı ise, yine aynı tarih itibarıyla 195.567' dir.

Bu duruma göre, Avrupa'ya giden işçi sayısındaki çok az artışa rağmen,

vatandaş sayısındaki artış, yurt dışında çalışmakta olan işçi çocuklarının sayıca artmakta olduğunu bir göstergesidir. Ayrıca, aile birleşmelerinin de bu duruma etkisi olduğunu unutmamamız gerekir. Bunun yanında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan işçi göçünün sayısal oranında zamanla meydana gelen büyük değişimler, bu göçlerin süreklilik niteliği taşımasından da kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık, Türk işçilerinin yoğun olarak bulunduğu Ortadoğu ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile sosyal güvenlik anlaşmalarının yapılmamış olmasının getirdiği sorunlar da devam etmektedir. (D.P.T., 1993:198-200).

Sonuç olarak, Batı Avrupa' dan Arap ülkelerine yönelen ve günümüzde de aynı hızla olmasa bile devam eden yurt dışı işçi göçünün, göç olan ülkelerin ekonomisine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği söylenebilir (D.P.T., 1979:25; Tufan, 1994:9). Dış göç henüz bitmemiş, sonuçları noktalanmamış bir olgudur. Ayrıca, dış göçün geri dönüş halkası da tamamlanmamış bir durumdadır.

Göç alan ve göç veren ülkelerin bu konuda somut ve güncel politikalar üretmemiş olmaları, işçilerin çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Ülkelerin bunlara ilişkin önlemleri ve hizmetleri ise, sorunlar çıktıktan uzun bir süre sonra hayata geçirilebilmiştir (Kut, 1987:58). Bir nedenle denilebilir ki, göç olgusu, Türkiye'nin gündemindeki önemini korumaya devam edecektir.

6.YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARIMIZIN VE TÜRK İŞÇİLERİNİN ÜLKELERE VE YILLARA GÖRE SAYISAL DAĞILIMI

İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla yurt dışına işçi gönderilmeye başlandığı 1961 yılından, 1987 yılı sonuna kadar gönderilen işçilerin gittikleri ülkelere ve yıllara göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: İş ve İşçi Bulma Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Gönderilen İşçiler (1961-1973)

GİDİLEN ÜLKE	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1961-1973
Avustralya	-	-	-	-	-	-	-	108	970	1186	879	640	886	4668
Avusturya	-	160	937	1434	1973	496	1043	673	973	10622	4620	4472	70883	34459
Belçika	-	-	5605	6651	1661	-	-	-	-	431	583	113	265	15309
Danimarka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3507	72	-	-	3579
F.Alman Cum.	1476	11025	23436	54902	45572	32580	7199	41409	98142	96936	65684	65875	103793	648029
Fransa	-	-	63	25	-	-	-	-	191	9036	7897	10610	17544	45366
Libya Arap Cum.	-	-	-	-	-	-	215	-	-	-	-	-	-	215
Hollanda	-	-	251	2958	2181	1208	48	875	3404	483	4843	744	1994	23359
İsviçre	-	-	36	193	122	153	-	97	183	1598	1342	1312	1109	6360
İngiltere	-	-	-	-	8	-	-	-	4	563	1289	82	116	2062
Diğerleri	-	-	-	13	3	-	350	43	108	853	1123	1381	3030	7219
TOPLAM	1476	11185	303328	66176	51520	34410	8855	43204	103975	129575	88442	85229	135820	790195
Avrupa'ya Gönderilen (%)	100	100	100	100	100	100	94	100	99	98	98	98	97	99
Nitelikli İşçiler(%)	-	-	-	-	38	25	30	28	25	27	36	34	44	-

KAYNAKLAR: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Penninx, 1982; Ahmet Gökdere tarafından güncelleştirilmiştir.

Tablo 1: İş ve İşçi Bulma Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Gönderilen İşçiler (1974-1987) (Tablo 1' in Devamı)

GİDİLEN ÜLKE	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1974 - 1987
Avustralya	1138	401	339	542	549	407	409	321	125	181	145	250	391	422	5620
Avusturya	2501	226	672	583	54	23	944	184	12	7	2	16	52	74	5350
Belçika	555	59	72	45	41	27	35	13	2	2	3	7	-	2	863
Danimarka	-	38	13	15	13	11	21	6	3	3	13	25	57	-	184
F.Alman Cum.	1228	640	2101	2413	1333	933	764	274	75	43	17	23	17	27	9888
Fransa	10577	25	6	15	13	11	21	6	9	4	-	4	-	4	10698
Irak	-	-	-	-	-	-	-	10467	8906	7367	2430	1612	2160	1725	34667
Libya Arap Cum.	1015	2121	4098	8582	7726	9825	15090	30667	26686	23292	16410	9680	8381	10986	174559
Hollanda	1503	32	98	83	48	40	32	31	2	4	5	5	12	18	1193
Suudi Arabistan	-	251	1832	4722	5769	8522	5643	14379	12325	20238	25985	35067	23771	27109	185613
İsviçre	770	229	281	246	326	406	549	379	163	209	69	110	137	83	3957
İngiltere	113	98	27	30	72	65	51	11	8	6	4	10	27	22	544
A.B.D.	-	5	4	14	90	34	68	17	13	5	6	-	14	2	272
Diğerleri	811	294	1015	1794	2821	3336	4897	1998	1059	1109	726	544	586	329	21319
TOPLAM	20211	4419	10558	19084	18852	23630	28503	58753	49388	52470	45815	47353	35608	40807	455451
Avrupa'ya Gönderilen (%)	85	30	31	18	10	6	8	2	1	1	0	0	1	1	7
Nitelikli İşçiler (%)	35	51	73	73	-	63	71	-	-	-	-	-	-	-	-

Bu tablo, İİBK aracılığıyla yurt dışına gönderilen Türk işçileri ile ilgili verileri göstermektedir. Bu tür veriler, yurt dışına göçü %20-40 arasında eksik yansıtır.

KAYNAKLAR: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Penninx, 1982; Ahmet Gökdere tarafından güncelleştirilmiştir.

1987 yılı Nisan ayı sonu itibariyle 1.088.653'ü işçi olmak üzere, toplam 2.329.608 türk vatandaşı yurt dışında bulunmaktadır. Türklerin yurt dışında nüfus olarak en fazla buldukları ülke Almanya'dır (Tablo 1). Almanya'da 498.154'ü çalışan ve 98.938' i ise işsiz olmak üzere aileleriyle birlikte 1.434.300 Türk bulunmaktadır. (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1986 Yılı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu, 1987:1). 1961' den 1985' e kadar ortalama 3.5 milyon Türk Almanya'ya gitmiş ancak bunların yarısından fazlası Türkiye'ye geri dönmüştür. Ancak, 80' li yılların başından beri Almanya'daki Türklerin sayısı istikrara kavuşmuştur.(Demirbaş,1990:10).

1963 ve 1966 yılları arasında Federal Almanya Cumhuriyeti, Hollanda, Belçika ve Avusturya'da işe alınan Türklerin sayısı önemli ölçüde artmıştır (Tablo 1). 1966 yılının sonunda Federal Alman Cumhuriyeti' nde 161.000, Hollanda'da ise 14.500 Türk işçisi vardır. 1966-1967 gerileme dönemi, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Türk işçi istihdamının %24 oranında azaltarak, 1967' nin sonunda 123.000'e düşürmüştür (Martin, 1991:29).

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Türk işçilerinin AT ülkelerindeki sayıları 1960' lı yılların sonlarında ve 1970' lerin başlarında bir çığ gibi büyümüştür. Ancak, 1973-1974 yılında Avrupa'da göçmen kabul edilen ülkelerin çoğu, Türkiye'den işçi alımını durdurunca ya da azaltınca, yurt dışına Türk işçi göçünün yönü, "başka bir ekmek kapısı" sözünden hareket edencesine, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine çevrilmiştir. Böylece, yurt dışına giden işçi sayımızda yeniden bir artış olmuştur (Tablo 1).

Yine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 1993 yılında yayımlandığı 1992 Yılı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu'na göre 1988 yılı sonuna gönderilen işçilerin gittikleri ülkelere ve yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Türk dış göçünün önemli özelliklerinden biri, dış göçün, alıcı ülkelerin, ekonomik ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olması, Türk tarafının denetiminin dışında gelişmiş olmasıdır. Tablo 1 ve Tobla 2'deki sayısal verilerde de görüldüğü gibi, 1975'den sonra B.Avrupa'da kalıcı niteliğe bürünen dış göçün Ortadoğu'da başka nitelikte geliştiği görülmektedir (Tablo 1, Tablo 2). Çoğu Arap Yarımada'sına yönelik olan bu yeni tür göçün, Batı Avrupa'ya olan göçten farklı niteliklere sahip

olduğu da açıktır.

Tablo 2: Yurt Dışına Gönderilen İşçiler 1988-1992

GİDİLEN ÜLKE	YILLAR				
	1988	1989	1990	1991	1992
F.ALMANYA	85	51	62	49	1.685
AVUSTRALYA	372	271	255	308	208
AVUSTURYA	34	142	423	315	239
BELÇİKA	1	3	15	2	7
FRANSA	6	7	14	33	21
HOLLANDA	19	21	31	22	21
İSVİÇRE	96	38	64	66	52
S.ARABİSTAN	34.645	32.319	33.077	40.782	46.467
LIBYA	13.194	12.608	8.606	4.728	2.432
DİĞERLERİ	4.569	4.468	5.160	6.715	8.868
TOPLAM	53.021	49.928	47.707	53.020	60.000

KAYNAK: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu, Ankara, 1993:189

1992 yılı itibariyle yurt dışındaki Türk işçilerinin ve vatandaşlarının ülkelere göre sayısal dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Türk İşçilerinin ve Vatandaşların Ülkelere Göre Sayısal Dağılımı 1992.

ÜLKELER	Toplam Vatandaş Sayısı	Toplam İşçi Sayısı (*)
F.ALMANYA	1.854.945	762.775
HOLLANDA	248.696	83.400
FRANSA	240.000	99.000
AVUSTURYA	150.000	55.749
BELÇİKA	85.395	24.000
DANİMARKA	37.000	12.773
İNGİLTERE	65.000	30.000
NORVEÇ	10.000	1.500
İSVEÇ	50.000	10.000
İSVİÇRE	73.024	36.815
AVUSTRALYA	42.760	29.000
S.ABABİSTAN	150.000	150.000
LIBYA	9.479	9.000
KUVEYT	2.570	2.570
K.K.T.C.	30.402	2.134
B.DEVLETLET TOP.	20.000	20.000
DİĞER ÜLKELER	7.663	3.301
TOPLAM	3.076.434	1.332.017

(*) İşçi sayılarına işsiz sayıları da dahildir.

KAYNAK: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu, Ankara, 1993: 3

Tablo 3' ün incelenmesi bize, F.Almanya ile başlayan yeni türden ilişkilerimizin diğer ülkelere ne oranda yayıldığını gösterecektir. Yine bu yıllık incelemenin sonunda hangi ülkelere ne kadar işçi gönderildiği de anlaşılacak olacaktır.

Tablo 3'deki sayısal verilere dayanarak şöyle bir yorum yapabilirsiniz: 1992 yılı itibariyle S.Arabistan'daki toplam vatandaş sayımız 150.000 kişi iken, toplam işçi sayımız da 150.000 kişidir. Bu demektir ki, bu ülkede sadece çalışan Türkler vardır. Aynı durum, Kuveyt, Birleşik Devletler Topluluğu ve kısmen Libya için de geçerlidir. Bunun yanında, yine her zaman olduğu gibi, F.Almanya'daki toplam vatandaş sayımız 1.854.945 kişi ile en yüksek durumdadır. Ayrıca, bu ülkedeki toplam işçi sayımızın 762.775 kişi olması da, yurt dışındaki ülkelere yapılan göçlerin farklı niteliğinin bir göstergesidir. Bu durum, Avusturya, Hollanda, Fransa, Belçika, Danimarka, İngiltere, Norveç, İsveç, İsviçre ve Avustralya için de geçerlidir.

Tablo 3'de verilen sayıların bir kısmı, Türk vatandaşlarının buldukları ülke makamları ile o ülkelerdeki görevlilerimizin, bir kısmı da Dış İşleri Bakanlığımız tarafından verilen sayılar olup, gerçek sayının bu sayıların çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca, ABD, Kanada, İsrail, Güney Afrika ve Güney Amerika ülkelerindeki Türkler de dikkate alındığında, ülke dışında bulunan vatandaşlarımızın sayısının yukarıda belirtilenden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Bu sayısal durum, ya da artışlar, yurt dışında çalışan Türk işçileri için bereberinde -hem kendileri ve hem de çocukları açısından- bir sürü sorunu da gündeme getirmekte ve gerek işçi çalıştıran ülkelerin gerek Türk hükümetlerinin sorunların çözümü için daha yoğun çaba sarfetmelerini gerektirmektedir. İsviçreli yazar Max Frisch'in " biz işgücü davet ettik, fakat gelenler insandı" sözü, olayın insanî boyutunu veciz bir şekilde vurgulamaktadır.

7. DIŞ GÖÇE KATILAN İŞÇİLERİN ÖZELLİKLERİ

Yurt dışına giden işçilerin sosyo-ekonomik özelliklerini ele alan araştırmaların çoğu, Almanya'daki işçiler üzerinde yapılmıştır. B.Avrupa'daki işçileri temsil ettiği kabul edilen bu çalışmalar, işçilerin en çok "gelir yetersizliği" nedeniyle göç ettiklerini, göç kararında açık işsizliğin minimal düzeyde bir etken olduğunu

ortaya koymaktadır. (Gitmez, 1979:24). İşçilerin genellikle, "para biriktirmek, geçim sıkıntısını azaltmak, geleceğini garantilemek, meslek sahibi olmak" gibi istekleri vardır (Abadan,1964:212; Tuna,1967:23; Aker,1971:94; Gökdere, 1978:142; Eraktan,1989:16). Farklı bakış açılarına rağmen işgücü göçünün temelinde yer alan itici gücün genellikle ekonomik faktör olduğu kabul edilmektedir.

Daha çok sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek isteyen genç, atılımcı ve yeniliklere açık bireylerin göçe katıldığı, göçmen işçi istihdam eden ülkelerin de yaş, cinsiyet ve meslekî nitelik açısından belirli özelliklere sahip kişileri seçtiği bilinmektedir (Gökdere, 1978:63). Böylece, göçe katılan işçiler, göçün seçiciliğine bağlı olarak, bazı ortak özellikler gösterirler (Tufan, 1994:11). Bu nedenle burada, yurt dışına göç etmiş işçilerin bazı ortak özellikleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Yurt dışına göçün başlangıç yıllarında (1963 ve sonrası) yapılan araştırmalar, dış göçün, ülke içindeki kırdan kente göçün bir uzantısı olduğunu, işçilerin çoğunlukla İstanbul, Ankara, İzmir gibi üç büyük kentten çıktıklarını göstermektedir (Gökdere, 1978:79; Tufan,1994:12). Ancak, 1965 yılına kadar yurt dışına gönderilen işçilerin nitelik durumunu gösteren bilgiler yoktur. 1965 yılında 1976 yılı sonuna kadar ise, toplam işçi sayısı 697.427 iken nitelikli işçi sayısının toplamı 236.099'dur (Gökdere, 1978:73,74,75). Gönderilen işçilerdeki nitelik oranı ise dış talebe bağlı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Ülkenin en geri kalmış bölgelerinin işgücü akımına daha çok katılımı beklenirken -görelî olarak gelişmiş bölgeler- dış göçün kaynağı haline gelmiştir (Abadan,1964:50; T.I.B.,1975:28; Gökdere, 1978:80; Tufan, 1994:12). En çok yurt dışına işçi gönderen coğrafi bölgeler ise Mamara, Orta Anadolu ve Ege Bölgeleridir (Kudat ve Öncü, 1975:20-21; Tufan,1994:12). 1970'lerden sonra dış göçte kırsal bölgelerin payı artmıştır. Çünkü, aile bireyleri için çağrılı olanların ve Kalkınma Kooperatifleri aracılığıyla yurt dışına gidenlerin çoğalması, kırsal kesimden gidişleri arttırmıştır (Gökdere, 1978:85; Gitmez, 1979:23; Köksal,1986:61).

İşgücü göçleri, öncelikle gençlerin hareketine yol açmaktadır. Çünkü, genç yaş grubunun karar vermesi ve endüstri toplumunun koşullarına ayak uydurması daha kolaydır. Bu durum, aynı zamanda yabancı işgücü talep eden ülkelerin beklentilerine de uygundur. Yabancı işveren, genç, enerjik, sağlıklı işçiler

peşindedir. Yapılan araştırmalar, yurt dışına işçi gücünün ilk başlangıç yıllarında, yurt dışındaki işlerin genellikle 25-39 yaş grubunda kümelendiklerini göstermektedir (Abadan, 1964:59; TiB,1975:23; Gökdere, 1978:65-66; Teber,1980:83; Gitmez, 1983:113; Türkdoğan, 1984:165; Tufan,1994:12). Ancak, yurt dışına giden işçilerin yurt dışında kalma süreleri artıkça, yurtdışında çalışanların yaş ortalaması da giderek artmıştır. Ayrıca ikinci ve cnc kuşak göçmen işçi oukları ise, zamanla ilk gidenlerin yerini almaktadırlar.

Yurt dışındaki işçilerin eğitim ve meslekî nitelikleri de önemli bir araştırma konusudur. Bu konuda öncü bir araştırma yapan Abadan'a göre, 1963 yılında yurt dışındaki işçilerin yalnızca %2.8'i okuma-yazmasız iken (Abadan,1964:61); Tuna'nın yaptığı araştırmaya göre, %1.4' (Tuna, 1967:11); İİBK kayıtlarına göre, 1969 yılında %10.2'si, 1971'de %5.6'sı ve 1974'de %3.1'i okuma yazmasız (Bkz.: İİBK (1969), Tablo 6; İİBK (1971), Tablo 6; İİBK (1974), Tablo 9) görünmektedir. Aker'in araştırmasında ise, bu oran, %9.3 olarak verilmektedir (Aker,1972:35). Bu araştırmalara göre, göçmen işçiler arasında okur-yazar olmayanların oranı oldukça düşüktür. Ancak, zamanla kırsal bölgelerden artan g ve aile birleştirmeleri, işçiler arasındaki okur-yazarlık oranında bir düşmeye yol açmıştır (Gökdere, 1978:72,73).

Belli bir iş kolunda nitelikli olabilmek için, okur-yazar olmak, oldukça önemlidir. Nitelikli işçi tanımındaki ve ülkeler arasındaki tutarsızlıklara rağmen, Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, yurt dışına ilk gidenlerin çoğunu nitelikli işçiler oluştırmaktadır. (Abadan, 1964:6; Aker,1972:35; TiB, 1975:97; Gitmez, 1979:110, Gökdere, 1978:73; Teber,1980:90). Bunun yanında, Türkiye'den gönderilen işçilerin Akdeniz ülkelerinden gönderilenlere oranla çok daha nitelikli oldukları da belirlenmiştir (Gökdere, 1978:76). Martin'in araştırmalarına göre ise, günümüzde, Türk göçmenlerin yaklaşık üçte birinin nitelikli işçi olduğu ifade edilmektedir (Martin,1991:29).

Yurt dışına giden işçilerin hangi işlerde nitelikli olduklarına bakıldığında, 1965-1974 yılları arasında gidenlerin genellikle, marangoz, duvarcı, doğramacı, dülger gibi inşaatla ilgili oldukları, maden işçilerinin, tesviyecilerin, tomacıların, frezicilerin ve dokumacıların ise, bunları izledikleri görülmektedir (Gökdere, 1978:79). Yani yurt dışına gen iş gücünün önemli bölümü niteliklidir. Ancak, eldeki bilgiler çerçevesinde, bunların ne derece yokluğu duyulan üretim kollarından

ayrıldıklarını saptamak imkânsızdır. Aile birleştirmeleri ile kadın işçilerdeki nitelik oranının düşüklüğü, İş ve İşçi Bulma Kurumu dışında çeşitli yollarla yurt dışına iş bulmak için gidenler, Batı Avrupa'da kır kökenli ve niteliksiz göçmen işçi sayısını arttırmıştır.

Araştırmalar, yurt dışındaki işçilerimizin, çoğunluğunun evli olduğunu, ancak, bu süreç içinde çeşitli zamanlarda aile üyelerinin birbirlerinden ayrı yaşadıklarını da göstermektedir (Abadan, 1964: 66; Türkdogan,1973: 6; Teber,1980: 87; Tufan 1987: 90). Ayrıca, Batı Avrupa'daki Türk işçileri, diğer göçmen işçi gruplarına göre, doğal nüfus artışı ve ortalama çocuk sayıları bakımından üstünlüğü olan bir gruptur (Teber,1980: 80). Yurt dışındaki işçilerin sahip oldukları ortalama çocuk sayısı, 1964 yılında Abadan'ın araştırmasına göre üç civarında iken (Abadan,1964: 66), 1987 yılında Tufan'ın araştırmalarına göre de üç civarında olması (Tufan,1987: 78) dikkat çekici bir özelliktir. Demek oluyor ki, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ortalama çocuk sayısında, genel olarak bir istikrar ya da denge söz konusudur. Bunu, oradaki çalışma ve yaşama şartlarının bir sonucu olarak açıklamak mümkündür.

Bir ülkenin nüfusu ne ölçüde fazla olursa olsun, geçici bir süre için de olsa, nüfusun belirli özelliklere sahip bir bölümünün kaybedilmesi, önemli demografik, sosyal ve ekonomik sonuçlar yaratır. Bu nedenle, göçün seçtiği nüfusun ayrıcalık özelliklerinin bilinmesi özel bir önem taşır (Gökdere,1978:63). Böylece, dış göçe katılan işçilerin bir takım özellikleri de ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca, nitelikli insan gücünün dış göçe katılması, gelişmekte olan ülkeler açısından bir iş gücü kaybı anlamına gelir ki, bu, bu gibi ülkelerin üzerinde önemle durmaları ve düşünmeleri gereken bir husustur.

8. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN SORUNLARI

8.1. KÜLTÜR FARKI, UYUM VE YABANCILAŞMA

8.1.1. Genel

Burada, öncelikle kültür kavramını tanımlamamız gerekir. Ancak, Güvenç'in de belirttiği gibi (1976:195), kültür kavramının çeşitli anlamlarını içeren bir tanımlama olanaksız denebilecek kadar güçtür. Amerikalı iki antropolog Kroeber ve Kluckhohn'un 1952'de yayınladıkları "Culture : A Critical Review of Concepts and

Defitions" adlı eserde kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. Bizim için yeterli genelliği olan açıklayıcı bir kültür tanımı verelim: "Kültür, belirli bir toplumun üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için, başardığı tüm maddi ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsüdür; toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlâk, âdet, yetenek ve alışkanlıklarla toplumsal kavramları kapsar." Toplum ise, "ortak bir kültüre sahip insan topluluğu" şeklinde tanımlanmaktadır (English ve English, 1958:133). Bu tanım Kağıtçıbaşı' nın 1985 yılında yayınladığı "İnsan ve İnsanlar" adlı eserinden alınmıştır.

Kişinin toplum ve kültürle bağlantısının ele alındığı makro çerçevede sosyalleşme ve kültür-kişilik ilişkisi ön plâna çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1985:283). Bu durumda, geniş ölçüde tarıma dayalı, çok sınırlı bir teknolojik ve toplumsal yaşamdan, değişik bir sosyo-kültürel ortamdan, önemli bir miktarda işçinin, çalışma isteğiyle farklı ve karmaşık bir topluma girmesi sonucunda değişik bir ekonomik yapının yanısıra, büyük bir sosyal ve kültürel değişimin görülebileceği de şüphesizdir.

Ülkesinde iken işçinin içinde bulunduğu olumlu ya da olumsuz koşullar, yurt dışında da işçinin, iş seçimi, uyum biçimi ve dış göçten yararlanma derecesini belirlemeye devam edecektir. Buna bağlı olarak, göçmen işçinin yurt dışındaki tutum ve davranışlarında meydana gelebilecek değişimde ve uyum çabasında belirleyici etmen, Türkiye'deki sosyal ve kültürel konumu veya durumu olacaktır. Örneğin; kırsal yaşamdan yurt dışına göç etmiş, niteliksiz, kentsel iş bölümüne ve yaşamına yabancı işçi, gelişmiş ülkelerdeki toplumsal, teknolojik ve kültürel yaşama uymakta güçlük çekebilecek, geniş ölçüde bu yaşamın dışında kalabilecektir. Çünkü, aradaki zıtlıkların oranı çok fazladır. Bu fazlalık, en azından işçinin kendisi için söz konusudur.

Belirtilen bu genel açıklamalardan sonra daha sonraki konuları bu açıklamaların ışığı altında ele alacağız.

8.1.2. Yabancı Bir Kültürü Benimseme ve Uyum Sorunu

Yurt dışında çalışan işçilerimiz ile ilgili olarak yapılan araştırmaların hemen hepsi, bu konuyu ele almışlardır. Örneğin, Narman'ın araştırmasına göre,

insanların yabancı bir ülkeye gidiş şekilleri ile o ülkeye intibakları veya akültürasyon (kültürleşme) süreçleri arasında yakın bir ilgi vardır. Başka bir ifadeyle, bir kimsenin yabancı bir ülkeye devamlı olarak yerleşmek amacıyla mı yoksa, geçici bir zaman için mi gittiği, o kimsenin gittiği ülkeye intibakında önemli bir rol oynar. Bu sebeple de, yabancı işçilerin veya grupların intibak problemleri araştırılırken, bu hususun ya da farkın, daha işin başından itibaren göz önünde bulundurulması zorunluluğu vardır (Narman, 1985:228). Bir kimse eğer kendini bulunduğu çevrede geçici olarak görürse, bulunduğu çevreye de, kendisi için en çok gerekli olan şeylere-başta iş yeri olmak üzere- uyum sağlamaya çalışır. Ama, eğer o kimse kendini bulunduğu yabancı sosyo-kültürel çevrede devamlı olarak görürse, bulunduğu çevrenin her alanına uyum sağlama çabası içinde olur.

Abadan'a göre, belli bir sosyal gruba ait her kişi hayatı boyunca üç farklı kesime ayrılan kültürel intibak durumları ile karşı karşıyadır:

1. Çocuk olarak ailesine ve yuvasına uyma hali,
2. Çocuk, genç ve yetişkin olarak kendi kültür çevresi içinde yabancı guruplara uyma zorunluluğu,
3. Dış ülkelere yolculuk, göç veya ailesi ve başka guruplara vasıtalı olarak tesir eden yabancı kültürlerle uyma durumu" (Abadan, 1964:14).

Bu üç farklı davranış tarzları için birincisine 'Ergenlik uyumu', ikincisine "gurup uyumu" ve üçüncüsüne "yabancı kültürlerle uyum" terimleri kullanılabilir (Abadan, 1964:14). Böylece, araştırmamızın konusu olan yurt dışında çalışan Türkler ile "Yabancı bir kültürü benimseme" kavramı arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır.

Yabancı bir kültürü benimseme ve uyum sorunu, karmaşık ve aynı zamanda çok taraflı psikolojik ve sosyal bir süreçtir. Eğer bir kimsenin yaşadığı ülkede yüklendiği sosyal roller, göç edilen ülkeden çok farklı olursa, kültürel açıklık genişlemekte ve dolayısıyla uyma süresi gecikmekte ya da hiç gerçekleşmemektedir .

T.İ.B.'e göre yurt dışında çalışan Türk işçilerinden yabancı bir kültürü daha rahat benimseyip, yeniliklere ilk ayak uyduranlar, dış dünya ile yoğun teması olan Marmara bölgesinden ve özellikle de İstanbul'dan gidenlerdir. Onlara göre, yurt dışında çalışmanın kendi ülkelerine göre, çok daha kazançlı olduğunu anlayan,

anlatılanları duyan diğer bölgelerin insanları da artan sayılarla İ.İ.B.K.'na başvurmuşlardır (T.İ.B., 1975:28).

Türk-İş tarafından F.Almanya'da yürütülen bir araştırmada; "Türk işçilerinin %68'i buradaki yaşayışları sırasında karşılaştıkları en önemli derdin çevreye uyum ve sosyal problemler olduğunu" belirtmişlerdir (Türk-İş, 1976:96).

Gökmen'in F. Almanya'daki Türk işçileri üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre, bu ülkeye gelmeden önce, işçilerin %35.8'inin Almanya hakkında hiç bilgilerinin bulunmadığı, %60.3'ünün ise biraz bilgi sahibi oldukları, yalnızca %3.9'unun yeterli bilgiye sahip oldukları belirtilmiştir (Gökmen, 1972:78). Öyleyse, yurt dışına giden işçilere, gidecekleri ülke hakkında bilgi verilmesinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yurt dışında çalışan işçilerimizin uyum sorunları ile ilgili olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü'nün bir takım olumlu girişimlerine de rastlamak mümkündür. Nitekim, "Yurt Dışına Gidecek İşçiler İçin" hazırlanan el kitabı bunlar arasındadır. Yabancı ülkelerin sosyal yaşamlarına alışma ve onlara uyum sağlama amacını taşıyan bu rehber kitapçıklarla, işçilerimiz ve ailelerinin kıyafetlerinden, otobüs, tren ve uçağa binme adabına, yüz numaraları kullanma, yabancılarla ilişki, sinema, tiyatro gibi toplu yerlere gitmeye kadar hemen hemen günlük Batı davranışlarının bütün standartlarının her yönüyle ilgilenilmektedir. Bu suretle, yabancı topluma uyum sağlama imkânları için gerekli yöntem ve kurallar işçilerimize öğretilmeye çalışılmaktadır (İ.İ.B.K., 1972:88). İşçilerimizin bu kitaptaki genel bilgilerden ne oranda yararlandıkları ise aydınlatılması gereken bir konudur. Ancak, bu konuda elimizde gerekli veriler yoktur.

Türkdoğan' a göre, işçilerimizin büyük çoğunluğu şehir hayatının sağladığı davranış ve normlar kadar, toplum kurallarının gereği olan uyum biçimlerine ait bir tecrübeye de sahip değildirler. Böyle bir kültürel birikimin bulunmaması, işçilerimizin belirli yerlerde ve bir arada yaşamalarına, büyük şehirlerin belirli yerlerinde dolaşmalarına neden olmaktadır. Böylece, alış-verişte, seyahat ve pikniklerde, komşuluk ilişkilerinde işçilerimiz hakim toplum içinde bir "kültür adacığı" oluştururlar (Türkdoğan, 1984:35). Ancak, bize göre, bu "kültür adacığı" nın oluşmasında egemen kültürün payı da çok büyüktür.

Eğitim seviyesinin düşüklüğü de uyum sağlamayı etkilemektedir. Örneğin,

yüksek öğrenim, genel olarak uyum sürecini olumlu yönde etkilerken, düşük öğretim düzeyi, uyum sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, uyumun en önemli araçlarından olan yabancı dil öğrenme yeteneği ile eğitim düzeyi arasında da yakın bir ilişki vardır. Çeşitli araştırmalara göre işçilerimizin eğitim düzeyi genel olarak ve çoğunlukla düşüktür (Bkz.: Abadan, 1964:156-187; Yüksel, 1981:73). Düşük eğitim seviyesi içinde bulunan işçilerimizin Batı'nın dinamik toplum yapısına uyum sağlamaları elbette kolay olmayacaktır. Buna bir de dil güçlüğü eklenince, sorun daha da büyükmektedir.

Türkdoğan' a göre işçilerimiz, içinde yaşadıkları gettolarıyla, bir çeşit parya hayatlarıyla, çalıştıkları iş kolları ve temsil ettikleri sosyal kimlikleriyle hakim kültür içinde bir yan-kültür alanı oluşturmaktadır. Egemen kültürden sapan bu yan kültür alanı, çoğu kez, onu bir sosyal erozyona da sürüklemek ister. Bu yüzden egemen kültür, yeni direnç noktaları ileri sürmek suretiyle bir takım savunma mekanizmaları meydana getirir. Böylece, egemen kültürle bu yan-kültür alanı arasındaki yarılma bir takım sosyal uyumsuzlukların kaynağını teşkil eder (Türkdoğan, 1984:44). Yani, içinde işçinin bulunduğu toplumun kültürünü kabullenmemek veya kabullenmemek sosyal uyumsuzlukların nedenini oluşturmaktadır.

Ayrıca, bir takım kültür farklılıkları nedeniyle, gidilen ülkelerin halkı Almanlar, Türklere karşı olumsuz bir tavır almaktadır. Özellikle, Türk çocuk ve gençleri yetiştirildikleri Türk kültürü ile içinde yaşadıkları yabancı kültürü arasında, bocaladıklarından, kişisel ve toplumsal hareket yetenekleri azalmaktadır (Stüwe, 1982:23).

Demirbaş'a göre, Türklerin Almanlarla ilişki kuramamasının en büyük nedeni, iki ulus arasındaki büyük kültür farkıdır. Türk kültürü, özellikle İslâm dini nedeniyle, Almanlarla ilişkide diğer yabancı işçi gruplarına göre büyük güçlükler yaratmaktadır (Demirbaş, 1990: 18).

Canatan'a göre ise, uzun bir zaman kendilerini bir türlü göçmen ülkesi görmeye yanaşmayan Batı Avrupa ülkeleri, göçmenlerin kalıcılığını kabullendikten sonra kendilerini çok kültürlü toplum olarak lanse etmeye başlamışlardır. Kendisini çok kültürlü toplum olarak ilan eden ülkelerin başında Hollanda gelmektedir. Batılı ülkelerin kendilerini çok kültürlü toplum olarak ilan etmeleri, bir yönüyle izledikleri asimilasyon politikalarından taviz vermeye başladıklarını ve bu yönde geri bir adım

attıklarını göstermektedir... Çok kültürlü toplum modelinde göçmenlerin sosyo-kültürel varlıklarına saygı ve temelli bir hoşgörü vardır... Gizlenen, Batı'da egemen kültür ve egemenlik altında olan kültürlerin varlığıdır. Çok kültürlü toplum kavramı örtük olarak kültürler arasında eşit bir temelde karşılaşma olduğunu ifade etmektedir. Oysa, Batı'da gerçekleşen kültür karşılaşması, eşitsiz bir temelde egemen ve egemen olmayan kültürler arasında cereyan etmektedir. Bu bakımdan Batı toplumlarını çok kültürlü toplum sürecine girmiş toplumlar olarak nitelenmek daha doğru olur. Henüz bu sürecin başında olan Batılı toplumların çok kültürlü toplumlar haline gelmesini engelleyen politik, bilimsel, kültürel ve toplumsal bir yığın engel bulunmaktadır (Canatan, 1994:94-95).

Engellerin ve nedenlerin çok fazla olmasına rağmen, yapılması gereken, farklı bir kültür çevresinden gelen insanların bu farklı kültürleriyle içinde yaşadıkları topluma uymalarına yardımcı olmaktır. Ayrıca, belirtilen sosyal uyum çabasının gerçekleşmesi için işçilerimiz ve çocuklarının yabancı bir kültürle bütünleşerek sosyal hayatın bir parçası haline gelmeleri fakat, aynı zamanda, kendi toplumlarının millî değerlerini ve normlarını titizlikle korumaları gerekmektedir. Çünkü, böyle bir sosyal uyum bulunan çevrede rahat olmayı da sağlar. Kendi kimliğini koruma ise, anayurtla olan bağın sürdürülmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

8.1.3. Yabancı Düşmanlığı ve Uyum Arasındaki İlişkiler

Bugün, yurt dışındaki Türk işçilerinin durumları bunalımlı bir noktaya tırmanmıştır. İşçilerimizin istenmez duruma gelmeleri bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle ekonomik durgunluğun ve buna paralel olarak işsizliğin arttığı dönemlerde, yabancılara karşı olumsuz ön yargıların hakim olduğu bir ortam oluşmaktadır.

Alkan'a göre, "... Yabancı düşmanlığı, Alman toplumunun ve Alman kültürünün hasta bir yanını yansıtıyor. Nazizm'e giden yoldaki insan tipini anımsatıyor... Fakat, Almanya'da Türkler'e karşı gelişen akımda bizim hiç suçumuz yok mu, diye oturup düşünmekte yarar var. Oradaki Türkler, bizim yurttaşlarımız Almanya'nın değil. Onların sağlığından ve esenliğinden öncelikle Türk hükümeti sorumludur. Türk işçilerinin Alman toplumuna mümkün olan en az sorunla uyum

sağlaması için ne yapıldı? Hemen hiç bir şey. Bu kadar farklı kültürlerin biraraya gelmesinden başka nasıl bir sonuç beklenebilirdi? (Alkan, 1983:141). Ancak Ergin'e göre, Almanya'da yabancı düşmanlığının kökleri 1970'lere kadar uzanmaktadır (Ergin, 1973).

Türkdoğan'a göre, Türk düşmanlığını sadece uyanan Yeni Nazi ideolojisiyle açıklamak isabetli bir teşhis olmaz. Çünkü, " Türk düşmanlığı" zihniyeti, bugün Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Anglo-Amerikan ülkelerinde de yayılmaktadır. Bu nedenle, Türk düşmanlığının temelinde: Türk toplumunun tarihi gelişimi, dinî inanç ve değer sistemlerinin büyük etkisi olduğu gerçektir. Bunun yanında, ülkemizin Batı'yla mevcut ilişkilerinde olması gereken "iyi niyet" duygusu, son yıllarda toplumumuzun geçirmiş olduğu ideolojik kavga ve terör olaylarının meydana getirdiği çirkin ortam ve devlet otoritesinin yitirilmesi sonucu, büyük ölçüde itibar kaybına yol açmıştır. Bu bakımdan, Batı'daki Türk düşmanlığını, sadece bu ülkelerde beliren işsizlik gibi yan-unsurlarla açıklamaya çalışmak doğru değildir (Türkdoğan, 1984: 48).

Ünal'da Türkdoğan'ın fikirlerine katılmakta olup, Batı ülkelerindeki Türk işçilerinin sosyal statü ve itibarının, dünün Amerika'sındaki siyahların yerini almak suretiyle yeni bir kimliğe büründüğünü belirtmektedir. Öyle ki, Brüksel'in bir mahallesi olan Schadrbeek'in Belediye Başkanı, Türk çocuklarının yoğun olarak devam ettikleri anaokulunu kapatma kararı alabilmekte, gençlerimizi Avrupa toplumu için bir "saatli bomba" olarak düşünebilmektedir (Ünal, 1983:28-30).

Ersev'e göre ise, "yabancı düşmanlığını hızlandıran faktörlerden biri eğer işsizliğin bu ülkelerde artış göstermesi ise, öteki de muhakkak ki, yabancı düşmanlığı diye ifade edebileceğimiz saldırganlık güdüsünün giderek kurumlaşması eğilimidir. Nitekim, Hollanda'da kurulan Centrum Partiz bu eylem kalıbının dışa yansımadır. Bu kuruluşun seçim propagandasındaki en büyük malzemesi yabancı düşmanlığı idi. Hollanda Hollandalılarıdır sloganı ile seçime katılan bu parti, 8 Eylül 1982 tarihindeki milletvekili seçimlerinde 68.700 oy alarak parlamento'ya temsilci gönderebildi. Seçimlerden sonra da, "yabancılar defolun!","yabancılar işsizlik ödeneği yok" gibilerden bildiriler dağıttı, duvarlara sloganlar yazdı" (Ersev, 1983:50).

Bugün, yurt dışındaki Türk işçilerinin durumları, uyum, itibar ve horlanma

bakımından bunalımlı bir noktaya tırmanmıştır. Türkdoğan'a göre devletin bu konuyla ilgili çalışmaları vardır. Örneğin, yurt dışına gönderilen işgücünün gerek çalıştıkları ülkeye intibakları, gerekse anavatanla ilişkilerinin devamı ve aileleri arasındaki sosyal çözülmenin engellenmesi için, herşeyden önce, işçilerimizin eğitilmeleri; bunun için kurulan "yatılı işçi eğitim merkezleri"nde işçilerimize, Batı toplum normlarına uygun davranış kalıpları kazandırılması için bir kampanya kurulmuştur. Böyle bir kampanya; Çalışma Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gözetiminde ortak bir kampanya programı içinde ele alınabilir. Çünkü, ikinci neslin kurtarılması sadece dış ülkelere taşınacak sınırlı önlemlerle çözümlenecek sorunlar değildir (Türkdoğan, 1984:49).

Ayrıca, Türkdoğan'a göre, Türkler hakkındaki değer yargıları giderek bir tür "yerli hareketler" diyebileceğimiz sert tepkilere dönüşmüştür. Bu sert tepkiler, zamanla "karşit kültür" denen bir kavramın oluşmasına neden olmuş ve yabancı düşmanlığının kaynağını meydana getirmiştir (Türkdoğan, 1984:31).

Narman'a göre, "Almanya' da özellikle son zamanlarda artan "yabancı düşmanlığı" da Türk çocuklarının Almanya'daki yaşama şartlarına intibaklarını engellemektedir. Yabancı düşmanlığının olumsuz etkilerinin yarattığı rahatsızlık, bugün hem çocuklar ve hem de onların ebeveynleri tarafından kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir. Yabancı düşmanlığı, sadece azınlıkta olan politik gruplarca körüklenmekte ve birinci plânda Türkler hedef alınmaktadır. (Narman, 1983: 239-240).

Canatan'a göre, "Avrupa'daki bütün ırkçı ve faşist grupların üzerinde birleştikleri en önemli konu "yabancı düşmanlığı"dır. Bu bağlamda ise, ırkçı ideolojilerin kaynağı ilginç bir nedene dayanmaktadır. Bütün toplumsal sorunların kaynağında yabancılar sorunu yatmaktadır. İrkçi partilere göre, yabancıların varlığı ülkeyi tehdit etmektedir. Konut, eğitim, sosyal olanakların kötüye kullanılması, kültürel çözülme gibi bütün sorunların temelinde yabancılar sorunu vardır" (Canatan, 1990:79).

İrkçi ve faşist gruplara göre, yabancılar sorunu, iki şekilde çözümlenebilir: Ya yabancılar sınır dışı edilmelidir ya da yabancılar kayıtsız şartsız "asimile" olmalıdırlar (Canatan, 1990:80). Bu ise, kesinlikle mümkün olmayacak bir durumdur. Çünkü, bu hem bu ülkelerin iş piyasalarının yabancılarla ihtiyacı vardır

ve hem de yabancılar, günün birinde ülkelerine dönebilecekleri için, kendi kimliklerini korumak zorundadırlar.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, 1992 Yılı Raporu'nda belirtildiğine göre (1993:197-202), Batı Avrupa ülkelerinde özellikle ekonomik durgunluğun ve buna paralel olarak işsizliğin artış gösterdiği zamanlarda yabancılara karşı olumsuz önyargıların hâkim olduğu bir ortam oluşmaktadır.

Ayrıca, "1989 yılından bu yana Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yoğun göçün yaşanması, sığınmacılar ve kaçak işçi sayısındaki artışlar da yabancı düşmanlığının körüklenmesine ve başta F.Almanya olmak üzere diğer Batı Avrupa ülkelerinde de şiddet olaylarının artmasına neden olmuştur" (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, 1992 Yılı Raporu, 1993:197).

1991 Ağustos ayından itibaren, F.Almanya'da yoğun bir artış gösteren yabancı düşmanlığının büyük ölçüde vatandaşlarımızı hedef aldığı görülmektedir. 1992 yılı raporuna göre, bunun en önemli nedeni, birleşme olayının, yani iki Almanya'nın birleşmesinin topluma getirdiği sosyal ve ekonomik yükler karşısında yaşanan sıkıntıların yarattığı tepkinin, zaman zaman basın ve kamu iletişim araçlarında, 30 yılı aşkın bir süredir bu ülke ekonomisine büyük katkıda bulunan yabancılara yönelmesidir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, 1992 Yılı Raporu, 1993:197).

Yurt Dışı İşçi Hizmetleri 1992 yılı Raporu, ve gazetelerde yayınlanan haberlere dayanarak, F.Almanya'daki yabancı düşmanlığının son üç yıldaki seyri şöyle özetlenebilir:

1990 yılında yabancılara karşı 3 öldürme, 383 yanıcı madde atma, 848 eşya tahribatı ve 440 yaralama olayı meydana gelmiş; 1991 yılında yabancılara ev ve yurtlarına 300 kez yanıcı madde atılmış ve yabancılara 900 saldırıda bulunulmuştur. 1 Ocak 1992 tarihinden 10 Aralık 1992 tarihine kadar aşırı sağcılar tarafından 1950'den fazlası yabancı düşmanlığına yönelik, 650'yi aşkın kundaklama ve patlayıcı madde olayının yer aldığı, 2000'den fazla şiddete dayalı suç işlenmiş, 8'i yabancı olmak üzere 17 kişi yaşamını yitirmiştir. Bilindiği gibi, 23 Kasım 1992 tarihinde Möln kasabasında ırkçı bir grup, Türk ailelerinin oturduğu

binayı kundaklamış, ikisi çocuk, biri yaşlı kadın olmak üzere 3 yurttaşımız yaşamını yitirmiş ve 9 yurttaşımız da ağır biçimde yaralanmıştır. Bu vahşetler 1993 yılında da devam etmiş, Solingen'de bir bina kundaklanmış ve 6 vatandaşımız diri diri yanarak yaşamını yitirmiştir (Bkz.: Yurt dışı İşçi Hizmetleri Raporu, 1993:197; Milliyet, 7 Haziran 1993:13; Milliyet, 30 Mayıs 1993:1-3; Milliyet, 2 Haziran 1993:13; Milliyet, 31 Mayıs 1993:1; Milliyet, 2 Haziran 1993:1; 21 Haziran 1993:15). Çünkü, Komünist sistemde, Doğu Alman insanına "Baba vatan" (Vaterland) psikolojisi, adeta aşırı-ırkçı bir milliyetçilik gibi empoze edilmiş ve bu durum, birleşmeden sonra, kendilerinden olmayana karşı bir tepkiye dönüşmüştür.

Öte yandan, Batı Avrupa ülkelerinde, ekonomileriyle ilgili birlikler yabancı düşmanlığına karşı tavır almak ve kamuoyu oluşturmak üzere gruplar oluşturmaktadırlar. Bu çerçevede, yabancıların, ülke ekonomisi için ne derece önemli olduğunu vurgulayacak çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Çünkü, Batı Avrupa ülkelerinin özellikle Alman ekonomisinin giderek bir bütün halinde yabancı düşmanlığının meydana getirdiği olumsuz durumdan, büyük ölçüde etkilenmeye başlaması ve işletmelerde iş huzurunun bozulması önemli rol oynamaktadır.

Yurt Dışı İşçi Hizmetlerinin 1992 Yılı Raporuna göre ise, Alman kamu oyunun önemli bir bölümü, saldırı eylemlerini tasvip etmemekle beraber çekimser davranmaktadır. Alman resmî makamlarının ise, yasalar önünde suç teşkil eden fiilleri işleyen kişileri tutuklamakla birlikte, aşırı sağcı gruplar üzerinde caydırıcı önlemler aldıkları söylenemez (1992 Yılı Raporu, 1993:197).

Bütün bu olaylar, Avrupa ülkelerindeki yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve dinî hoşgörüsüzlüğün son zamanlarda ne ölçüde yaygınlaştığını ve hangi ürkütücü boyutlara ulaştığını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Olaylar ağırlıklı olarak en çok yabancıların bulunduğu Almanya'da yoğunlaşmakta ve bundan da malesef genellikle Türk vatandaşları etkilenmektedir. Ancak, olayların bu ülke ile sınırlı kalacağı düşünülmemeli ve ona göre önlemler alınmalıdır. Hiç kuşkusuz ,bu insanlık dışı eylemler için yurt dışındaki temsilciliklerimiz ilgili ülkelerin hükümetleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunmakta; ancak, esas görevin bu ülkelerin hükümetlerine düştüğüne inanmaktayız. Bu konuda yerli kamuoyu yeterince aydınlatılmalı ve yabancıların, kendi ekonomilerine ve refahlarına olan katkıları açıkça ve örneklerle açıklanmalıdır. Öte yandan,

olayların iki Almanya'nın birleşmesinden sonra, Almanya'da yoğunluk kazanması, Doğu Almanya insanının, eski komünist sistemde yabancılarla herhangi bir temaslarının olmayışı ve bu yüzden de yabancılara karşı bir tahammülsüzlük ve ırkçı bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

8.1.4. Kültürel Kimlik Sorunu ve Farklı Yönelimler ya da Sapmalar

Yurt dışında bulunan Türk çocuklarının, kültürel kimliklerinin sağlıklı bir ruh yapısı içinde gelişebilmesi için okul, aile ve sosyal çevre sistemleri arasındaki ilişkilerin uyumlu bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

Özdoğan'a göre, "yurt dışındaki Türk çocuklarının uyum zorluklarının temelinde, ailedeki kültürel değerlerle, okuldaki kültürel değerler arasındaki farklılıklar yatmaktadır. Böylece, aile-okul arasındaki değerler ve eğitim sistemindeki farklılıklar, aile ve okulun işbirliği içinde çalışmaması, çocuğun uyumsuzluklarına neden olmaktadır" (Özdoğan, 1977:89). Böyle bir ortamda kültürel kimlik sorununun ortaya çıkması söz konusudur.

Türk çocuklarının yabancı bir toplum içinde bir takım eşitlikleri, öncelikle kazanması ve kişilik gelişmesinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi gerekir. Kişilik gelişmesi derken, Türk çocuklarının her iki toplumun norm ve değerlerini yorumlayabilecek, eleştirebilecek güçte yetişmeleri kastedilmektedir. Bu bağlamda, kültürel kimliklerin sağlam bir temel üzerine kurulmuş olması da önemlidir.

Türkdoğan'a göre "çocuk, aile, okul ve toplum seviyesinde kişilik gelişimi sürecinin gerçekleşmesi hususunda hem kendi kültürüne ait norm ve değerleri, hem de yabancı topluma ait olanları bir eleştiri zihniyeti içinde yansıtabilecek yetenek ve güçleri kazandığı takdirde, sosyal bütünleşme sağlıklı ve dengeli bir biçimde gerçekleşebilir" (Türkdoğan, 1984:75-76). O halde diyebiliriz ki; kültürel kimlik, kişilik gelişimi ve sosyal bütünleşme ile sıkı bir etkileşim halindedir.

Yurt dışında bulunan ana-babaların belirli sınırlar içinde çocuklarına sahip çıkmaları, buna karşılık ise, hâkim kültürün dinamik yapısının baş döndürücü bir hızla işçi çocuklarını kendi anaforu içine çekmesini, iki nesil arasındaki belli başlı uçurumu oluşturur. Zaten, ikinci neslin dramı bu makas noktasından başlamaktadır (Türkdoğan, 1984:184). Yani, Türk çocuklarının içinde buldukları farklı kültürel ortamlar arasındaki dengeyi çok iyi kurmaları gerekmektedir. Aksi takdirde,

istenmeyen durumların ortaya çıkması söz konusudur.

Narman'a göre, yurt dışında yaşayan Türk işçi çocuklarının sorunları, kendi ebeveynlerinininkine nazaran daha farklı bir yapıya sahiptir ve daha acil çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Ebeveynler, kendi geleneksel kültürlerinde şekillendikten sonra gurbete göç etmişlerdir. Çocuklar ise, ya ebeveynlerinin çalıştıkları ülkede dünyaya gelmekte veya küçük yaşlarda bu ülkeye göç etmektedirler. Bu fark ya da durum her iki neslin buldukları yabancı sosyal ve kültürel çevrelere uyumlarında önemli rol oynayan etkenlerdendir. Çocuklar için iki yönlü bir intibak durumu vardır. Bu durum ise, hem çocuklarla ebeveynleri arasında, hem de çocuklarla yeni yabancı çevre arasında bir çatışmaya sebep olmaktadır. Nesiller arasındaki bu çatışmadan ise en çok çocuklar zararlı çıkmaktadır (Narman, 1985:231).

Narman'ın "Münster'de (Batı Almanya) İki Kültür Arasında Yaşayan Türk Çocukları" araştırması ile ilgili ilk gözlem ve tesbitlerine göre, Münster'deki Türk çocuklarının en önemli sorunlarından birisini enkültürasyon (kültürleme) ve akültürasyon (kültürleşme) süreçleri arasında yaşamaları oluşturmaktadır. Çocuklar, bir taraftan içinde yaşadıkları yabancı çevrenin kültürüne ve diğer taraftan da kendi geleneksel kültürlerine uyma çabasındadırlar. Bu durumu belirtmek için Narman, "Gündüzleri Alman dünyasında ve akşamları ise Türk dünyasında" tabirini kullanmıştır (Narman, 1985:234-235). Gerçektende böyle bir durum söz konusudur. Bu, çözüm bekleyen bir problemdir ve çocukların kültürel kimlik sorununun olduğunu bir göstergesidir.

Narman'a göre iki yönlü bir intibak için, mutlaka her iki milletin dilini iyi bilmek gerekir. "Çünkü dil, gerek entegrasyon ve gerekse reentegrasyon süreçleri için en büyük engeldir". Ancak, Türk çocuklarının her iki dile hakimiyetleri ise ne yazık ki arzu edilen seviyede değildir (Narman, 1985:235). Bu nedenle, yurt dışındaki Türk çocuklarının entegrasyon ve reentegrasyon süreçlerinde ciddi sorunlarının olduğunu belirtebiliriz.

Narman'ın araştırmalarına göre, Münster'deki Türk çocuklarının yaşadıkları topluma intibaklarında kısaca aşağıdaki faktörler de engelleyici bir rol oynamaktadır:

1. Almanların Türklere veya diğer yabancılara karşı "önyargılar"ının olması

ve Türklere veya yabancılara karşı çekingen bir tavır içinde bulunmaları,

2. Almanya'da yabancı düşmanlığının artması,
3. Basın-yayın organlarının olumsuz etkileri,
4. İç piyasadaki istikrarsızlık,
5. Ebeveynlerin çocuklarına olumsuz yönde etki yapmaları,
6. Türklerin ayrı bir din'e sahip olmaları (Narman, 1989: 239-240).

Ayrıca, Narman'a göre bütün olumsuzluklara rağmen, Almanya'da yetişmekte veya büyümekte olan Türk çocuklarının yaşamı kendi geleneksel kültür ve hayat biçimlerinden çok, Alman kültürü ve hayat biçimi tarafından şekillenecektir. Çünkü, çocuklar hayatlarının büyük bölümünü Almanya'da geçirmektedirler (Narman, 1985: 241). Bu nedende, yurt dışında bulunan Türk çocuklarının kültürel-kimlik sorunu, devamlı olarak bir sorun olma niteliğini koruyacaktır. Bu sorunun çözümü, kısmen çocukların her iki kültürle ve sosyal çevrede kendilerini kanıtlayabilmeleri ile mümkün olabilecektir. Çocukların, buldukları yabancı sosyo-kültürel çevrede kendilerini kanıtlamaları ile, o çevrede ahenkli bir hayat sürmelerine ve kendi sosyo-kültürel çevrelerinde kendilerini kanıtlamaları ile de, kendi çevrelerinde böyle bir yaşam sürdürmelerine neden olacaktır. Bu ise, ancak her iki yaşam biçimi ile ilgili sorunlarının -başta dil olmak üzere- çözümleri ile mümkün olabilecektir.

Canatan'a göre ise, ikinci kuşak ne "iki kültür arasında" kalmış "sorunlu" bir gençlik, ne de "kaybolmuş kuşak" diyerek daha şimdiden gözden çıkarılmış bir nesildir. Gerçekte, ikinci kuşak, üyeleri oldukça farklı yönelimler gösteren heterojen bir gençlik kümesidir" (Canatan, 1990:40).

Canatan'ın araştırmasına göre, Alman sosyoloğu Schrader göçmen çocukların göç ettikleri sıradaki yaş durumunu temel alarak ikinci kuşağı üç kategoriye ayırmaktadır:

1. 6 yaş ve üstünde göç eden çocuklar: Bu çocuklar, en-kültürasyon aşamasını tamamlamış olduklarından "yeni" ülkede kimlik değiştiremezler ve kendilerini kendi ülkeleri ve ülkedaşları ile özdeşleştirirler. Yerleşik toplum bunlara her zaman "yabancı" gözüyle bakacaktır.

2. 2 ve 6 yaş arasında göç eden çocuklar: Bu çocuklarda aslı kişilik henüz oluşmamıştır. Bu çocuklar Avrupa'ya geldiklerinde üç tip kültürle karşılaşılır.

Birincisi, kendi ülkesinin kültürü; ikincisi, göçmenler kültürü; üçüncüsü ise geldiği ülkenin egemen kültürüdür. Bu çocuklar her üç kültürün de kimi öğelerini özümseyeceklerinden (akkültürasyon) asimile olma oranları ve durumları çok nadirdir.

3. 0-2 yaş arasında göç eden çocuklar. Bu çocuklar sosyalleşme sürecini hem kendi göçmen kültürlerinin, hem de egemen toplumun kültürünün etkisi altında geçirirler ve sosyalleşme süreci ilerledikçe asimile olma şansları artar" (Canatan, 1990:40). Bu durumda, en fazla sorunlu kesim 2 ve 6 yaş arasındaki çocuklardır. Çünkü, bunların hem sosyalleşme süreci kesintiye uğramıştır ve hem de bunlar üç farklı kültürün etkisi altında yetişmektedirler.

Ancak, Canatan'a göre Schrader'in yaptığı tiplendirme bir çok bakımdan kaba ve eleştiriye açıktır. Çünkü, tiplendirmede, kültürel faktör tek ve belirleyici faktör olarak ele alınmış, işsizlik, ayrımcılık, yalıtılma v.s. gibi pek çok toplumsal faktörler gözardı edilmiştir. Avrupa ülkelerinde doğan çocukların ve iki yaşına basmadan göç eden çocukların hemencecik asimile olacağı kanısı, daha eski göç geleneğine sahip olan ülkelerin deneyimi ile çakışmamaktadır. Bu nedenle, Schader aşırı iyimser gözükmektedir. Amerikan araştırmaları, göçmen çocukların kendi kültürel köklerinden üç beş kuşak sonra bile kopmadıklarını ortaya koymuştur (Canatan, 1990:40-41). O halde, yine diyebiliriz ki, kültürel kimlik konusu değişik açılardan ele alınmakla beraber, kültürel kimlik sorununun niteliği de ülkeden ülkeye, insandan insana farklılıklar göstermektedir. Uyum sürecinde yerli halkın yabancılara karşı tutum ve davranışının önemli bir rol oynadığı da açıktır.

8.1.5. Boş Zamanların Değerlendirilmesi ve Uyum Arasındaki İlişkiler

Boş zaman, kişinin çalışma saatlerinin dışında kalan dinlenip, eğlenmek amacıyla özgürce kullanılabileceği zaman dilimidir. Ancak, kaynaklarda boş zaman kavramının farklı şekillerde tanımlandığını görmekteyiz. Örneğin, Demirbaş' a göre boş zaman "zorlamalar ve görevler olmaksızın, zaman üzerindeki tasarruf hakkıdır. Bu hak, işin ve boş zamanın, meslekî ve özel alandan objektif ve subjektif bir şekilde ayrılması şeklinde karakterize edilir" (Demirbaş, 1990: 28). Araştırmamız açısından ise, yurt dışındaki Türk işçilerinin iş dışındaki, boş zaman faaliyetleri ile, yeni kültür çevresine, dolayısıyla farklı davranış ve faaliyetlere katılması ve uyum

sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca, yurt dışında bulunan Türklerin boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri, hangi tercihlere uydukları, bu tercihlerin kendi iradelerine bağlı olması bakımından da çok önemlidir.

Türk araştırmacılar, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin boş zamanlarını değerlendirme konusunu yeterince ele almamışlardır. Oysa, boş zamanların değerlendirilmesi konusu hem yerli halk, hem de yabancılar açısından önemli bir konudur. Bu konunun önemi ise, yurt dışında önceden anlaşılmıştır.

Abadan, 1964 yılında yayınladığı araştırmasında, boş zamanların değerlendirilmesi konusuna geniş yer vermiştir.

Abadan'a göre, insanların boş zaman faaliyetlerini, yaptıkları işle olan ilgisinden ayıramayız. Yapılan işin çeşidi, geliri ve işçi için sosyal statüsü, boş zamanlarda kullanılan araçları da etkilemektedir. İş yerindeki mikro-sosyolojik durum, birlikte çalışılan kişilerin tutum ve davranışları, işverenle olan ilişkiler, çalışma anlayışsızlıklarının tamamının boş zaman faaliyetleri üzerinde etkisi vardır. Bunun yanında, çalışma sırasındaki tatmin derecesi de kişinin boş zamanında yaptığı faaliyetle ilgilidir. Fikren işinden tatmin olmayan bir kimse, doğal olarak boş zamanında eksik bilgilerini giderme çabasında olacaktır (Abadan, 1964: 170).

Abadan'ın F.Almanya'da gerçekleştirdiği araştırmasına göre, Türk işçilerinin büyük çoğunluğu, boş zamanlarını sadece gezme, sinemaya gitme, radyo dinleme, televizyon seyretme ve dans gibi eğlendirici ve dinlendirici faaliyetlere ayırmışlardır. Bunun yanında işçilerden yalnız %51.8'i ikinci, %19.6'sı üçüncü ve %4.4'ü dördüncü bir tercih yapabilmektedirler. İkinci plânda ağırlık kazanan boş zaman faaliyetleri arasında kurslara gitmek, dil öğrenmek gibi yetiştirici faaliyetlerle (%8.5) ev işleri, temizlik, yemek pişirmek (%7.7) ve hiç bir şey yapmama (%11.9) yer almaktadır. Bu sonuçlara bakarak, Türk işçilerinin Batılı endüstri toplumlarında son derece yaygın olan "hobby", yani boş zaman merakına, hemen hiç sahip olmadıkları açıkça görülmektedir. Kısaca, kişinin boş zamanında mesleği veya tahsili ile ilgili olmaksızın giriştiği bu faaliyetlere her çeşit sanat denemeleri, koleksiyon, el işi, bahçe işleri v.b. gibi çeşitli faaliyetler girmektedir (Abadan, 1964: 170-171).

Bu zaman değerlendirme konusunda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki başlıca fark; birincisinde "hobby"lerin olması ve bunların teşvik

edilmesi, yani bir çeşit modağa bağılı olması, ikincisinde ise, hiç bir teşvik görmeksizin kişinin özel merak derecesi ve yeteneğine terkedilmiş bulunmasıdır. (Abadan, 1964: 99). Yani, gelişmiş ülkelerde hobi olan herşey eksik kalmış olan öğretim programının boşluklarını gidermeye yarayan bir çeşit tamamlayıcı, eğitici faaliyetlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, geliştirilmesi tamamen fertlerin takdirine bırakılmış olup, gerçek anlamı ile amatör iş niteliğini taşımaktadır.

Abadan, Türk işçilerinin boş zaman faaliyetlerini "yumuşak" veya "pasif" boş zaman faaliyetleri olarak nitelendirmektedir. Fakat, bunun yanında Türk işçileri, "aktif" veya "sert" boş zaman faaliyetlerine de önem vermekte ve ilgi göstermektedirler. Ayrıca, Türk işçilerinin eğitim seviyeleri ve gelirleri de boş zaman faaliyetlerini etkilemektedir (Abadan, 1964:172-175).

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin boş zamanlarını değerlendirme faaliyetleri ve uyumları arasında yakın ilişki vardır. Örneğin, işçilerin boş zamanlarında bulunduğu ülkenin dilini öğrenme konusunda gösterdikleri çabalar, bu dilin öğrenilmesi ile yabancı bir kültüre uyma durumlarını da kolaylaştıracaktır.

Abadan'a göre, Alman dilini şu veya bu şekilde öğrenmeye çalışanlar içinde buldukları topluma uyum sağlamak isteyenlerdir. Bunun yanında, dil öğrenme konusunda hiç bir çaba göstermeyenlerin (%22.1) gerekçesi ise, yabancı işçilere ayrılan işçi yurtlarındaki kollektif yaşamlardır. Bunlar, işçi yurtlarında bir çeşit "Ersatz vatani" (yedek vatan) buldukları için yabancı çevreye daha çok uyum sağlama çabası içinde değildirler (Abadan, 1964: 173-174).

Bunun yanında, Türk ailelerinin Alman toplumunu daha iyi tanımak amacı ile, boş zamanlarında Alman aile veya arkadaşlarla ahbablık etmeleri, misafirliğe gitmeleri de ancak küçük bir azınlık tarafından yapılmaktadır. Aynı zamanda Türk işçilerinin dörtte üçünden fazlasının (%76.9) hiç bir Alman aile veya kişi ile herhangi bir özel ilişkisi yoktur. (Abadan, 1964:175).

Belirtilen hususlardaki olumsuzluklar, Türk işçilerinin boş zamanlarını iyi değerlendirmemeleri, içinde buldukları topluma uyum sağlamalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece, Türk işçilerinin çoğu kendi dünyalarına çekilmekte ve toplumdan izole edilmiş olarak yaşamaktadırlar.

Yurt dışındaki Türklerin boş zamanlarını değerlendirmelerinde gazete, dergi okumanın, radyo ve televizyonun yeri oldukça önemlidir. Özellikle, radyo ve

televizyon ilk sırayı almaktadır. Buna neden olarak, bu araçlardan özel çaba göstermeksizin rahatça faydalanabilmeyi ve kendilerini sıkıntılardan kurtarıp, eğlendirmesini gösterebiliriz. Örneğin, hayale dalmayı sağlayan müzik programlarının dinlenmesi veya izlenmesi gibi... Aynı zamanda, kırsal kesimden göç eden Türkler için bu araçlar son derece dikkat çekici ve ilginçtir. Bugün, yurt dışına yayın yapan, Türk radyo ve televizyonları, yurt dışındaki Türkler için çok önemli bir boş zaman değerlendirme aracı olmakla beraber, yurtla olan ilişkilerini de sağlamaktadır.

Ayrıca, boş zaman faaliyeti içine, yıllık izinlerde yapılan faaliyetler de girmektedir. Abadan'a göre Almanya'ya gelen Türk işçilerinin bir bölümü dünyayı görmek ve tanımak istemesine rağmen, bir bölümü sadece para biriktirmeyi, diğer bir bölümü ise, memleketlerindeki ailelerini ziyaret etmeyi amaçlamaktadırlar (Abadan, 1964:179). Günümüzde ise, memleketteki ailelerini ziyaret etmeye gelenlerin oranında büyük artışlar olmakla beraber memlekete gelmekteki diğer önemli amaç, güzel bir tatil yerinde tatil yapabilmek, yatırım yapabilmek ve ilerisi için yatırım yapabileceği yerleri tesbit etmektir. Kısacası, hem ziyaret, hem ticaret...

Türkdoğan'ın araştırmalarına göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin boş zamanlarını değerlendirmesinde televizyon, radyo, sinema, tiyatro, müzik dinleme, sportif faaliyetler, gezi, seyahat ve benzeri eylem kalıpları yer almaktadır. Ankete katılan 119 Türk işçisinden %61'i boş zamanlarını kitap okumakla geçirdiklerini ifade etmişlerdir ki, bu diğer maddelere verilen cevapların en yükseğidir. Buna karşılık %51' de televizyon seyrettiklerini, %47'si de seyahate çıktıklarını açıklamışlardır (Türkdoğan, 1984:188). Böylece, Abadan'ın araştırmasından 20 yıl sonra yapılan bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak diyebiliriz ki, Türk işçilerinin kitap okuma oranındaki bu artış oldukça önemli ve sevindiricidir. Bunun yanında, televizyon izleme oranının yüksekliği ise gelişen teknoloji ile yakından ilgilidir. Ayrıca, seyahat etme oranında da önemli bir artış olmuştur. Bu da işçilerimizin bir bakıma, maddi durumlarının da iyiye gittiğinin bir göstergesidir.

Demirbaş'ın araştırmasında Dörmann' a göre, gurbette yaşayan Türk işçisi için ailesiyle birlikte olmak çok önemlidir. Bu nedenle, Almanya'da eşiyile yaşayan ve eşiyile çocuklarına boş zamanını adayan işçi de görülür. Ancak, ailesini Türkiye'de bırakmış işçilerin Almanlarla ilişkileri ve Alman toplumuyla

bütünleşmeye ilgileri çok azdır. Çünkü, bir Türk işçisinin ailesiz ve dar bir ilişki alanına sahip olması, çoğu kez boş zamanı, sırf boş ve anlamsız zaman dilimi olarak hissetmesine neden olmaktadır (Demirbaş, 1990: 41). Bu durum ise, uyumu olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü, aile teması sağlayan ve uyumu kolaylaştıran önemli bir kurumdur. Burada, özellikle ailede kadının uyum ya da insanlararası ilişkilerdeki önemli rolünü belirtmek gerekir.

Demirbaş'a göre, Türklerin boş zamanlarında Almanlarla ilişkileri çok az iken, hemşerileri ile çok fazladır. Türk erkekleri boş zamanlarını, Türk kahvelerinde sohbet ederek ve tavla gibi oyunlar oynayarak geçirirlerken; kadın ve kızların ise, ev işleri nedeniyle fazla boş zamanları olmamaktadır. Onlarda, zamanları olunca biraraya gelip sohbet etmektedirler. Bunlar dışında, Türk gazetelerini okumak, Türkiye radyolarını dinlemek, Türkler için hazırlanan özel Alman yayınlarını izlemek, Türk müziği dinlemek ve videodan Türk filmlerini seyretmekle boş zamanlarını değerlendirmektedirler (Demirbaş, 1990: 41-42). Ancak, belirtilen boş zaman değerlendirme yollarının Türkleri daha fazla kendi dünyalarına kapatması, yerli halkla ilişkilerini azaltması nedeniyle içinde buldukları topluma uyumlarını daha da zorlaştıracaktır. Memleketleriyle olan ilişkilerinin, ilgilerinin artması sevindirici bir durum olmasına rağmen, içinde buldukları toplumdan da soyutlanmamaları gerekmektedir. Aksi takdirde, uyumsuzluğun neden olduğu olumsuzluklarla karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Bunun yanında, zararlı boş zaman değerlendirme yolları diyebileceğimiz içki, uyuşturucu, kumar ve ehliyetsiz araba kullanma gibi faaliyetler hem fert, hem de toplum için büyük tehlikeler içermektedirler. Gelişmiş ülkelerde bu tür zararlı boş zaman faaliyetlerinin önüne geçebilmek için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin, kişilerin boş zamanlarını en iyi biçimde değerlendirmelerini öğretmek amacıyla uzmanlar yetiştirilmektedir.

Yurt dışında çalışan Türklerin boş zamanlarını iyi bir şekilde değerlendirmeleri ve bunun uyumlarına katkıda bulunması için yapılması gerekenleri kısaca şöyle belirtebiliriz:

1- Öncelikle, iş zamanı ve boş zamanın birbirinden ayrılması gerektiği öğrenilmelidir.

2- Pasif (yumuşak) boş zaman faaliyetlerindense, aktif (sert) boş zaman

faaliyetlerine daha çok önem verilmeli, zaman ayrılmalıdır.

3- Boş zamanlarını değerlendirirken yerli halktan kendilerini soyutlamamalıdır.

4- Boş zamanları en iyi biçimde değerlendirebilmek için çevresindeki imkânlardan faydalanmasını bilmelidirler. Bu nedenle içinde yaşadıkları toplumu, çevreyi iyi tanımları gerekir.

5- Zararlı boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin hem kendilerine, hem ailelerine, hem de içinde yaşadıkları topluma olan zararlarını, olumsuz etkilerini tam olarak bilmelidirler.

8.1.6. Uyum ve Bütünleşme

Uyum, "bireylerin çevresel şartlara ve değerlere ruhsal bakımdan kendini uydurma süreci"dir (Oğuzkan-Alaylıoğlu, 1976: 322). Burada kişinin psikolojik yapısı daha çok esas alınıp, topluma uyması söz konusudur.

Başka bir tanımla uyum, "bireyin sahip olduğu özelliklerin, kendi benliği ile çevre arasında dengeli bir ilişki kurabilmesi ve bu ilişkiyi sürdürebilmesi"dir (Köknel, 1981:9).

Dönmezer' e göre, "bir grubun, toplumsal sisteminin, sistemi oluşturan kısımların birarada birbirine bağlı kalmaları, başka deyimle, grubun istikrarı, bir bütünü oluşturacak surette kısımlarının birbirlerine uyumu, uydurulmuş bulunmasına bağlıdır. İstikrar, grubun bütünleşmesi ile gerçekleşir" (Dönmezer, 1982:192).

Tezcan' ın araştırmasında ifade ettiği sosyolog Joseph Fichter'e göre, sosyo-kültürel bütünleşmenin bir boyutu, davranış örnekleri bütünleşmesidir. İnançlar, herhangi bir kültürde belli davranış örneklerine uyarak hareket eder. Kendi rollerinin gereği olan yapılanmış, düzenlenmiş davranış biçimlerini gerçekleştirirler. Karşılıklı ilişkilerde bu beklenen davranışlar, bütünleşmenin davranışlar yönünde gerçekleşmesini ifade eder. Aksi durumda bütünleşme eksik kalır (Tezcan, 1987: 10). Örneğin, yurt dışında çalışan Türklerin yerli halkın sosyo-kültürel ortamı içerisinde Türk kültürü çerçevesinde gelişigüzel, değişik v.b. davranışları yadırganabilir. Bundan dolayı da bütünleşme gerçekleşemez.

Abadan'ın araştırmasına göre, "küçük bir azınlık hariç, işçilerimizin büyük

çoğunluğu (%78,1) iş çevresinde birlikte çalıştığı arkadaşlarla ahenkli bir münasebet içindedir. Başka bir deyimle bütünleme vetiresi alanında olumlu şekilde sonuçlanmış bulunmaktadır" (Abadan, 1964:130-131). Ancak " kısmen çalışma şartlarından, kısmen de kadın işçilerin aşırı duygusallıklarından, dolay, kadın işçiler arasındaki kaynaşma, erkeklere oranla genel olarak daha azdır. İş arkadaşlarıyla geçinemiyen kadınların oranı %19.3 olmasına rağmen, bu durum erkeklerde %5.8 oranında ortaya çıkmaktadır. Bu geçimsizliğin özel bir nedeni de, Türk kadın işçilerinin erkeklerden farklı olarak sosyal statü açısından birbirinden hayli farklı sosyal tabakalardan gelmeleri ve çoğunlukla işçilik statüsü ile normal olarak bağdaşmayan bir eğitim görmüş olmalarıdır (Abadan, 1964:130-131). İşyerinde görülen uyumun bu yıllarda olumlu bir durumda olması dikkat çekicidir. Çünkü, çok farklı bir sosyo-kültürel ortamdan gelen Türk işçileri için bu durum oldukça önemlidir. Ancak, Abadan' ın kadınlar için belirttiği sosyal statü açısından çok farklı sosyal tabakalardan gelmek erkekler içinde geçerlidir. Çünkü, yurt dışına göç eden Türklerin hemen hepsi benzer sosyal tabakalardaki insanlar olup, sözkonusu kadınlar da genelde giden erkek Türk işçilerinin eşleri, aileleri veya benzer sosyal tabakalardan göç etmiş Türk kadınlarıdır. Ayrıca, burada Abadan'ın integration karşılığı olarak kullandığı "bütünleme" sözünün, "bütünleşme" şeklinde yazılmasının daha uygun olacağını da belirtmek gerekir (Bkz.: Ozankaya, 1984:22).

Gökdere'ye göre, sosyal uyum, Türk işçisinin yurda dönüşünü geciktirir. Yabancılarla iyi ilişkiler kurabilme ve dillerini öğrenme ise, sosyal uyumu kolaylaştıracaktır. Sosyal uyumda, ev sahibi ülke halkının, yabancı işçilere karşı tutumu da etkilidir. Örneğin, yabancılara daha yakın davranan Hollandalılar ve özellikle Fransızlar sosyal uyumu kolaylaştırmıştır (Gökdere, 1978:90). Çünkü, uyum sürecinde temas halinde olan farklı grupların birbirlerine karşı takındıkları tavırlar çok önemlidir (Bkz.: Turhan, 1969). Burada yerli halka da çok büyük görev düşmektedir. Sosyal uyum için belirtilenler bugün için de geçerlidir. Ancak, örnek olarak gösterilen ülkelerin tutumu, sosyal uyum açısından bir hayli değişime uğramıştır.

Gitmez ise araştırmasında, uyumu, dönenlerin yeniden uyumları şeklinde ele almış ve dönenlerin uyumunu etkileyen faktörler üzerinde durmuştur (Bkz.:

Gitmez, 1983).

Demirbaş'ın araştırmalarında Mc. Rae'ye göre, Türkler Almanya'da Alman toplumundan dışlanmış olarak yaşamaktadırlar. Bunun sonucu olarak Türkler için temel politik ve sosyal haklar, serbestçe iş yeri açma ve meslek seçme hakkı, yaşamı plânlama ve aileyi koruma hakkı söz konusu değildir veya sınırlıdır. Bugün için, Almanya'daki yabancı işçilerin ve ailelerinin varlığı devamlı bir durum olmakta birlikte, şimdiye kadar Almanya'nın bir göçmen ülkesi olmadığı ve yabancı işçilerin geçici olarak kalacakları görüşünden hareketle, yabancıların Alman toplumuyla bütünleşmesi (integration) politikası reddedilmiştir. Bu ihmali durumun sonucu, bugün ikinci kuşak gençlerde görülmektedir (Demirbaş, 1990:119). Gerçekten de bugün yurt dışındaki Türk gençleri arasında iki ana eğilim görülmektedir. Örneğin, Canatan'a göre, "bir grup giderek kendi toplumuna yabancılaşıp hâkim kültür içinde eriyip giderken, bir diğer grup kendi kültürel değer ve kimliklerini koruyarak toplumda bir yer edinebilmenin mücadelesini vermektedir. Erime ve yabancılaşma olgusunun temelinde çoğu kez, kendi toplumunu Batı toplumundan geri bir konumda göstermekten kaynaklanan aşağılık kompleksi yatmaktadır. Bu kompleksin oluşmasında Batı toplumunun etnik gruplar üzerinde estirdiği asimilasyon politikalarından kaynaklanan kültürel terörizmin etkin bir rolü vardır. Damgalanma, dışlanma ve asimilasyon olguları kimilerini hâkim kültürle özdeşleşmeye sürüklerken, kimilerini de tam tersine kendi kültürel varlığını korumak ve devam ettirmek için direnmeye ve bilinçlenmeye sevk etmektedir. Yine, Türkiye'de edinilen Avrupa özentisi ve hayranlığı, kimilerinin toplumla uyumunu hızlandırırken, bazılarında da yüz yüze geldikleri Batı karşısında hayal kırıklığı yaratmaktadır. Çünkü, idealize edilen Batı imajı ile gerçek Batı imajı herkesin gözünde çakışmaktadır" (Canatan, 1990:41-42). Aslında, yabancıların, özellikle de Türklerin gittikleri ev sahibi ülke halkı ile farklı kültür değerlerinin bir arada ve karşılıklı hoşgörü içerisinde bulunması, o topluma kültür zenginliği de kazandırır.

Demirbaş'a göre, "özellikle Almanya'da büyüyen Türk gençleri bakımından Alman toplumuna uyumun önemi büyük olmakla birlikte, bir çok Türk gencinin durumu, mevcut koşullar nedeniyle çözümlenememiştir. Çünkü, Türk gençlerinin Alman toplumuyla bütünleşme gayretleri iyi sonuç vermemektedir. Yani, bu gençlerin kendilerini Alman olarak hissetmelerine rağmen, okul, meslekî eğitim ve

iş gibi bütün yaşam alanlarında onlara yabancı gibi davranılmaktadır. Kısaca, Türk gençleri için hali hazırda, bütünleşme gayretlerinin karşılığı ödenmemektedir" (Demirbaş, 1990:36). Ancak, yurt dışında bulunan tüm Türk gençlerinin böyle bir düşüncede ve gayret içinde bulunacağını genellemek de hatalıdır. Bunun yanında ev sahibi ülke halkının yabancı kültürlerle karşı olan tehlikeli ön yargılardan ve kültürlerarası iletişimsizlikten kurtulması gerekir. Çünkü, uyma davranışında hem kişisel, hem de içinde bulunulan ortamsal etkenlerin etkileşiminin sonucu sözkonusudur.

8.1.7. Sonuç

Kültür farkı, uyum ve yabancılaşma genel başlığı altında belirttiğimiz sorunlar, gerçekten de, bugün için, yurt dışında bulunan Türklerin en önemli sorunlarından. Geniş ölçüde tarıma dayalı, daha az gelişmiş bir teknolojik ve toplumsal yapıdan, çok farklı bir sosyo-kültürel ortam, ve dinî yaşayıştan, önemli bir miktarda işgücü, genelde ekonomik sebepli olarak çalışma isteğiyle farklı ve karmaşık bir topluma göç etmişlerdir. Böylece, ekonomik yapıdaki değişimin yanısıra bir takım sosyal ve kültürel değişimler, sorunlar ortaya çıkmıştır.

Kültür farkı, uyum ve yabancılaşma genel başlığı altında sunulan sorunlar oldukça önemli sorunlardır. Farklı kültürel yapıya sahip insanların karşılıklı etkileşimleri ve uyumları oldukça önemlidir. Yeni hayat şartlarına, sosyo-kültürel yapıya uyum sağlayabilmek, kişilerin, kendilerini buldukları ülkede geçici veya kalıcı görmelerinin yanısıra, buldukları ülkenin de kendilerini nasıl gördüğü ile çok yakından ilgilidir. Yani, bu sorun, karmaşık, çok taraflı, psikolojik ve sosyal bir süreçtir.

Yurt dışında bulunan Türklerin batının dinamik toplum yapısına uyum sağlamaları elbette kolay olmayacaktır. Ancak, uyum sağlama sürecinde eğitimin ve dil öğrenmenin rolü oldukça önemlidir.

Bunun yanında, sosyal uyumun gerçekleşmesi için, yurt dışında çalışan Türklerin ve ailelerinin içinde buldukları kültürle bütünleşmek, sosyal hayatın bir parçası haline gelmeleri, fakat, aynı zamanda kendi toplumlarının kültürel değerlerini titizlikle korumaları gerekmektedir. Böylece, buldukları çevrede daha rahat ve mutlu olabileceklerdir.

Kültür farkı, uyum ve yabancılaşma genel başlığı altında belirtilen konularla ilgili olarak Türk işçilerinin ve özellikle Türk gençlerinin sorunları gerçekten çok büyük boyutlardadır. Dış ülkelerde içinde bulunulan olumsuz koşullar ise, sorunların daha da karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, sorunların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte, en azından azaltılması yönünde tedbirler alınmalıdır.

8.2. YABANCI DİLLE İLGİLİ GÜÇLÜKLER

8.2.1. Genel

İnsanlar arasındaki en önemli anlaşma aracı dil olduğuna göre bir topluma uyumun ilk koşulu da dildir. "Dil, insanlığın din, hukuk, ekonomi gibi kültürel değerleri arasında önemli bir yer alır, ilk kez ancak o diğerlerini mümkün kılar; çünkü o her sosyal faaliyetin, bütün ruhsal yaşamın ve geleneğin, ki bunlarsız kültür ve gelişme mümkün değildir, esas koşuludur" (G.Deeters, 1971:216). Bu alıntı, Narman'ın "Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin Çalışma Alanına Uyuma Sorunları" adlı makalesinden aktarılmıştır.

Günlük kişisel gereksinmelerle ilgili ihtiyaçları karşılamada çekilen güçlükler bir yana, iş hayatında da dil bilmenin önemi açıkça ortadadır. Dil bilmemek, sağlık konusu, alet ve makineleri kullanma konusu gibi daha birçok konuda önemli sorunlar doğurmaktadır. Dil bilmemek yüzünden sorma olanaksızlığı veya güçlüğü iş kazalarına da yol açmaktadır. Ayrıca, daha iyi işleri seçme, yeni iş arama gibi konularda da son derece gerekli olan dil çalışma koşullarını, ücret seviyesini ve meslekî ilerlemeyi de etkilemektedir. Bu nedenle, Türk işçilerinin dil sorunları, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

8.2.2. Türk İşçilerinin Dil Sorunları

Kaynaklarda bu sorunla ilgili olarak yazarlar, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Abadan'ın araştırmasına göre, Almanya'daki işçiler arasında Almanca bilenlerin sayısı oldukça azdır. Almanca bildiklerini söyleyenlerin de çoğunlukla basit derterini anlatabilecek düzeyde Almanca bildikleri görülmektedir. Türk işçileri, iş dışında, aileleri ya da memleketlileri ile birarada, daha çok kapalı bir toplum olarak yaşadıklarından Almanca'ya ihtiyaç duymazlar. Dolayısıyla, işçiler

tarafından Almanca dili çoğu zaman, kullanılmaya olanağı olmayan bir bilgi olarak nitelendirilmektedir. Bununla beraber, az da olsa, kursa katılmış, Almanca'yı çok iyi öğrenmiş ve tercümanlık yapan işçiler de vardır (Abadan, 1964:62).

Köln'deki yabancı işçilerin sorunları üzerine yapılmış olan araştırmalara göre, yabancılar arasında Almanca dil bilgisi en kötü olan işçilerin Türkler olduğunu öğreniyoruz. Bu araştırmada, görüşülen Türk işçilerinin %38'inin hiç Almanca bilmedikleri saptanmıştır (Bingemer/Meistermann-Seger/Neubert, 1972:59). Bu görüşler, Narman'ın "Münster' de (Batı Almanya) İki Kültür Arasında Yaşayan Türk Çocukları' Araştırması İle İlgili İlk Gözlem ve Tespitler" adlı makalesinden alınmıştır (Narman, 1985).

Tüm İktisatçılar Birliği'nin 1975 yılında yayınlanan araştırmasına göre, Almanya'da dil konusunda en kötü durumda olanlar Portekizliler ve Türkler, en iyi olanlar ise Yugoslavlardır. Yugoslavlar ise bu sayede daha iyi işlerde ve daha iyi koşullarda çalışabilmektedirler. Yine bu araştırmaya göre, Türk işçileri için çok iyi dil bilme oranı %7, Portekizliler, İspanyollar, Yunanlılar, İtalyanlar, Yugoslavlar ve diğerleri için sırasıyla %5, %11, %10, %17, %19 ve %70'dir. Dili orta derece bilen Türkler %34, Portekizliler %26, Yugoslavlar %44, diğerleri %21, Türkler'de çok kötü bilenler %43, hiç bilmeyenler ise %16'dır (TiB., 1975:54).

Yasa'nın Ankara ili köylerinde 1974 yılında yurda dönen toplam 15.792 kişiden seçilmiş 605 erkek ve 65 işçi kadın üzerinde gerçekleştirdiği, araştırmasına göre, "erkek işçilerden %9.04'ü kadınlardan yaklaşık %28'i buldukları ülkenin dillerini hiç öğrenmedikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar, tüm kadın ve erkeklerin %73'ünü ihtiva etmektedir. Konuşulana iyi anlayan 48 erkeğe karşılık sadece 1 kadın isabet etmektedir" (Yasa, 1979:152). Bu durum, kadın işçilerin dil açısından daha büyük güçlükler içinde olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin: Kursa gitmek için kadın eşinden izin alamamakta ve kadının, çalışma dışında, bir de ev işlerini yürütme sorumluluğu vardır.

Narman'ın ön araştırmasına göre; dilin, özellikle yabancı bir kültür içerisinde anlaşmada ne kadar önemli olduğunu bir Türk işçisi şöyle vurguluyor: " Dil bilmemek en büyük problem, dil bilsem herhalde daha iyi anlaşmam ve memnun olmam mümkün olurdu" (Narman, 1981:67).

Ayrıca, Narman'ın ön araştırmasında, "görüşülen 17 işçiden 9'u henüz her

hangi bir dil kursuna katılmamıştır. Buna neden ise, ya zamanlarının olmaması ya da ancak dört aydan daha az bir süreden beri Almanya' da bulunmalarıdır. Diğer 8 işçinin Almanca ile ilgili dereceleri ise şöyledir; 3 işçi Almanya'da çok kısa süreli (1-3 ay) dil kurslarına katıldıklarını, 2 işçi Türkiye'de iken Ortaokulda 3 yıl Almanca okuduklarını, 1 işçi ise Ankara'da altı ay Almanca kursuna devam ettiğini ve 2 işçi ise görüşme anında halen dil kurslarına devam ettiklerini belirtmişlerdir. Henüz dil kursuna katılmamış işçiler ise, yine de dil kursuna katılmayı düşünmektedirler' (Narman, 1981:68).

Türkdoğan'a göre, "ikinci neslin, babalarından farklı olarak, Alman toplumu içinde doğup büyümeleri yeniden sosyalleşme imkânlarını arttırmıştır. Nitekim, bu çocukların %70'i Almanca'yı iyi bildiklerini ifade etmişlerdir. Almanya'daki Türk işçi çocuklarının % 58.8'i hem Almancayı hem de Türkçe'yi iyi bildiklerini ifade etmişlerdir" (Türkdoğan, 1984:87).

Belirtilen araştırma sonuçlarına göre diyebiliriz ki, işçilerimizin dil bilme oranlarında olumlu değişimler olmuş olsa bile bu oran hiç de yeterli olmayacak bir düzeydedir. Kısaca, işçilerimizin çoğunun dil öğrenme sorunları halen devam etmekte ve çözüm beklemektedir.

8.2.3. Dil Öğrenme İmkânları

Dil sorununun çözümlenebilmesi için işçilerin dil kursuna katılma eğilimi de oldukça önemlidir.

S. Geiselberger'e göre, Türk işçilerinin Almanca bilmemelerini etkileyen etmenlerden birisi, işçilerin işverene ait işçi konutlarında (Wohnheim) birlikte kalmalarıdır. Bu konutlar -bazı yararlarının yanısıra- dil öğrenmeyi engelledikleri gibi işçilerin toplumla kaynaşmalarını da önlemektedirler. Barınak ile dil öğrenme arasındaki bu yakın ilgi, diğer çalışmalarda da vurgulanmıştır. Örneğin, hiç Almanca konuşamayan erkeklerin %70'inin işçi konutlarında oturdukları, buna karşılık, iyi Almanca konuşan erkek işçilerin %84'ünün ise, kiralık özel evlerde oturdukları saptanmıştır (Demirbaş, 1990). Bu durum ya da istek, bu gruptaki işçilerin, dilin bir yabancı sosyo-kültürel çevrede ne kadar önemli olduğunun farkında oluşlarının bir göstergesidir. Bu ise, uyum için önemli bir araçtır. Bu sözler, Narman' ın "Münster' de (Batı Almanya) İki Kültür Arasında Yaşayan Türk

Çocukları' Araştırması ile ilgili İlk Gözlem ve Tesbitler" adlı makalesinden alınmıştır (Narman, 1989).

T.İ.B.'e göre, kurs yoluyla dil öğrenme imkânı vardır. Ancak, kursların çok pahalı olması nedeniyle çok az kimse bu yolu tercih etmektedir. Yapılan araştırmalara göre, "yabancı dili, kursa giderek öğrenen Türklerin oranı %8'dir. Yerli halkla ilişki kurarak öğrenme olanağı ise kısıtlıdır ve bu oran %9'dur. Yabancı işçiler çalıştıkları ülkenin dilini daha çok işyerlerinde öğrenmektedirler, Türk işçilerinde bu oran %73'dür" (T.İ.B., 1975).

Teber'e göre işçilerin büyük bir bölümü, Almanya'da Almanca kursuna katılma konusunda isteksizdir. Genellikle işçiler işten sonra kurs izleyemeyecek kadar yorgun olduklarını, ya da öğrenseler bile Almancayı kullanacak bir ortama sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Belki de çoğunlukla çalıştıkları iş kolları, onların band başında tekrarlanan tekdüze işler yapmalarını gerekli kıldığından, bu süreç içinde, konuşmaya hatta, düşünmeye bile zamanları yoktur (Teber, 1980:113).

Güler'e göre, Türk işçisinin dil bilme durumu, işçinin yurt dışına hangi yöreden geldiğine, yurt dışında doğup doğmadığına ve oturduğu çevreye göre de değişebilmektedir.

Güler'e göre, çocukların dil güçlüklerinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

- "- Sorular soruları anlamamaları,
- Sosyal konularda anlatma yöntemi konusundaki yetersizlikler,
- Gramer yapısının değişik oluşu,
- Günlük hayattaki dil ile okullardaki öğrenim dilindeki farklılıklar" (Güler, 1991: 266).

Aslında belirtilen nedenler ebeveynler için de geçerlidir. Çünkü, onlar da aynı dil problemini yaşamaktadırlar...

Güler' e göre bakanlıkça uygulanan dil öğretme programının bir çok olumlu yönleri yanında bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Bunlar:

- "- Görevli öğretmenler Fransızca'yı Fransa'da ilk defa duyuyorlar,
- Ders saatleri yetersiz,
- Kitapların gerek baskı ve gerekse dil yönünden yeterli olmamaları,
- Aile ilgilerinin yetersizliği sayılabilir." (Güler, 1991:266).

Belirtilen olumsuzlukların, her durum ve her ülke için genel geçerlilikte olmayacağını da

unutmamamız gerekir.

Yapılan araştırmalara dayanarak diyebiliriz ki, dil öğrenme konusunda geçmiş yıllara oranla, sunulan imkânlarda önemli bir artış meydana gelmiştir. Ancak, sunulan imkânlar yine de yetersizdir. Bundan daha da önemlisi, yurt dışındaki Türk işçilerin ve çocuklarının bu imkânlardan faydalanabilme derecesi belirttiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı kısıtlıdır.

Sorunun çözümü için en uygun yöntemin "İsveç Modeli" olarak adlandırılan yöntem olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre, yabancı işçiler, üretim sürecine sokulmadan önce, kendilerine üç aylık ücretli dil kursu verilmekte ve ilk anda, iş dolayısıyla ihtiyaç duyacakları kavramlar öğretilmektedir. Bunu, tüm Batılı ülkelerin uygulamaları gereklidir. Bu, sağlıklı bir üretim ve insanlararası ilişkiler bakımından faydalıdır.

8.2.4. Dil ve Uyum Arasındaki İlişkiler

Dildeki güçlükler bir çok problemi de beraberinde getirir. Kişilerin içinde buldukları toplum içindeki ilişkilerinin yoğunluğu ve karşılıklı iletişim derecesi, dille çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle, dil ve uyum arasındaki ilişki kaçınılmazdır.

Gessner'e göre, dil sorunu, Türkleri güvensizliğe sürüklediği gibi ruhsal gerilimlerinin artmasına da neden olmaktadır. Gerçekten de derdini anlatamamak ve söylenenleri anlayamamak veya birisiyle konuşmak istediğinde Almancasının bozuk olması nedeniyle o kişi tarafından horlanmak, Türkler üzerinde çok olumsuz etkiler yapmaktadır (Gessner, 1974:25). Bu alıntı, Demirbaş'ın "Almanya'daki Türklerin Sorunları, Bunların Suça Etkileri" adlı eserinden alınmıştır (Demirbaş, 1990). Böyle bir durum, kalabalık içinde yalnızlığın, tek başınalığın dolayısıyla uyumsuzluğun oluşmasına neden olmaktadır.

Abadan'a göre, genellikle ana-babaların yabancı dili eksik ve yanlış öğrenmeleri, çocukları, bu ikinci dili okulda öğrenme zorunluluğu içinde bırakmaktadır. Bu durum, çocukta psikolojik bir bunalım yaratmakta, çocuk ya ana-babayı ya da okulu reddetmektedir. Genellikle çocuk ikinci dili bilmediği için, kendi ana babasını horlamaktadır. Bu yoldan giderek çocuk kendi kişiliği hakkında olaganüstü olumsuz bir yargıya varmaktadır (Abadan, 1978:23). Böyle iki dilli bir ortam içerisindeki çocuğun uyum problemi yaşaması da kaçınılmazdır.

Pazarkaya'ya göre, "yabanda yetişmekte olan kuşaklarımızı yabancılaştırmadan korumak, kendi özerk benlik ve kişiliklerini geliştirmek, dolayısıyla yaşadıkları toplumdan ve onun ekininden etkilenirken, kendi kişilik ve ekinimizle onları da etkileyip beslemek, temelde tutulması gereken yoldur. Bu en baştan iki dilli yetişmek, iki ekinde (kültürde) birden eğitilmekle olasıdır" (Pazarkaya, 1978:193). Yani, çocukların eğitiminden yabancı eğitimcilerin yanında, Türk eğitimcilerden de yararlanılmalıdır. Aynı zamanda, günlük konuşma dili en az yabancı dil olduğu kadar, bizim çocuklarımız için de Türkçeye yer verilmelidir.

Yine Pazarkaya'ya göre, "iki dil ve iki ekinde birden eğitim aslında yüzyıllardır egemenlerin çocuklarına Avrupa'da uygulanan bir yöntemdir. Yabancı işçi çalıştıran zengin ülkelerde bunu kendiliğinden yaygınlaştırmak olasıdır. Bu, büyük parasal, ya da örgütsel bir sorun olmasa gerek. İki dilde eğitim yöntemi, sadece bu ülkelerdeki yabancı çocuklara uygulanmamalıdır. Ayaklarına gelmiş bu olanaktan Alman çocukları da en geniş bir biçimde yararlanmalıdırlar. Türk çocuklarının, dolayısıyla istemimize uygun olarak, Türk öğretmenlerinin bulunduğu bir çocuk yuvasındaki Alman çocuklarının da, oyun yoluyla Türkçe öğrenmeleri kolay olacaktır. Ancak, o zaman dünyamız, barışçıl, insancıl gelecekle için bu işgücünden ve halklar karışımından en büyük yarar sağlamış olacaktır" (Pazarkaya, 1978:193). Gerçekten de, toplumlarda böylesine etkileşim, her alanda eşit işbirliği ve sorunu paylaşma hem azınlık olan Türk işçilerine, hem de çoğunluk olan yerli halka büyük yararlar sağlayacaktır.

Narman'a göre, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yeni çalışma alanına uyumlarını sağlamak için yapılması gereken konuların başında onların dil sorunlarını çözmek gelmektedir. Bunun için en uygun çözüm şekli ise, işçilerin - İsveç örneğinde olduğu gibi- çalışma saatleri içinde işveren tarafından düzenlenen dil kurslarına katılmalarının sağlanması ve kurslar süresince kendilerine ücret verilmesidir. Çünkü, işçilerin akşamları işten sonra ya da hafta sonları dil kurslarına katılarak Almanca öğrenmeleri -yorgun oldukları için- oldukça güçtür. İş saatleri içinde düzenlenecek olan kursların ise, işçilerin üretim sürecine sokulmalarından önce yapılmasında, hem işçi ve hem de işveren açısından sayısız yararları vardır. Böylece, yabancı işçilerin dil sorunlarının çözümlenmesi, onların sadece çalışma alanına ve topluma uymalarını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda mesleki

durumlarını, yükselme şanslarını ve daha çok kazanmalarını da etkileyecektir. (Narman, 1981:68). Belirtilenlere göre, yabancı dil öğrenmeye istekli olanlara imkânların verilmesi, çeşitli nedenlerden dolayı isteksiz olanlara ise teşvik edici yöntemlerin sağlanması gerekmektedir. Böylece, hem işçi, hem de işveren kârlı çıkacaktır. Çünkü, işçinin yukarıda belirtilen kazançlarının yanısıra, onun üretimi artırma, işini daha da iyi yapma derecesi de yükselebilecektir.

Gülsüm'e göre, "yurt dışında çalışmaya giden işçilerimizin %98'i gittikleri ülkenin dilini bilmemektedirler. Bu dil bilmeme nedeniyle işçilerimizin, gittikleri ülke halkı ile kontak kurmaları mümkün olmamakta, bir bakıma çalıştıkları ülkede kapalı kutu görünümüne bürünmektedirler (Gülsüm, 1981:140). Böyle bir durumda izolasyondan söz edilebilir ki bu, hem yabancı işçiler ve hem de yerliler açısından arzulanan bir durum değildir. Buna bir çözüm bulunması, her iki tarafın da yararına olacaktır.

Türkdoğan'a göre, "çocuğun başarısızlığına etkili olan bir çok unsur vardır. Bunlar, ilkokul ve ortaokul seviyesinde yabancı dil problemi, ailenin ilgisizliği ve kültür seviyesinin yeterli oranda olmamasıdır. Buna rağmen, yabancı ülkelerde doğup büyüyenlerde Türkçe bilgisinin yetersizliği ve bir takım ruhi bunalımlar göze çarpmaktadır. Ancak, yabancı ülkelerde doğup büyüyenlerde Türkçe bilgisinin yetersizliği ve buna ek olarak dinamik bir toplumun meydana getirdiği ruhi baskılar ve depresyonlara rastlanmaktadır. Her haliyle, 584.000 çocuğumuz, Almanya'da, kendi kaderlerine terkedilmiş gibidirler. Okul çağındaki çocuklar için devletçe alınmış herhangi bir tedbir de yoktur. Gençlerimiz, yabancı dil mensuplarının özellikle, misyonerlerin baskısı altında bulunmaktadır" (Türkdoğan, 1984:68). Bu nedenle, devletimizin yurt dışındaki Türklerin dil problemine daha fazla önem vermesi, bu konuda gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

Narman'ın bir başka araştırmasına göre, "Türk çocukları ebeveynlerine nazaran daha büyük güçlüklerle karşı karşıyadırlar. Ebeveynler -genel olarak- kendi geleneksel yurt ortamlarında yaşarlarken, çocuklar birbirinden her şeyi ile ayrı iki dünyada yaşamaktadırlar. Tabiri caizse, GÜNDÜZLERİ ALMAN DÜNYASINDA VE AKŞAMLARI İSE TÜRK DÜNYASINDA. Bu durum, böyle bir yaşama biçimi, Türk çocuklarının çeşitli güçlüklerle mücadele etmelerini zorunlu kılmaktadır. Kısacası çocuklarımız iki yönlü intibak problemi ile mücadele etmek

zorundadırlar. Böylece iki yönlü bir intibak, herşeyden önce iki milletin dilini iyi bilmesini zorunlu kılar. Çünkü dil, gerek entegrasyon ve gerekse reentegrasyon süreçleri için çok büyük bir engeldir. Fakat, çocuklarımızın her iki dile hakimiyeti ise ne yazık ki arzu edildiği gibi değildir. Halbuki, çocuklarımızın Almanya'daki hayatları, okul durumları ve gelecekleri bakımından Almanca'yi, muhtemel bir geri dönüş için ise Türkçe'yi iyi bilmeleri gerekir. Kısacası, her iki dili de aynı derecede iyi bilmeleri, gelecekleri bakımından kaçınılmaz bir şarttır" (Narman, 1985:235). Bu şartlar gerçekleşmediği sürece uyum sorunu da devam edecektir. "Bu iki yarım dilli çocukların durumlarını daha iyi inceleyip, onlara daha çok yardım ederek tam iki dil sahibi kişiler yapmaya daha çok çaba göstermeliyiz" demektedir.

Abalı'ya göre, "dil" ve "benlik" arasında çok güçlü bir bağ vardır. Avrupa'daki Türk işçisinin çocuğu olan öğrencinin, kendisini Türk hissedebilmesi için, hiç olmazsa çocukların bazı derslerinin Türkçe dersleri çerçevesinde işlenmesi, Türk kültüründen verilen örneklerle güven duygusunun uyandırılması gerekir (Abalı, 1985:68-70). Bunu sağlamak için de yurt dışına gönderilen Türk öğretmenlerin nitelikleri konusuna çok önem verilmesi gerekmektedir. Yeterli niteliklere sahip olmayan Türk öğretmenlerin başarısızlıkları nedeniyle öğrencilerin de başarısız olabileceklerini belirtmek gerekir.

Güzel'e göre, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin en önemli sosyal problemlerinden biri dil sorunudur. Bir kısım Türk işçileri yurt dışında yıllarca kaldığı halde, kaldığı yılların sayısı kadar kelime öğrenmeden yurda dönmüştür. Bu da gösteriyor ki, işçilerimiz bazı sebepler dolayısıyla Alman toplumuyla "dil problemi" yüzünden kaynaşamamışlardır. Ama, bunun yanında genç nesil yabancı dili öğrenmiş, bu sefer de onlar Türkçe'yi konuşamaz bir duruma gelmişlerdir (Güzel, 1985:97).

Olaya başka bir açıdan bakanlar da vardır. Örneğin, Köni'ye göre, "anadilindeki eğitim yabancı işçi aileleri arasında daha fazla tutulmaktadır. Bunun nedeni ise, birinci kuşak işçi ailelerinin dil ve geleneklerine bağlı olması ve üçüncü kuşağın gittikçe kendi kültürlerine karşı endişeye kapılmalarıdır. Bunun yanında, dil bilen ve bütünleştirici eğitimden geçen üçüncü kuşağın sorunları ise daha değişiktir. Gençler, aile kültürü ile yabancı okul ve yabancı arkadaşlar kanalıyla benimsenen -pee group- kültür arasında kalmaktadırlar. Bu nesil, iki kültür

arasında kalma bunalımı geçirmektedir. Evden kaçma, aileden kopma veya dönen aile yerine yurt dışında kalma bu neslin sorunları arasındadır" (Köni, 1985:108-109).

Demirbaş'a göre, "Türklerin Almanlar tarafından dışlanmaları sırf Almanca bilmemelerine bağlanamaz. Ancak, dil problemi, sorunların nisbeten zararsız bir yöne çevrilmesini engellemektedir. Çünkü, Türkler Almancalarının yetersiz olması nedeniyle, kendilerine karşı yapılan haksızlıklar üzerinde rahatlıkla konuşma imkânına sahip değildirler. Böylece, hoş olmayan bir çok olayları, tahkirleri ve hayal kırıklıklarını yutmak zorunda kalarak 'anlaşılamayan' ve kendilerini 'anlaşılamamış' olarak hisseden' kişiler olarak yaşamak zorunda kalmaktadırlar. İşte, dilin neden olduğu bu olumsuz durumlar, öfke birikimini ve saldırganlığı hızlandırmaktadırlar. Gerçi, bu kişiler söz konusu birikimi uzun bir süre bastırabilmektedirler, fakat, herhangi bir zaman tesadüfen ve önemsiz bir olay nedeniyle bastırılan bu duygular patlayarak, suç şeklinde ortaya çıkabilmektedir" (Demirbaş, 1990:40). Böylece, kısaca; dil, uyum ve suç arasında karşılıklı bir etkileşimin, dönüşümün olduğunu da belirtebiliriz.

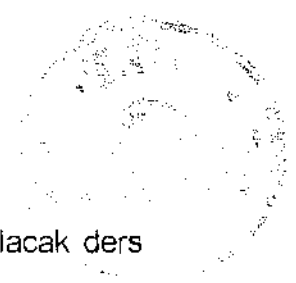
Dil ve uyum sorununun bir başka boyutu da yurda kesin dönüş yaptıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Burada da sorun, değişik olduğu kadar karmaşık olup, olumlu ve olumsuz özellikleri de bir arada barındırmaktadır.

8.2.5. Sonuç

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin dil sorunları oldukça ciddiye alınmalı ve yapılması gereken çalışmalara büyük ağırlık verilmelidir. Böylece, onların sadece topluma ve çalışma alanlarına uymaları kolaylaştırılmakla kalmayacak, aynı zamanda, mesleki durumlarını, yükselme şanslarını, daha iyi şartlarda çalışma imkânlarını ve daha çok kazanmalarını da olumlu yönde etkileyecektir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dil sorunları konusunda yapılan araştırmalara dayanarak, konuyla ilgili önerilerimizi şöyle belirtebiliriz:

1- Ülkemizdeki sosyoloji, sosyal antropoloji, halk bilimi, psikoloji, Türkoloji, Germanistik ve eğitim gibi bilim dallarının, çalışma ve araştırmalarını, Türk işçilerinin ve ailelerinin dil ve uyum sorunlarına yöneltmesi ve gerektiğinde

uluslararası işbirliğine gidilmesi gereklidir.

2- Türk işçilerine ve çocuklarına yabancı dil öğretmek için yazılacak ders kitaplarının, Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan ortak bir komisyon tarafından hazırlanması, Türk çocuklarının öğrenmede zorluk çektikleri konulara ağırlık verilmesi yerinde olacaktır.

3- Türk işçilerinin ve ailelerinin yabancı dili öğrenmeleri için gerekli imkânların sağlanması ve teşvik edici faktörlerin kullanılması gerekmektedir.

4- Millî Eğitim ve Üniversite gibi eğitim kurumları işbirliği yapmalıdır. Bakanlık ise, bu işbirliğinden ve bilgi alış-veriş imkânlarından ve ilgililerin tecrübelerinden yararlanmalıdır. Gerek görüldüğü durumlarda, bu konularda oluşturulacak ihtisas komisyonları yürürlüğe konmalıdır.

5- Üniversite ve Bakanlığın, yurt dışındaki işçilere ve çocuklarına öğretmen yetiştiren kurumlarla işbirliği yaparak, öğretmen adaylarının bilgi ve becerisinin yeterli olup olmadığını araştırması ve buna göre tedbirler alması yerinde olacaktır.

6- Kesin dönüş yapanlar için düzenlenecek uyum kurslarının organizasyonunda ve yürütülmesinde Üniversitelerin doğrudan katkısı sağlanmalıdır. Ayrıca, uyum kurslarında ders verecek öğretmenlerin niteliklerine de önem verilmelidir.

8.3. TÜRK İŞÇİLERİNİN KONUT SORUNLARI

8.3.1. Genel

Konutu kısaca, insanların barınmaları için gerekli yapı olarak tanımlayabiliriz. Bir başka konut tanımı verecek olursak, örneğin Karpuz'a göre: "Konut, insanların, fizyolojik, sosyolojik, estetik ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapıdır" (Karpuz, 1982: 37).

Konutun önemi dolayısıyla Birleşmiş Milletler, 1987 yılını "Konut yılı" olarak ilân etmiştir. Başka söyleyişle, 1987 yılı, tüm insanlığın ve ulusların ortak ve yaşamsal sorunu olan "barınma" konusuna ayrılmıştır. Bu kararın alınmasındaki amaç, hızla artan dünya nüfusunun yaratmış olduğu, bir çok sorunun yanında "barınma" sorununun da tüm dünya ülkelerinde gündeme getirilerek tartışılmasını, herkesin insanca yaşayabileceği bir konuta sahip olmasını, sağlıklı bir çevrede yaşamasını sağlamak ve bu konuda yeni önlemler almaktır (Ekinci, 1987:3).

Çünkü, hızla artan nüfus artışı beslenmeyi, barınmayı ve sağlıklı yaşamayı zorlaştırmaktadır.

"Dünya Konut Günü"nde, Birleşmiş Milletler uzmanlarınca açıklanan verilere göre, dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan bir milyardan fazla insan barınaksız ya da gecekondulu tipi konutlarda yaşamaktadır" (Çakır, 1991:503). Konut sorunu, gelişmiş ülkelerin de bir sorunu olmasına rağmen, daha çok gelişmemiş ülkelerin ortak sorunudur.

Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre, gecekondularda ve sefalet mahallelerinde yaşayan nüfus, kent nüfusunun iki katı, dünya nüfusunun dört katı hızla artmaktadır (Geray, 1987:4). Kalkınma Plânlarında da belirtildiği gibi, konut açısından üretim açığı ve gecekondulaşmanın hızı böyle devam ederse, 2000'li yıllarda kentlerimizin "gecekondulu kenti" durumuna geleceğini varsaymak hiç de zor olmayacaktır (Çakır, 1991:505). Böylece diyebiliriz ki, konut her ülkede önemli bir sorundur.

Konut sorununun genel durumunu kısaca belirtmemizdeki amaç, konuyu yurt dışında çalışan Türk işçileri açısından ele alırken, genel durum hakkında da kısaca bilgi vermektir. Yurt dışında çalışan işçilerin oturdukları konutla, yeni çevreye uyumları arasında genel olarak bir ilişkinin olduğunu kabul etmek mümkündür. Genellikle yerli halkın yoğun olarak oturduğu, insan onuruna yaraşır konutlarda oturan yabancılarla yerliler arasında temas durumlarının olduğuna işaret edilmektedir (Bkz.: Narman,1978: 60-100).

8.3.2. Konut Tipleri ve Konutla İlgili Sorunlar

Konut sorunu, dış ülkelere çalışmak için giden işçilerin en önemli sorunlarından biridir. Yabancı işçi çalıştıran ülkelerin hemen hepsinde konut sorunu bulunmaktadır. Konut sorunu ile ilgili zorluklar, özellikle, sosyal konutlar ve düşük kirali konutlarda daha çok bulunmaktadır.

Yabancı işçilerin konut imkânlarını veya çeşitlerini genel olarak, şu şekilde belirtebiliriz:

1. İş anlaşmasının sağladığı lojman,
2. İşçi yurdu v.s. gibi kolektif barınaklarda oturmak,
3. Otel veya kiralık oda,

4. Eski konutlarda bağımsız bir daireyi kiralamak,
5. Aile yanında kiracı olmak,
6. Ucuz kiralı işçi konutları,
7. Mülk edindirme (Abadan, 1964:102-103; T.i.B., 1975:58).

Abadan'ın 1963 yılında yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre, Türk işçileri, i.i.B.K. aracılığı ile imzalanan sözleşmelere konulan kayıtlar nedeniyle, %85 oranında kollektif barınaklarda oturmaktadırlar (Abadan, 1964:102). Burada kabul edilmesi gereken durum, yabancı işçilerin konut sorununda yerlilere oranla çok daha fazla olumsuz yönde etkilendikleridir.

Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Dışişleri Bakanlığı'nın, Ekonomik ve Sosyal ilişkiler Genel Müdürlüğü ise bunun nedenlerini şöyle belirtmiştir:

1. Ev kiralınının yüksekliği ve işçilerin gelirlerinin genelde düşük olması,
2. Göçmen işçilere ayrılan alanların kapsama imkânının sınırlı olması,
3. Ailelerin büyüklüğü,
4. Sosyal konut imkânlarından yararlanamamaları,
5. Yerli halkın kendileri hakkındaki olumsuz önyargılarıdır (DiB, 1973:47).

Göçmen işçilerin konut sorunu, hem göçmen kabul eden ülke, hem de göçmenler için önemli sorun olma niteliğini hâlâ sürdürmektedir.

Gökmen'in 1972 yılında F.Almanya'daki Türk işçileri ile ilgili olarak yaptığı araştırmaya göre, buradaki Türk işçilerinin konut sorunuyla yeteri kadar ilgilenilmemekte, konutların sağlık kuralları üzerinde de fazla ciddiyet ve titizlikle durulmamaktadır (Gökmen, 1972:).

Tüm İktisatçılar Birliği'nin (T.i.B.) araştırmalarına göre, "göçmenlerin buldukları ülkedeki halkın oturduğu, sağlığa uygun ve belediye hizmetlerinin gittiği semtlerde oturmaları hemen hemen olanaksızdır. Bu durumda, yabancı işçiler yıkıma hazırlanan, her türlü sağlık tedbirlerinden uzak semtlerde, üstelik çok yüksek kiralar vererek kalmaktadırlar. Bu konuda hiç bir denetim olmaması, yasaların yetersizliği, mevcut yasaların da uygulanmaması ve özellikle işçi gönderen ülke hükümetlerinin (Türkiye gibi) ilgisizliği soruna bir çözüm getirilmesini olanaksızlaştırmaktadır (T.i.B., 1975: 60-61).

Tuna'da aynı görüşlere katılmakla beraber, "gıda problemi ile birlikte işçilerimizin oturmaya elverişli binalarda kalmak yerine, kötü konutlarda kalmak

zorunda oluşları, sağlıklarının bozulmasına yol açmaktadır" (Tuna, 1981:66) demektedir.

Türkdoğan'ın yine Almanya'daki Türk işçileri üzerinde yaptığı araştırmalara göre, işçilerin gelir düzeyinin yükselmesi ile konut tipleri ve kullanılan araç-gereçler arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır (Türkdoğan, 1984: 160-161). Ayrıca, işçinin bulunduğu ülkedeki kalış şekli de -geçici mi, sürekli mi?- oturlan evin niteliğini etkilemektedir. Genellikle buldukları ülkelerde devamlı olarak kalmak isteyenlerin aile bireyleri ile birlikte daha iyi evlerde oturdukları, araştırmacıların gözlemleri arasında yer almaktadır.

Sağlam'ın araştırmalarına göre ise, elverişsiz koşullarda, çeşitli imkânlardan yoksun toplu yerleşim bölgelerinde, Gettolarda oturan Türklerin evlerinin çoğu eski ve kenar semtlerdedir. Bu durum, onların toplumsal statülerini, sağlıklarını, toplumsal uyumlarını, bazı imkânlardan yararlanmalarını olumsuz olarak etkilemektedir. Kuşkusuz buralarda oturuş nedenleri de dikkate alınmalıdır. Bunda, buraların kirasının ucuz olması, her yerde ev bulma güçlükleri ve güvenlik ihtiyacından dolayı toplu olarak Türklerle oturmaları rol oynamıştır (Sağlam, 1985:24).

Aynı görüşlere, Tezcan da 1986 yılında F.Almanya'dan dönen gençlerin uyum sorunlarını ele alan esas araştırmasıyla katılmaktadır (Tezcan, 1987:12).

Belirtilen ortak görüşlere rağmen, Dış İşleri Bakanlığı (D.i.B.) konuyu, yapmış olduğu araştırmaların sonuçlarına dayanarak daha değişik bir açıdan ele almaktadır. D.i.B.'ca yapılan araştırmalara göre, "işçi kabul edilen ülkelerde yabancılar, yerleşme olanakları konusunda yerli halkla aynı haklara sahiptirler. Devletin, konut sektörünün büyük kısmını ve özellikle düşük kirali konutları kontrol etmesi halinde, yabancı ile yerli halk arasında belirli bir ayırım yapılmamaktadır. Ancak, bekleme listelerinin son derece uzun olmaları sebebiyle, yeni gelenler bu çeşit konutları zorlukla temin edebilmektedir. Ayrıca, yabancı işçilerin pek çoğu yalnız gelmekte ve konut temini için gerekli şartların tümünü yerine getirmek olanağından mahrum bulunmaktadır. Çünkü, bu konutlar prensip gereği ailelere verilmektedir. Bu nedenle, bekârlar ve hatta ailesi yanında bulunan yabancılar çok kez piyasadan ev temin etmeye mecbur kalmakta, sağlık şartlarından yoksun konutlara rıza göstermektedirler. Aynı zamanda, göçmen işçiler genellikle mahalli

şartları bilmemekte, konut temini konusunda yapılması gereken formaliteleri yerine getirmemektedirler" (D.i.B., 1973:48). Bu açıklamalardan da hareketle, işçilerimizin nedeni şu veya bu şekilde olsa da, önemli bir kısmının sağlık şartlarından yoksun, kötü konutlarda oturduğunu belirtebiliriz.

İşçi lojmanlarında oturanların durumu ve sorunları ise daha farklıdır. Burada ise en lüks lojmanlarla, en kötü lojmanların bulunması gibi bir zıtlık söz konusudur. Ayrıca, konutların donatım şekli ile ilgili sorunlar da oldukça fazladır. Banyo ve duşlar, tuvaletler İslam dininin gereğine ters düşebilecek nitelikte olabildiğinden, işçiler bu donatımlara da uyum sağlayamamaktadırlar. Bu gibi yerleri amacına aykırı kullandıklarından, bu pislik ve bakımsızlığı arttırmaktadır. Sebepleri haklı olsa da, böyle bir durumda bir takım olumsuzluklara yol açmaktadırlar. Ayrıca, lojmanlar uyumu engelleyici bir rol de oynamaktadırlar. Çünkü, aynı ülkenin işçileri hep bir arada ve dışa kapalı olarak yaşamaktadırlar.

Abadan'a göre bu sorunun çözümü aşağıdaki faktörlere bağlıdır:

"1. Misafir ülkeye gelen yabancı işçinin sözleşme gereğince içinde bulunduğu hukukî durum,

2. Bu ülkelerde yabancı iş gücünün konut sorunu ile ilgili olarak uygulanan hukukî ve idarî tedbirler (kira ödeneği hakkı; düşük kiralı konutlar; mülkiyet edinme hakkı),

3. Yabancı işçilere tanınan ekonomik imkânlar (yerli konutların finansmanı, konut kredisi),

4. Sorunun sosyal ve psikolojik yönü (aileyi birleştirmek ya da ayrı yaşamak; işçi yurtlarının fazla kalabalık olması; yurtla iş yeri arasındaki uzaklık; konutta barınan işçi sayısının yoğunluğu ve suçluluk; yurt ve yemek pişirme imkânları v.s.)" (Abadan, 1964:102).

İllegal işçilere gelince, konut imkânı bunlar için çok daha zordur. Çünkü, bunlar ne işverenin tahsis ettiği lojmanlardan, ne de hükümetin malî yardımından yararlanamamakta ve mahalli makamlara da baş vuramamaktadırlar. Bunların, konut konusunda olduğu gibi hiç bir konuda güvenceleri yoktur.

8.3.3. Türk İşçilerinin Konut Bölgelerindeki İlişkileri ve Uyum Sorunları

Toplumsal bir yaratık olan insan, yaşamı boyunca kendinden başka diğer

insanlarla da bir arada olmak, onlarla etkileşim içinde bulunmak durumundadır. (Koptagel-İlal, 1984:312). İnsanların, diğer insanlarla, belli bir ortamda yaşayıp onlarla düşünsel, duygusal ve ruhsal bir takım ilişkilerde ve etkileşimde bulunmaları da kaçınılmazdır.

“Çevresiyle olan ilişkisinin niteliği insanın, bedensel ve ruhsal durumunu sürekli etkilemektedir” (Koptagel-İlal, 1984:312). Bu nedenle, Türk işçilerinin yabancı bir ülkede, konut bölgelerindeki ilişkilerini incelemek bir zorunluluk durumunu almaktadır. Çünkü, böylece, içinde buldukları ortam, yaşam şartları, toplumsal statüleri v.b. ile davranışları, psikolojik yapıları ve uyumları arasında bir bağ kurulabilecektir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin konut bölgelerindeki ilişkileri ve uyum sorunları konusu yeterince araştırılmamıştır. Konu ile ilgilenen araştırmalara (Bkz.: Abadan,1964:105; Güner,1972:8; Gülsüm,1072:22; D.i.B.,1973:50; Gökmen,1972: 191; Narman,1985:234-235; Tezcan,1987:12; Canatan, 1990:41) dayanarak diyebiliriz ki, konut bölgelerindeki ilişkilerde de bir takım sorunlar mevcuttur. Ayrıca, bu sorunların uyum kavramı ile çok yakından ilgisi vardır. Çünkü, konut bölgesindeki ilişkilerle, uyum süreci arasında yakın bir ilişki vardır: yerli ve yabancılar arasındaki iyi ilişkiler, uyuma teşvik ederken, kötü ilişkiler bunu engellemektedir.

Sosyolojik bir olay vardır ki; bir kırsal alandan, bir kente gelen kişiler, ilk olarak kendi bölgesinden daha evvel gelenlerin buldukları bölgeleri kendileri için en uygun yer olarak seçerler. Mesela, Ankara'da Erzurumlular, Kızılcahamamlılar, Karadenizliler mahallesi gibi (Yasa, 1966:75). Gülsüm'e göre bu uygulama aynen yurt dışındaki işçilerimiz için de geçerlidir. Özellikle F.Almanya'daki işçilerimiz birbirleriyle ilişki kurmaya çalışmaktadırlar. Eğer, işçilerimizin bulunduğu bölgede birbirleriyle ilişki kurabilecek beşbinin üstünde işçimiz varsa, bu takdirde aynı şehir veyahut bölgeden çıkanlar kendi gruplarını kurmaktadır. Meselâ, Münih'te lokaller, exportlar Türkiye'deki şehirlerin adlarını taşımaktadır (Gülsüm,1972:142). Aslında, bu gelişimin yabancı bir toplumdaki sosyal ve kültürel güvensizlikten veya kendi kimliğini kaybetmeme duygusundan meydana geldiğini ifade edebiliriz.

Türk işçilerinin konut bölgelerindeki ilişkileri ile ilgili olarak kaynaklardan edindiğimiz bilgiler bize, konunun yeterince araştırılmadığını göstermektedir. Bu

konu, çift yönlü bir özellik taşıdığı için, Konuyu iki açıdan araştıracağız. Bunlar; yerli halkla ilişkiler ve yardımlaşma ile hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşmadır.

8.3.3.1. Yerli halka ilişkiler ve yardımlaşma

Farklı dil, din ve kültüre sahip olan göçmenlerin, Batı toplumlarında yerleşik ve kalıcı bir yaşama geçmesi, artık Batılı toplumların " çok kültürlü toplum" olmaları anlamına gelir. Bu süreç daha 70'li yılların ortalarından itibaren görülmeye başlayan ekonomik kriz ve işsizlik nedeniyle, pek sorunsuz yürümüyordu. Yine bu bağlamda Batılı refah toplumlarının bir türlü çözemediği konut sorunu, " yeni gelenlerin" yerleştirilmesinde ve yerli halkla ilişkilerinde oldukça önemli sorunlar ortaya çıkarıyordu (Canatan,1990:136).

Narman'a göre, " eğer bir yerde birlikte yaşamak durumunda olan ve ayrı kültür, gelenek ve görenek çevrelerinden gelen insan grupları arasında bir uyum varsa, orada bir ahenk vardır ve barış içinde yaşamak söz konusudur. Bunun karşısı ise ön yargı, yanlış anlama sürtüşme ve kargaşa demektir" (Narman, 1981:59). Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin, bugün için genel olarak karşıt durumun daha çok olduğu bir ortamda olduklarını belirtmek mümkündür. Çünkü, işçilerimizin sosyo-kültürel yapıları ya da kişisel özellikleri, genel olarak bu sonuca götürmektedir.

Yine Narman'ın da belirttiği gibi, tarımsal bir ekonomi çevresinden, endüstrileşmiş bir çalışma ve yaşama çevresine giden Türk işçilerinin uyuma sorunlarının çözümünde, en büyük görev, yerli halka düşmektedir. Çünkü, yeni çalışma tekniğine, yaşam şekline uymanın güçlükleri, ancak, yerli halkın insancıl, barışçıl ve hoşgörülü davranışları ve yaklaşımlarıyla aşılabilir. Bu, hiç bir zaman Türk işçilerinin uyuma konusunda hiç bir çaba harcamamaları anlamına gelmez, aksine onların da uyuma sürecine gerekli katkılarda bulunmaları gerekir. Sürtüşmeler, ancak iki tarafın da, uyuma sürecine katkıları oranın da azaltılabilir ya da ortadan kalkabilir (Narman, 1981:59). Kısaca diyebiliriz ki, yerli halkla ilişkilerde, yerli halkın hoşgörüsü ve insancıl tutumları çok önemlidir. Ancak, Türk işçilerinin de içinde buldukları topluma uyum sağlamaya çalışmaları gerekmektedir. Çünkü uyum, çift yönlü bir enteraksiyonun, karşılıklı bir enteraksiyonun sonucunda ancak ortaya çıkabilecek bir süreçtir. Yabancı işçilerin, yerli halkla ilişkilerinde ilk ve en

önemli yer " çalışma alanıdır." Burada zorunlu olarak da olsa taraflar ilişkide bulunmaktadır. Komşuluk ilişkilerindeki durum daha farklıdır. Burada, konuyu komşuluk ilişkileri açısından ele alıyoruz. Çünkü, iş arkadaşları ile ilişkiler, çalışma alanına girmektedir.

Araştırmalara göre, konut bölgelerindeki yerli halkla ilişkiler konusunda dil sorunu çok önemlidir (Abadan, 1964:103; Narman, 1981:60; Tezcan, 1987:12; Canatan, 990:45). Çünkü, yabancı işçi dil sorununu çözdükten sonra ancak, yeni çevreye, yeni insanlara alışacak, içinde bulunduğu toplumu veya ortamı sevebilecek böylece, uyum sağlayabilecektir.

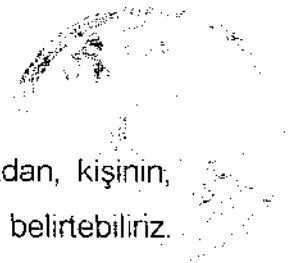
Ayrıca, yine araştırmalarımıza göre, Türk işçilerinin kendi vatandaşlarıyla bir arada toplu olarak oturmaları, kendi değer sistemleri ile yaşamaları, dil, din, kültür, toplumsal sınıf, gelenekler, eğitim düzeyi gibi farklılıklar da yerli halkla ilişkilerini etkilemektedir (Abadan,1979:15; Narman,1981:59; Tezcan,1987:12). Fakat bunun yanında, yerli halkla ilişkileri olumlu yönde etkileyebilecek bir durum da, bir arada kalma süresidir. Yapılan araştırmalara dayanarak diyebiliriz ki, Türk işçilerinin ve ailelerinin yerli halkla bir arada kalma süreleri arttıkça, ilişkileri ve birbirlerini anlamaları ve hatta yardımlaşmaları da artabilmektedir. Böyle bir durum, yabancıların bulunduğu ülkeye uyumunu da kolaylaştıracaktır. Ayrıca bunu da eklemeliyiz ki, yabancı işçinin, yabancı bir sosyo-kültürel çevredeki kalış süreci arttıkça, onun o ülkenin dilini öğrenme imkânı da artmaktadır. Dil bakımından anlaşma ise uyum sürecini başlatan ilk ve en önemli araçtır.

8.3.3.2. Hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşma

Genelde kırsal alandan yurt dışına göç eden Türkler karşılaştıkları dinamik toplum yapısı içinde ilk olarak kendi ülkesinden daha önce gelenlerin buldukları bölgeleri kendileri için en uygun yer olarak seçerler. Böylece, hakim kültür içerisinde yan kültür grupları meydana getirirler. Ayrıca, biraraya gelerek yerleşmede yardımlaşmanın ve işbirliğinin payı da oldukça önemlidir.

Yabancı bir toplumda sosyal ve kültürel güvensizlik veya kültürel kimliğini kaybetmeme duygusu da yurt dışındaki Türkleri bir arada tutmaya yönelten nedenlerdir.

Bir tanıma göre, "bireyin, çevresel şartlara veya değerlere ruhsal bakımdan

kendini uydurma sürecine uyum denir" (Alaylıoğlu, 1976:322). Buradan, kişinin, içinde bulunduğu topluma psikolojik olarak uymaya hazır olduğunu belirtebiliriz. İşte, Türk işçileri de böyle bir psikolojik yapı ile gitmelerine rağmen, "umduklarını bulamamaları" karşılaştıkları sorunlar, kendilerinin kişisel özellikleri değişmemelerine yol açmaktadır.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin sosyal yaşayışları üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar, işçilerimizin genellikle bir şehrin belli kesimlerinde, bazı mahalle ve caddelerdeki konutlarda oturduklarını; kendi kahvehane, bakkal, lokanta, sinema ve gazinolarını oluşturduklarını; hemşerilerle ilişkilerinin fazla olup, yerli halkla fazla ilişkilerinin bulunmadığını; kendi müziklerini dinleyip, Türkçe gazetelerini okuduklarını ortaya koymaktadır (bkz; Türkdoğan, 1973; Yüksel, 1981; Gitmez, 1983; Türkdoğan, 1984). Örneğin, F.Almanya'da yapılan bir araştırma, Türk işçilerinin sadece %4,3'ünün Almanlarla arkadaşlık ilişkilerinin olduğunu göstermektedir (Yüksel, 1981:175).

Türkdoğan'ın araştırmalarına göre, İngiltere için de bu durum pek farklı sayılamaz. "Büyük sömürge tecrübesine sahip olan bu ülkenin Londra şehrinde yoğunlaşan işçilerimizin kaldığı bölgeler, umumiyetle ya belediye evleri ya da münferit Kıbrıslı, Hintli , Pakistanlı, Afrikalı grupların birlikte yaşadıkları iş sahalarıdır" (Türkdoğan, 1984:38). Böylece işçilerimizin oluşturduğu bu yeni kültür alanları farklı bir ilişkiler sistemini de ortaya koymaktadır.

Okuma-yazma oranının ve gelir seviyesinin düşük olması, konut imkânlarının yetersizliği, dil bilmeme gibi nedenler işçilerimizin yerli halkla sosyal ilişkilerini engellemekte veya zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşma daha fazladır. Ancak, yurt dışındaki Türklerin içinde buldukları topluma uyum sağlayabilmeleri için yerli halkla olumlu ilişkiler içinde olmaları gerekir. Bunun sorumluluğu da her iki tarafa düşmektedir. Çünkü, ilişkinin veya etkileşimin olabilmesi için her iki tarafa da ihtiyaç vardır.

8.3.4. Sonuç

Yurt dışında alışan Türk işçilerinin konut sorunu, 1960'lı yıllardan günümüze kadar devam etmektedir. İşçilerimizin önemli bir kısmı sağlık şartlarından yoksun, kötü konutlarda oturmaktadırlar.

Konut sorunu ile ilgili zorluklar, özellikle, sosyal konutlar ve düşük kirali konutlarda daha çok bulunmaktadır.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin konut bölgelerindeki ilişkileri ve uyum sorunları konusu yeterince araştırılmamıştır. Ancak yapılan araştırmalara dayanarak diyebiliriz ki , işçilerimiz genellikle bir şehrin belirli kesimlerinde, bazı mahalle ve caddelerindeki konutlarda oturmaktadırlar. Bu da uyum açısından, yerli halkla ilişkiler açısından olumsuz bir durumdur.

Kültür farklılıkları, okuma-yazma oranının ve gelir seviyesinin düşüklüğü, dil bilmeme ve konut imkânlarının yetersizliği gibi nedenler ise, yurt dışındaki Türklerin yerli halkla ilişkilerini engellemekte, hemşerileriyle daha fazla ilişki kurlmalarına neden olmaktadır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin konut sorununun azaltılması için işçi kabul eden ülkelerin bu konudaki denetimlerinin daha fazla olması, yasaların yetersizliğinin giderilmesi, mevcut yasaların da uygulanması, sosyal konutların artırılıp düzenlenmesi ve özellikle de Türkiye'nin konuyla çok yakından ilgilenmesi gerekmektedir.

8.4. TÜRK İŞÇİLERİNİN İŞ ÇEVRESİ VE ÇALIŞMA ŞARTLARIYLA İLGİLİ SORUNLARI

8.4.1. Genel

Bugün olduğu gibi, geçmişte de ülkemizin gündeminde bulunan ve hızlı nüfus artışından olumsuz yönde etkilenen işsizlik sorunu, insanlarımızın bir kısmını, 1950'den sonra iç göçe ve 1961'den sonra da dış göçe katılmak zorunda bırakmıştır. Her iki göçte de işçileri çeken konu, endüstri merkezleridir. Erdoğan'a göre," Bu durum, sanayinin kırdan kente doğru veya yurt dışına olan göçler konusunda çekici bir faktör niteliğini taşıdığını göstermektedir" (Erdoğan, 1985:159).

Ayrıca, "teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen sosyal yapıyı inceleyenler, herşeyden önce endüstrileşen toplumda, daha önceki devirden farklı olarak iş yeri ile çalışma yerinin bir daha birleşmemek üzere ayrılmış olduğuna işaret etmektedirler" (Abadan, 1964:111). Bu durumda, özel hayatın gerçekleştiği kesim, tüketim toplumu haline gelmektedir.

Dışa göçün işsizlik üzerindeki etkilerinin niceliksel olarak belirlenebilmesi

kolay değildir. Çünkü, her ikisinin de kesin olarak ölçülebilmesi zordur. Yurt dışı ile ilgili veriler, kaçak göç nedeniyle belirsizleşmiştir; ve istihdama ilişkin veriler ise tarımda istihdam edilen kişileri de kapsamaktadır ki, bu durum, istihdam payında olduğu kadar işgücü paydasında da belirsizliklere yol açar. Hem i.i.B.K., hem de D.P.T. işsizliğe ilişkin veriler yanılmaktadır, ancak farklı türlerdeki işsizliği ölçmektedirler. İ.İ.B.K., kendi iş bulma bürolarına kayıt yaptırarak iş arayan kişilerin sayısını bildirmektedir (Martin,1991:60-61). Bir çok kişinin de iBK'na kayıt yaptırmadığı, kayıt yaptırarak iş arayanların ise, ancak yarısının istihdam edildiğini belirtebiliriz. Kısaca, hem yurt içinde, hem de yurt dışındaki işçilerin miktarı konusunda kesin veriler yoktur. Bu nedenle de iş çevreleri konusunda da eksiklerin olması kaçınılmazdır.

8.4.2. Çalışma Alanları

Yurt dışında çalışan Türk işçileri konusu ile ilgili olarak çalışma alanları oldukça önemlidir. Çünkü, Türk işçilerinin sosyal hayatları veya yaşam biçimleri ile çalışma alanları çok sıkı bir etkileşim ve ilişki içindedir. Bu nedenle, çalışma alanlarının diğer durumlarla da yakından ilgisi vardır.

Abadan'ın 1963 yılında F.Almanya'da yaptığı araştırmaya göre, "245.191 (%29.6) yabancı işçi demir ve çelik imalat sektöründe, 196.945 (%23.8) inşaat ve inşaat malzemesi endüstrisinde, 194.512 (%23.5) diğer imalat sektöründe çalışmaktadır. Buna rağmen, Alman tarımında sadece 11000 Alman asıllı olmayan işçi çalışmaktadır. En fazla yabancı işçi çeken sektör inşaat sektörüdür. Burada, 1000 işçi arasında 88 yabancı işçi bulunmaktadır. Onu, demir-çelik sanayii 1000 kişiye 49 ve maden endüstrisi 1000 kişiye 47 oranı ile takip etmektedir. Buna karşılık, ticaret, para ve sigorta alanı ile kamu hizmetleri alanlarında katılma oranı, dil ve eğitim eksikliği gibi sebeplerden ötürü düşüktür; her birinde sadece %11 gibi bir dağılım göze çarpmaktadır" (Abadan,1964:27). Kısaca, yurt dışında bulunan Türk işçileri 1963 yılına kadar sanayii, inşaat ve hizmet sektörlerinde çalışmaktadır.

D.i.B.'nin 1973 yılında yayınladığı araştırmaya göre, "1972 sonunda yurt dışında bulunan yaklaşık 600.000 işçimizden %71.3'ünün sanayi, %15.5'inin inşaat, %11.1'inin hizmet sektörlerinde çalıştıkları saptanmıştır. Tarım sektöründe çalışanların oranı ise, sadece %0.9'dur" (D.i.B., 1973:24).

T.i.B.'nin araştırmasına göre de bu yıllarda Türk işçileri sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde çalışmaktadırlar (T.i.B., 1975:37).

Gökdere'nin araştırmasına göre, yıllar içinde hizmetler lehine hafif bir kayma olmakla birlikte, işçilerimizin %90'a yakın bölümünün çeşitli endüstri kollarında çalıştıkları görülüyor. Bu durum, endüstriyel beceri kazanma açısından olumludur. Ancak, işçilerin ne ölçüde beceri ve nitelik gerektiren işlerde çalıştıklarının bilinmesi de gerekir. Çünkü, konuya bu açıdan bakıldığında, durum fazla sevindirici değildir (Gökdere,1978: 213).

Teber'in F.Almanya'da yapmış olduğu araştırmasına göre, Türk işçilerinin çalışma alanları ve yaptıkları işlerle ilgili genel bilgilerde önemli çelişkiler görülmektedir. Bu konuda kesin bilgiler edinmek pratikte çoğu kez olanaksızdır. Kesinlikle bilinen gerçek ise, en zor, en tehlikeli, en pis işlerin göçmen işçilere yaptırıldığıdır (Teber,1980:93).

Gitmez'in araştırmasına göre, göçmen işçiye verilen işler, belli sektörlerde ve belirli işlerde yoğunlaşmıştır. Göçmenlerin yoğunlaştığı işler, işyerleri ve sektörler, toplumun hemen her kesimce bilinmektedir. Örneğin, hemen her alıcı ülkede göçmenler, inşaat ve imâlat sanayinde yoğunlaşırken, ticaret, taşımacılık, iletişim ve kamu yönetimi kesimlerinde hemen hemen hiç bulunmazlar (Gitmez,1983:92). Ancak, araştırmalarımıza göre, işlerin çekiciliği ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Örneğin, Kuzey Amerika'da bant işçiliği, Amerika'da ise inşaat yerli işçiye çekici görünen ve aranan işler arasındadır. Bu nedenle de, göçmen işçiye yaptırılmaz, kendileri yaparlar. Günümüzde, Almanya'da Türkler taşımacılık işinde de çalıştırılmaktadır.

Türkdoğan'ın F.Almanya'da yaptığı araştırmaya göre, Türk işçilerinin büyük çoğunluğu metal işkolunda çalışmaktadır (%55.5). İşçilerin %14'ü ise inşaat sektöründe istihdam edilmiştir. Türkdoğan'ın anketine katılanların tümü, kol işçisi olarak hizmet görmekte, bunun %53'ü (63 kişi) el işçisi, %41'i (49 kişi) ise, makine kullanmaktadır (Türkdoğan,1985:170).

Alman gazeteci ve yazar Günter Wallraff, 1986 yılında Türkçeye çevrilen "En Alttakiler" adlı eserinde yurt dışındaki Türk işçilerinin ve ailelerinin gelişmiş bir sanayi toplumu ortasındaki durumlarını yaşayarak yazıya geçirmiştir. Dış görünüşünün ve kimliğinin değişiminden sonra bir Türk işçisi rolüne giren yazar, Türk

işçilerinin problemlerini daha yakından tanıyabilmek için, yaptığı işlerle, illegal Türk ya da yabancı işçilerinin dramlarını canlı bir biçimde gözler önüne sermektedir. İki yıl boyunca pek çok işyeri ve fabrikada çalışan yazarın yaşadığı acı gerçekler, kitabın konusunu oluşturmaktadır. Türklerin çalışma alanları ise genelde en zor ve en pis işlerdir (Waltraff, 1986).

Belirttiğimiz araştırmalara göre, yurt dışında çalışan Türk işçileri, genellikle çok zor, çok güvensiz, çok kötü, çok tehlikeli ve çok pis çalışma koşulları içinde bulunmaktadırlar. Ancak, bu şartların her zaman ve her durum için geçerli olmayacağını da bilincindedirler. Çünkü, kimi ülkelerde ve işyerlerindeki işçilerimizin, çalışma şartları oldukça iyi durumdadır. Ayrıca, geçmiş dönemlerden farklı olarak, işçilerimizin işsiz kalmamak, kendi işini kurmak yani bağımsız çalışmak, rahat olmak ve kazancın daha çok olması gibi nedenlerle, kendi iş yerlerini açarak kalıcılığa doğru bir eğilim gösterdiklerini de belirtebiliriz.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 1991 Yılı raporunda (1992), 1990 yılında yurt dışına gönderilen Türk işçilerinin ülkelere ve mesleklere göre dağılımı Tablo 4'de gösterilmiştir:

Tablo 4'e göre, 1990 yılında yurt dışına gönderilen işçilerin hem gittikleri ülke hem de meslekleri açısından önemli değişimler meydana gelmiştir. En az işçi alan ülkeler Yemen (5 kişi), Fransa (14 kişi), Belçika (15 kişi) ve Almanya (62 kişi)'dir. En fazla işçi alan ülkeler ise sırasıyla S.Arabistan (33.007 kişi), Libya (8606 kişi), Aruba (1360 kişi), Irak (1274 kişi) ve S.Birliği (1243 kişi)'dir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1990 Yılı Raporu, 1991:165).

İşçilerin hangi çalışma alanlarında nitelikli olduklarına bakıldığında, 1965-1974 yılları arasında gidenlerin genellikle, marangoz, duvarcı, doğramacı, dülger gibi inşaat sektörü ile ilgili oldukları, madencilerin, tesviyecilerin, tornacıların ve frezecilerin ise bunları izledikleri görülmektedir (Gökdere, 1978:79). Bununla beraber, özellikle 1970'li yıllarda, kır kökenli niteliksiz iş gücünün toplam göç edenlere oranı yüzde 50 dolayına yükselmiştir. Bunlar " turist işçi" yada " kaçak işçi" olarak yurt dışına çıkanlardır (Köksal, 1986:62).

Tablo 4'e göre 1990 yılında yurt dışına giden Türk işçilerinin en çok buldukları meslek grupları beden işçileri (12.515 kişi), aşçı ve garsonlar (2606 kişi), beton kalıpcısı ve beton dökücüsü (2369 kişi), tamirci, makinist (1423 kişi) ve

Tablo 4: 1990 Yılında Yurt Dışına Gönderilenlerin Ülkelere ve Mesleklere Göre Dağılımı.

Meslekler	Almanya	A.B.D.	Avustralya	Avusturya	Aruba	Belçika	Fransa	G.Afrika	Hollanda	Irak	İsviçre	Kıbrıs	Kuveyt	Libya	S.Arabistan	S.Birliği	Yemen	Öteki Ülk.	TOPLAM
Mimar ve İnş. Müh. (Genel)	0	5	5	0	10	0	0	0	0	42	0	3	3	101	98	35	1	7	310
Öteki Mühendisler	0	7	12	1	16	0	0	0	0	33	2	4	3	78	60	51	1	6	274
Teknik Ressam	0	0	0	0	4	0	0	0	0	2	0	0	0	11	39	7	0	0	63
Teknisyen (İnşaat)	0	0	1	1	4	0	0	0	0	0	0	1	0	95	80	8	0	2	192
Yönetici Muh. ve Büro Elemanı	7	1	4	2	7	0	0	0	0	40	1	7	2	104	106	49	2	4	336
Aşçı ve Garsonlar	25	195	4	20	67	1	2	0	3	3	28	3	7	77	2145	7	0	19	2606
Usta - Ustabaşı (İnşaat)	0	0	1	3	0	0	0	3	0	3	0	3	0	150	107	4	0	0	274
Soğuk Demirci	0	0	0	1	5	0	0	0	0	0	0	0	3	87	609	43	0	0	748
Tamirci, Makinist (Oto)	0	0	4	2	62	0	0	4	0	3	0	3	2	158	1176	8	0	1	1423
Elektrikçi (Genel)	0	1	4	0	124	0	0	0	1	6	0	6	1	183	838	53	0	3	1220
Sihhi ve Boru Tesisatçı	0	0	1	5	30	0	0	270	0	9	0	1	2	162	440	49	1	1	971
Kaynakçı	0	0	2	11	115	12	0	201	1	23	1	1	0	56	265	20	0	1	709
Metal İnş. Hazırlayıcı Montoru	0	0	0	0	92	0	0	5	0	2	0	0	0	4	4	0	0	0	67
İnşaat Boyacı	0	0	0	1	30	0	0	0	0	2	0	0	5	262	689	92	0	5	1086
Duvarcı (taş-tuğla)	0	0	0	12	20	0	0	0	0	0	0	0	1	236	710	14	0	1	996
Karo Fayans ve Mermer Döşeyici	0	0	0	6	21	0	0	0	0	0	0	0	0	290	556	96	0	1	970
İnşaat Beton Tamirci	0	0	0	0	29	0	0	0	0	0	0	0	0	218	859	24	0	0	1130
Beton Kalıpcı ve Beton Dökücü	0	0	0	7	49	0	0	0	0	1	0	9	2	804	1398	99	0	0	2369
Marangoz Doğr. ve Dülger (İnşaat)	1	0	0	17	45	0	0	0	1	1	0	0	2	167	923	14	0	1	1172
Sivacı	0	0	0	4	36	0	0	0	0	1	0	0	1	564	714	66	0	2	1388
Vinç ve İnş. Mak. Oprt.	0	0	0	4	5	0	0	0	0	7	0	7	0	216	98	11	0	1	349
Ağır Taşıt Şoförleri	0	0	2	11	43	0	0	0	2	7	2	4	8	453	2187	19	0	5	2773
Öteki Meslekli İşçiler	19	15	51	169	523	1	5	6	3	23	3	19	35	238	12397	142	0	117	13766
Beden İşçisi	10	18	164	146	63	1	7	0	27	1066	27	23	21	5650	6579	332	0	178	12515
TOPLAM	62	242	255	423	1360	15	14	489	64	1274	64	94	98	8606	33077	1243	5	355	47707

KAYNAK: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 1991 Yılı Raporu, Ankara, 1992.

elektrikçi (1220 kişi)'dir. Bu durumda, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin hangi iş kollarında nitelikli olduklarına bakıldığında, 1965 yılından 1990 yılına kadarki dönem süresince çok önemli bir değişimin olmadığını belirtebiliriz. Ancak, değişen konu, S.Arabistan, Libya, S.Birliği, Aruba ve Irak gibi ülkelere yönelen dış göçün niteliği ve yönüdür.

1992 yılı itibariyle, yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın iş kollarına göre dağılımını incelediğimizde, işçilerimizin en çok endüstri, inşaat ve hizmetlerle ilgili iş kollarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, Libya, Kuveyt ve S. Arabistan gibi ülkeler için de geçerlidir.

Gitmez'e göre, çalışan kesimde sınırsal yapıyı belirleyen ana etken, belli bir toplumsal kesimin üretim araçları ve biçimiyle ilişkisidir. İşçiye verilen iş, yalnızca işçinin gelirinin değil, daha çok işçinin toplumsal yapı içindeki yerinin de temel belirleyicisidir. Oturulan bölgenin, o bölgedeki alt yapı ve üst yapı hizmetlerinin kötüleşmesi, işçilerimizin belli bölgelerde yoğunlaşmalarına ve bu bölgelerin değer yitirmesine neden olmaktadır ki, bu da, göçmen işçilerimize verilen iş türlerinin kaçınılmaz bir sonucudur (Gitmez, 1983:93).

Ancak, bu durumun geçerliliği, bugün için tartışmalıdır. Çünkü, yurt dışındaki Türkler bugün çok değişik çalışma alanlarında söz sahibidirler. Gazete ve kitap basımevleri, seyahat acentaları, video yapımcılığı, et mamülleri, lokanta, fırıncılık, bakkallık, terziilik ve dedektifiğe kadar her iş kolunda faaliyet göstermektedirler. Hatta, Türklerin batmakta olan Alman şirketlerini kurtarmaları Almanlara "Türkler daha iyi Alman" bile dedirtmiştir.

Yurt dışında serbest çalışan Türk işçilerinin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin, Hollanda'da kurulu çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Türk serbest meslek sahipleri ve iş verenlerinin 1991 yılı itibarıyla dağılımı Tablo 5'de gösterilmiştir:

Tablo 5'e göre, Hollanda'daki Türk işçileri artık kendi içinde özgün bir farklılaşmayı yaşamaktadır. Bu durumun, diğer Batı Avrupa ülkelerindeki Türk işçileri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Canatan'a göre, 1960 ve 1970'li yıllarda oldukça homojen bir yapıya sahip olan Türkiyeli göçmen işçiler, buldukları ülkelerde karar kıldıktan sonra, son on yıl içinde heterojen bir yapı kazanmışlardır. Batı Avrupa ülkelerine bir iş bulmak için

Tablo 5: Hollanda' da Serbest Çalışan Türklerle İlgili Sayısal Bilgiler (1991 Yılı).

Sektör	Sayı
Avukatlar	2
Aykkabıcılar	9
Bankalar	8
Barlar	34
Basım evleri	3
Basın Yayın Kuruluşları	17
Elektronik eşya satıcıları	19
Eskiciler	1
Fırınlılar	32
Fotoğrafçılar	2
Garajlar / Tamirhaneler	15
Gazinolar	7
Gıda maddeleri / Toptancılar	122
İnşaat şirketleri	1
İthalat / İhracat şirketleri	98
Kahvehaneler	165
Kasaplar	79
Kitapevleri	5
Konfeksiyon atölyeleri	113
Kredi servisleri	9
Kuaförler	13
Kuyumcular	3
Lokantalar	133
Manavlar	5
Marangozlar	1
Nakliyat şirketleri	1
Orkestra ve müzik grupları	8
Oteller	4
Pastaneler	9
Reklam ajansları	6
Seyahat acentaları	72
Stüdyolar	1
Sürücü kursları	16
Tekstil ve deri giyim evleri	32
Temizlik şirketleri	2
Tercüme ve danışma büroları	28
Tiyatrolar	5
Video - Film şirketleri	37
Zirai işçi şirketleri	4
TOPLAM	1.121

KAYNAK: Hollanda Türk Esnaf ve Kurumlar Rehberi, 1991; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1990 Yılı Raporu, Ankara, 1991.

göç eden ve uzun yıllar bu ülkelerde bir işverene bağlı olarak çalışan göçmen işçiler, son yıllarda kendi başlarına bir iş kurarak bağımsız ve serbest çalışmayı tercih eder olmuşlardır. Etnik bir kökene bağlı olan göçmen işçilerin girişimlerini dile getirmek üzere kullanan "etnik girişimcilik" olgusu bir çok bakımdan sosyal

bilimcilerin dikkatini çekmektedir (Canatan, 1990:120-123). Tablo 5'de "etnik girişimcilik" olgusunun bir göstergesidir. Böylece, iş alanları ve imkânları da artmıştır.

Bu konuda Milliyet gazetesinin haberine göre; "Almanya'da her yıl dört bin Türk işçiliği bırakıp kendi işini kuruyor. 1987 yılı itibariyle 30.000'i bulan Türk patronlarının 4.500'ünü kadınlar oluşturuyor. Türkiye'de iken büyük çoğunluğu değil patron olmak, işçilik bile yapamazken, kadınlarda görülen bu hızlı gelişmenin, aile yapısında önemli değişmelere yol açması bekleniyor" (Milliyet, 17.12.1987) denilmektedir.

Canatan'ın araştırmasına göre ise, bugün Almanya'da 30.000 Türk işletmesinin 100.000 kişiye iş olanağı yarattığı belirtilmektedir. Hollanda'daki 2.500 Türk işletmesi ise en az 5.000 kişiye iş sunmaktadır. Bu demektir ki, Türk işvereni artık Avrupa'da da kendi insanının hiç önemsiz olmayan bir kesimini istihdam etmektedir. Almanya'da çalışan aktif Türk işçilerinin %20'si, Hollanda'da çalışan aktif Türk işçilerinin %15'i mevcut Türk işletmeleri tarafından istihdam edilmektedir ve bu oran küçümsenebilecek bir oran değildir (Canatan,1990:127). Günümüzde ise, Almanya'da işveren durumunda bulunan Türklerin sayısının 35.000'in üzerinde olduğu ifade edilmektedir.

Bu oranlar ve değişmeler, geçicilik statüsünden kalıcılık statüsüne geçen Türk işçilerinin, zamanla değişen çalışma alanlarının ve şartlarının bir göstergesidir. Türk işçilerini bağımsız çalışmaya iten faktör ve koşullar ise, değişik disiplin ve görüş açılarından farklı şekillerde cevaplandırılmaktadır. Örneğin, daha fazla kazanma ve daha iyi yaşama isteği gibi... Ayrıca, bu işletmelerin Türk ekonomisine katkıları da büyük bir potansiyele sahiptir.

Ancak, yine de diyebiliriz ki, yurt dışındaki Türk işçileri, belli sektörlerde ve belli çalışma alanlarında yoğunlaşmaktadırlar. Çalışma şartlarının zorluğu ve kötülüğü ise, genellikle tarihsel olarak fazla değişmeyen bir yapıya sahip olup, alıcı ülke açısından ise, olması gereken zorunluluktur. Bu nedenle, dış göç bir kez başlatıldıktan sonra ekonomiyi aynı düzeyde yürütebilmek için göçmen işçi gereksinimi sürecektir. Zaten yabancı işçi alınmasının sebeplerinden biri, Batılı ülkelerin iş alanlarındaki, boşluğu doldurmaksa, diğer bir sebebi de bu ülkenin işçilerinin yapmadıkları işleri yabancılara yaptırmaktır.

8.4.3. Ücretler ve İşten Duyulan Memnuniyet

Endüstri ücret sisteminde, işçilerin kadın ya da erkek olması, nitelikli ya da niteliksiz olmaları, işin çeşidi gibi faktörler, çok önemli bir rol oynamaktadır. Yurt dışına yönelen göç hareketinin asıl dürtücü kuvvetlerinden biri, daha yüksek kazanç sağlama hedefi olduğu için, araştırmaların hemen hepsinde bu konu üzerinde durulmuştur (Abadan,1964:125-130; Gökmen,1972: 219; Abadan, Unat v.d.,1975:107; T.İ.B.,1975: 41-42 ; Gitmez, 1983:93-94; Türkdoğan, 1984; Narman, 1989:60-69) Ayrıca, araştırmalarda, ücretten duyulan memnuniyetle, iş yerine uyum arasında yakın bir ilişki olduğuna da işaret edilmektedir (Narman,1978).

Abadan'ın araştırmaya göre, işçilerin aşağı yukarı yarısı ücretinden memnun iken, yarısı da memnun değildir. Ücret konusunda, kadın işçiler erkek işçilerden daha fazla şikayetçilerdir. Bunun nedeni ise, kadın işçilere tehlikesiz ve rahat işlerin verilip, ücretlerinin buna göre düşük olmasıdır. Eğitim durumu ile ilgili olarak konuyu ele aldığımızda, ücretten duyulan memnuniyetle öğrenim derecesinin paralellik arz ettiği görülmektedir (Abadan, 1963:125). Ayrıca, en tatmin edici ücretleri sağlayan sektörler, kimya endüstrisi (%87.5), mensucat (%63.7) ve inşaat sektörü (%91.4)'dür. Ücret bakımından tatmin edici olmayan sektörler ise, ulaştırma yani demiryolları (%75), gıda endüstrisi (%66.6) ve hizmetler (%66.6)'dir. Ancak, hizmetler kategorisi aynı zamanda doktorları da kapsadığından, burada serbest meslek mensuplarının ücretlerinden fazlasıyla memnun olduklarını belirtmekte de fayda vardır. Ayrıca, ücret açısından tatmin edici olmayan bir diğer sektör de madendir (%57.5) (Abadan,1964:127). Demek ki, madende çalışanların %57.5'i ücretinden memnun değildir ve bu çözümlenmesi gereken bir problem olarak gözükmektedir.

Abadan'a göre, ücret politikası konusunda işçilerin gösterdikleri realist görüşe göre, idarenin veya firmaların işçilerin çalışmasını takdir derecesiyle ilgili olarak, işçilerin 2/3'si işvereni temsil eden idarece takdir edildiğine inanmaktadırlar (%68.4.) (Abadan,1964:127-128). Bu durumun, işçilerin iş yerine uyumlarını olumlu yönde etkilediğini söylemek mümkündür. İşten duyulan memnuniyeti olumlu veya olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisi de, işçilerin iş yerini nasıl buldukları konusuyla ilgilidir. Eğer işçiler, çalıştıkları iş yerini havası, sıcaklık ve soğukluğu, gürültüsü, pisliği ya da temizliği ve rutubeti açısından, olumlu bir şekilde

değerlendiriyorlarsa, bu onların iş yerine uyumlarında olumlu bir rol oynayabilir. Ama eğer işçiler, belirtilen şartlar hususunda olumsuz bir tavır sergiliyorlarsa, bu onların iş yerine uyumlarını olumsuz yönde etkileyen bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abadan'ın çalışmasında, çalışanların iş yeri hakkındaki değerlendirmelerine değindiğini de görmekteyiz. Bu bölümde, iş çevresinden şikayet edenlerin oranı az olmakla beraber, iş şikayetleri haklı nedenlere dayanmaktadır. Bu şikayetlerde, işin pisliğinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu şikayet ise, objektif bir gerçeğe dayanmaktadır. Fakat, bir bakıma bu, işi yapanın düşük statüsüne de işaret ettiğinden ayrıca, düşük sosyal statünün vermiş olduğu manevi huzursuzluk da çok önemlidir (Abadan, 1964:113;). Bu manevi huzursuzluk, işçinin düşük statüsü ile de ilgili olsa, iş yerine uyumu engelleyen bir faktör olarak nitelenebilir.

Gökmen'e göre, 1964 yılından sonra en çok Türk işçisinin bulunduğu ülke olan F.Almanya'daki tüm yabancı işçilerin ortalama aylık gelirlerinde büyük artışlar olmuştur. Ancak, aylık ücret bakımından en düşük ortalama ücret Türk işçilerinde görülmektedir. Ayrıca, kadın işçilerin ücretleri erkek işçilerinkine oranla çok daha düşüktür. Türk işçi ücretleri ortalamasının diğerlerinden daha az olmasının nedeni, nitelikli işlerde çalışan işçi sayısının az olması ile açıklanabilir (Gökmen, 1972:219).

Abadan ve arkadaşlarının araştırmasına göre, yurt dışında nitelikli işlerde çalıştıkları kabul edilebilecekler, sadece, dar bir kesim içinde yer alan köy işçilerinin bir bölümüdür. Geri kalanların, Türkiye'de iken kullandıkları nitelikli işçi olma özelliklerinden bile yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Hollanda'da, sanayinin toplandığı güneyde yaşayan Türklerin içinde öğretmen olanların, oto tamircilerinin ve hemşirelerin hareketli bant esasına dayanan imalat sürecinde, rutin işlerde çalıştıkları yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bu durum, işçilerin beceri ve niteliklerinin yok olmasına neden olmaktadır. Araştırmalar, Türk işçilerinin, daha iyi sayılan işlere geçebilmekte, yükselbilmekte fazla bir şans sahibi olmadıklarını da göstermektedir.

Türk işçilerinin, gerek çalıştıkları iş yerlerinde yükselmelerini ve gerekse yükselmeleri için katılmaları gerekli olan bazı meslekî kurslara katılmalarını engelleyen bazı faktörler vardır. Bunları Herman Van Renselaar ve Leo Van Velzen şu şekilde sıralamaktadırlar:

" 1) Göçmen işçilere verilen işlerin büyük kısmı, yerli işçilerin itibar etmedikleri, hiç bir yükselme olanağı olmayan basit işlerdir.

2) Göçmen işçiler sık sık iş değiştirmektedirler. Türk işçileri için iş değiştirme ortalama süresi 1 yıl 8 aydır.

3) Çalıştıkları ülkelerin dilini yeterince bilmemeleri de işçilerin meslekî kurslardan yararlanmalarını güçleştirmektedir.

4) Yabancı işçilerin en ağır koşullarda bile fazla mesai yaparak, para biriktirmek arzusunda olmaları, işçilerin yabancı dil öğrenmelerine elverecek bir yaşam sürmelerini, bu işlere zaman ayırabilmelerini güçleştirmektedir.

5) İşverenler de, bu işçileri geçici işçi saydıkları için gerekli kurslara gitmelerini teşvik etmekten çekinmektedirler" (Van Renselaar/ Van Velzen,1975: 135-136). Ancak, bu durumlarda bu gün için değişmeler olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü, Türk işçilerinin geçicilik statüsünden kalıcılık statüsüne geçmeleri bu değişimde önemli bir rol oynamaktadır.

I.I.B.K.'na göre, "mevcut problemin çoğu, Alman ekonomisinin esas temelini etki eden son işçi akımı ile firmalar içinde meslekler, Alman olanlarla olmayanlar arasında yeni biçimde bir iş ayrımına yol açmıştır. Bazı işler, yabancı işçilere ait işler olmuştur. Yeni gelişen Alman gençliği bu kabil işlerde çalışmaya niyetli görünmemektedir. Özellikle kirli, zor, sıkıcı ve nahoş işler ile sağlık hizmetleri, inşaat, maden ve sıra işleri giderek yabancı işçilere ait olmuştur. Bu nedenle bir çok işveren ünlü Alman işseverliği hakkında kuşku duymaya başlamıştır" (IİBK, 1974: 118). İstenmeyen, zor ve kötü işlerde çalışmak işten memnuniyetsizliğe yol açmaktadır. Bu ise, iş yerine uyumu olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

T.I.B.'nin araştırmalarına göre de, yabancı ülkelerde çalışan işçilerin genellikle çok zor ve kötü çalışma koşulları içinde buldukları açıkça ortaya konulmaktadır. Yabancı işçilerin yakınmaları ve bazı kuruluşların tepkisiyle karşılaşınca, işveren ülkelerle, işçi gönderen ülkelerin yöneticileri çalışma koşullarının iyiliğinden söz etmekte, yerli-yabancı tüm işçilerin eşit ücretle eşit koşullarda çalıştıklarını, renkli fotoğraflarla reklam havası içinde anlatmaya çabalamaktadır. Hernekadar yerli yöneticiler, kibarlıklarını elden bırakmayıp, yabancı işçilere "konuk işçi" diyorlarsa da; çalışma koşullarını yakından gören yerli

ve yabancı basın organları yabancı işçileri "modern köleler", "Amerikan zencileri", "ikinci sınıf vatandaş" gibi adlarla anmaktadırlar (T.İ.B., 1975:37). Bunu, değiştirilmesi gereken bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirmek istiyoruz.

T.İ.B.'in araştırmalarına göre, yerli ve yabancı işçi ücretleri arasındaki farkın çeşitli nedenleri vardır. Birinci ve başlıca neden, yabancı işçilerin genellikle sendikalara girme eğiliminde olmamaları, buna karşılık yerli işçilerin uzun bir sendikal geleneğe ve toplu sözleşme sistemine sahip bulunmalarıdır. İkinci neden, yerli işçilerin nitelik derecesinin yabancı işçilere göre daha üstün olmasıdır. Yabancı işçilerin diğer bir dezavantajı ise çalıştıkları ülkenin, dilini bilmemeleridir. Son olarak, işveren yerli işçileri yabancılara karşı kayırıyor görünmek isteyebilir. Çünkü, yerli işçiler, yabancılara, işverene, pazarlık gücü kazandırdıkları için kızmaktadırlar. Bu nedenle işveren açısından, yerlileri üstün tutup, tepkilerinin sert olmasını olanağınca önlemek gerekmektedir. Bu, işveren için çok avantajlı bir durumdur. Yabancı işçileri şantaj konusu yaparak, toplu sözleşmelerde yerli işçileri yabancılardan üstün tutarak onların tepkilerini yumuşatmaktadır (T.İ.B., 1975:44-45).

Onulduran ve Renselaar'ın araştırmalarına göre, yurt dışındaki Türk işçileri, Alman işçileri ile eşit haklara, eşit hukukî statüye sahip olamamışlardır (Onulduran-Renselaar, 1975:33). Vassaf'a göre ise, "yabancı işçilik statüsü, Alman toplumunda daima küçümsenmiştir. Ayrıca, bunların yaşam standardının düşüklüğü de dikkat çekicidir" (Vassaf, 1983:30). Bu araştırmalara göre, belirtilen durumlar, Türk işçilerinin işten memnuniyetsizliğine, toplumdan dışlanmalarına ve böylece de onların uyumsuzluklarına neden olmaktadır.

Gitmez'e göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin amacı "üç-beş kuruş biriktirmek, çoğuna göre, ' yükünü tutmak'tır! Eve aylık göndermenin mutluluğuda ayrı, işin pis olması, zor olması doğal karşılanır. İş olsun da; üstelik çoğunun fazla bir beklentisi de yoktur. Herşey, köydekinden, yoksulluktan, işsizlikten iyidir nasıl olsa. Konuk işçinin yakınması, işin zorluğu, istenmezliği ve pisiğinden değil; asıl korkutucu olan çıkış verilmektir" (Gitmez, 1983:123). Kısaca Gitmez'e göre, işten duyulan memnurluk önemli değil, ücret önemlidir. Bu durumun geçerliliği ise, her zaman için tartışmalıdır. Çünkü, alınan ücretle, yapılan işten duyulan memnurluk birbiriyle yakından ilgilidir. Aynı zamanda, işten duyulan memnurluk kişiden kişiye

işten işe farklılıklar gösterir. En önemlisi de, işten duyulan memnunluk, uyumlu olumlu yönde etkilemektedir.

Narman'ın araştırmasına göre, "görüşülen Türk işçilerden 9'u işlerinden memnun olduklarını, 8'i ise memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. İşinden memnun olanların 8'i erkek 1'i kadın işçidir. İşinden memnun olmayanların tümü ise, kadın işçidir. İşlerinden memnuniyetlerinin başlıca nedenleri şunlardır: 1. Mesleki bir ön eğitime sahip oluş, 2. Öğrenim durumu, 3. Almanya'daki çalışma süresinin uzun oluşu, 4. Firmadaki huzurlu çalışma ortamı ve 5. Ücretten memnuniyettir. İşçilerin, işten duyulan memnuniyetsizlikleri ise, dil bilmemelerinden, ücretten hoşnutsuzluklarından, yurt dışındaki çalışma sürelerinin kısa oluşundan ve meslekî ön eğitimin olmayışından kaynaklanmaktadır" (Narman, 1989:68-69). Burada, işlerinden memnun olanlar da, yeni çalışma alanına uyum için uygun bir ortamdaki sözedilebilirken, işlerinden memnun olmayanlar için böyle bir ortamın varlığından söz etmek, ne yazık ki, mümkün değildir.

Türkdoğan'ın araştırmasına göre, Almanya'da çalışan ankete katılan ve görüşme yapılan 119 Türk işçisinden %62'si işlerinden memnun olduklarını, %35'i ise hoşnutsuzluklarını bildirmişlerdir. Yurda dönen 280 işçi üzerinde sosyal hareketlilik konusunda yapılan bir araştırmada Türk işçileri için meslekî hareketliliğin son derece yüksek olduğu görülmektedir. Gerçi bu yüksek hareketlilik sadece yurt dışına gitme veya dönmenin bir fonksiyonu değildir. Bütün az gelişmiş ülkelerde bu yüksekliği gözlemek mümkündür. İşçilerimizle ilgili bir konu da meslekî hoşnutsuzluktur. Öyleki, 119 işçiden %35'i (42 kişi) işlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu duruma göre, ankete katılan 42 kişinin %52'si bütün gün ayakta kaldıkları %45'i işverenin kendilerini sürekli kontrol ettikleri, %23'ü de hep aynı işi yaptıkları için işlerinden memnun kalmadıklarını belirtmişlerdir. Türk işçileri arasında yaygın olan bu hoşnutsuzluk tabiatıyla onların işyerini değiştirme eğilimini de etkileyecektir. Çünkü ankete katılan 119 kişiden %27'si (32 kişi) üç defa, %21'i (25 kişi) 2 defa ve nihayet %4'ü (12 kişi) 4 defa iş değiştirdiklerini ifade etmişlerdir. Hiç işyeri değiştirmeyenlerin oranı ise %15'tir (18 kişi) (Türkdoğan, 1985:171). Bu durumda, yurt dışındaki Türk işçilerinin 1970'li yıllara oranla daha fazla iş değiştirme eğiliminde olduklarını belirtebiliriz.

Yukarıda ifade edilen "bütün gün ayakta çalışma" "sürekli kontrol edilme" ve

"hep aynı işi yapma" gibi hususlar için yorgunluğunu, işçiyeye karşı güvensizliği ve yapılan işin monoton oluşunu açıkça dile getiren, işten hoşnutsuzluk nedenleridir ve bu gibi hususların da bir çözüme kavuşturulmasında yarar vardır.

Türkdoğan'ın 1972 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin iş değiştirmeye karşı motivasyonunun 1984 araştırmasına nazaran daha yüksek olduğu tesbit edilmiştir. Bu durum meslekî ilerlemeleri kırbaçlamada etkili bir durumu ortaya koymaktadır. Çünkü, 119 işçiden %55,5'i (60 kişi) işlerinde meslekî ilerleme olduğunu beyan etmişler, %28,5'i (34 kişi) ise böyle bir ilerleme olmadığını bildirmişlerdir. Görülüyor ki, işçilerimizin yarısından fazlası işkollarında ilerleme gösteren grubu oluşturmaktadır (Türkdoğan, 1985;172). Bu durum, işten duyulan memnurluğun artmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla da bu, işçilerin işyerine uyumunda olumlu bir etken olarak düşünülebilir.

Narman'a göre, Türkiye'de meslekî teknik okulları bitirmiş olanların meslekî bilgilerini tam anlamıyla değerlendirmedikleri, ortaokulu bitirenlerin ise, daha uzun bir öğrenim programını takip ettikleri için daha cazip işlere girememektedirler. Böyle bir durum ise, ücretten ve işten memnuniyetsizliğe ve dolayısıyla da iş yerinde uyumsuzluğa yol açmaktadır (Narman, 1985:69).

Tezcan'a göre, azamî tasarruf eğilimi, düşük gelir düzeyi, en azla yetinme, kendi içlerine kapanma gibi durumlar da yurt dışındaki Türk işçilerinin statülerinin düşmesine ve böylece memnuniyetsizliklerine yol açmaktadır (Tezcan, 1987:12). Bu nedenle, Almanya'daki Türk işçileri genel olarak hiç de iyi bir durumda değildirler.

Martin'in araştırmalarına göre, "göçmen işçilerin çoğu; büyük imalatçılar, madencilik, şirketleri ve inşaat şirketleri tarafından işe alınmışlardı ve bu sektörler ülkedeki göçmen işçilerin çoğunu istihdam etmeye devam etmektedir. Göçmenler, imalat sanayii ve inşaat sektöründeki işgücünün %8'ini oluşturmaktadır; ve imalat sanayii içinde dökümhane ve otomobil fabrikalarındaki işgücünün büyük bir bölümü göçmen işçilerdir. Ancak, hemen hemen her endüstride ve şirkette işgücünün çoğunu Almanların oluşturduğuna da işaret edilebilir" (Martin, 1995:85-86).

Yine Martin'e göre, bugün büyük F.Almanya'da önemli bir imalat sanayii şirketlerinde istihdam edilen göçmenlerin çoğu, iş yerlerinde gayet güzel entegre olmuşlardır. Türk işçilerini de ilgilendiren işyeri sorunları vardır, ancak, bunlar ciddi

kabul edilmemektedir. Araştırmada görüşülen kişilerin bildirdiğine göre, Köln'de 1984 yılından beri 40.000 kişilik işgücü içinde 7700 Türk'ün bulunduğu Ford fabrikasında, bir grup genç Türk işçisi, montaj hattına daha yakın bir caminin yapılması ve herkesin ortaklaşa birlikte kullandığı duşların ve tuvaletlerin kabinlere dönüştürülmesi gibi yerine getirilmesi zor talepler ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber Türk işçileri, F.Almanya'daki çalışma yaşamları konusunda engel olarak tatmin olduklarını ifade etmektedirler. Çünkü, başarılı bir Türk işçisi, daha yüksek ücretler ve daha güvenli istihdama ek olarak, Türklerin fabrikada sendika ve işyeri konseyi temsilcileri seçimlerinde oy kullanabildiklerine ve kullandıklarına, ve kendi görüşlerine göre, Alman yetkililerinin Türk yetkililerinden daha adil ve ne yapacaklarının daha kestirebilir olduğuna işaret edilmektedir (Martin, 1991:87-88-89). Aslında, Türk işçilerinin Alman yetkilileri ile ilgili bu değerlendirmelerini, onların çalıştıkları işyerlerine uyumlarını olumlu yönde etkileyen bir faktör olarak nitelendirmek mümkündür.

İşçilerin, işyerinden ve işten duyulan memnuniyetlerin yanısıra işçilerin çalışmaya ilişkin şikayetleri de vardır. Örneğin, bazı Türk sendika yetkilileri, Türklerin işyerlerine gayet iyi entegre olduklarına, ancak işyerinde ya da sendikada yukarıya doğru bir mobilitayı yaşamadıklarını belirtmişlerdir (Martin,1991:88). Yani, yabancı işçilerin işe alındığı imalat sanayii şirketlerinde fomenlerin ve nitelikli işçilerin çoğu Alman'dır. İşyerinde bir Alman'a emir veren bir Türk'ün varlığı, gözüktüğü kadarıyla çok ender rastlanan bir durumdur. Bunun için bir Türk'ün hem çok iyi Alman'ca bilmesi ve hem de meslekî açısından nitelikli olması ve kendini kanıtlaması gerekir. Yerli ve yabancı işçiler arasındaki ücret farkının önemli bir nedeni de, yabancı işçilerin genellikle sendikalara girme eğiliminde olmamaları, buna karşılık yerli işçilerin uzun bir sendikal geleneğe ve toplu sözleşme sistemine sahip bulunmalarındır.

Başlangıçta, Alman sendikalarına üye olan yabancı işçi sayısı azdı. Örneğin F.Alman Cumhuriyeti'ndeki Türk işçilerinin %15'i 1960'lı yılların başlarında sendika üyesi olmuşlardır (Abadan, 1964:158). 1973 yılına gelindiğinde bu oran %28'e yükselmiştir. Bu oran daha da artarak 1974 yılında %34,1975 yılında %42, 1976 yılında %45 ve daha sonra da %48-50 olmuştur (Martin, 1991:89).

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin sendikalaşma oranının bu şekilde

yükselmesi ; Türkiye’de iken endüstride istihdam deneyimi olan Türk işçilerinin yüksek oranı ve Türk göçmenler arasında eğitim düzeyinin artmasıyla da açıklanabilir. Sendikal harekete katılma da, işçinin kendi menfaatlerinin ancak bir sendika çatısı altında en iyi bir biçimde sağlandığının ve korunduğunun farkına varması da oldukça önemlidir.

8.4.4. Sonuç

Olaya, yurt dışında yaşayan Türk işçilerinin iki çeyrek asırlık tarihi açısından bakılınca, Türk işçilerinin yaşadıkları ülkelerdeki ekonomik uyum çabalarında çok önemli değişiklikler yaşadıklarını belirtebiliriz.

Araştırmalara göre, saat ücreti olarak, yabancı işçilerin yerli işçilerden bazen az, bazen çok, bazen de eşit ücret aldıkları ortaya çıkmıştır. Yine işçilerin yaptıkları işlere göre her grubun ücreti ayrıdır. Örneğin, metal sanayii, yüksek inşaat, yeraltı inşaatı, giyim endüstrisi gibi alanlarda da ücretler farklı farklıdır. Ayrıca, prensip olarak "eşit işe eşit ücret" kuralının uygulandığı iddia edilen Avrupa endüstrisinin her dalında kadın ve erkek işçi ücretleri farklı olmaktadır. Bu farklılığın gerekçesi olarak ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, işin çeşidi, ağırlığı ve çalışma şartları gösterilmektedir.

Yerli ve yabancı işçiler arasındaki ücret farkının nedenleri arasında, sendikalaşma eğiliminin azlığı, meslekî nitelik derecesinin düşüklüğü ve dil bilmemek de çok önemli dezavantajlardır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin en ağır, zor ve pis işlerde çalıştıkları genel kabul gören bir durumdur. Ancak, yurt dışına iş bulmak için göç eden ve yıllarca buldukları ülkelerde bir işverene bağlı olarak çalışan göçmen işçiler, son yıllarda kendi başlarına bir iş kurarak bağımsız ve serbest çalışmayı tercih eder olmuşlardır. Bu durumu ortaya çıkaran faktörler ve koşullar ise, değişik disiplin ve görüşler açısından farklı şekillerde cevaplandırılmaktadır.

Canatan, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin kendi işlerini kurma eğilimine "etnik girişimcilik" demiştir. Etnik girişimciliğin sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere üç işlevi vardır. Canatan’a göre bugüne kadar izledikleri azınlıklar politikalarında başarısız olan Batılı hükümetlerin kendiliğinden doğan etnik girişimciliği desteklemeleri ve geliştirmeleri, hem göçmenler ve hem de yerleşik

toplum açısından çok yararlı bir gelişmedir. Çünkü, göçmenlerin toplumsal konumlarının iyileştirilmesinde ve göçmenler arasındaki yoğun işsizlik sorununa çözüm bulmada etnik girişimciliğin büyük katkısı olacaktır (Canatan, 1990:129-130). Kaldı ki, bu gibi iş yerlerinde yerli işçilerin istihdam edildikleri de bilinmektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin işyerlerinde kendilerini ilgilendiren bir takım önemli sorunlarının olmasına rağmen, Türk işçi ailelerinin yerleşme biçimleri nedeniyle göçmen yerleşme bölgelerinde önemli ölçüde izole olarak kalmayı sürdürdüklerinden, yerli halkla işyeri dışında fazla bir ilişkilerinin olmaması da belirtilmesi gereken bir durumdur. Ancak, sendikalaşma eğilimindeki artışlara ve yüksek oranlara rağmen, toplumsal örgütlenmelere görevli olarak çok az sayıda Türk işçi ailesinin katıldığı kabul edilen bir durumdur. Türk işçilerinin izole edilmiş yerleşme biçimleri, onların içinde yaşadıkları yerli toplumla birbirlerini tanımalarını engellediği gibi, yabancı işçilerin uyumunda olumsuz bir faktör olarak ortaya çıkmakta ve karşılıklı sosyo-kültürel alışverişi de olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, yerlilerle yabancı işçilerin birbirlerinden habersiz olarak yaşamaları, yanlış anlamaları önyargıları ve çatışma durumlarını da beraberinde getirebilmekte ve bundan en çok zararlı çıkanlar ise, genellikle yabancılar olmaktadır. Bu sorunun çözümünde iki şeyin yapılması gerekir.

1. Yabancıların, yerli halkın dilini öğrenerek, onlarla daha çok aynı binalarda oturmaya çaba harcamalar,

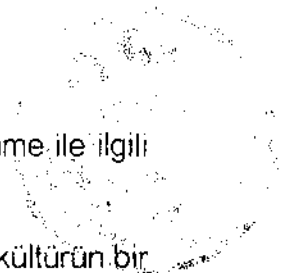
2. Yerlilerin, yabancılarla karşı olan önyargılarından ve çekingenliklerinden sıyrılarak, yabancıları anlamaya ve daha yakından tanımaya çaba göstermeleri gerekir. Ancak böylece karşılıklı bir uyumdan ya da ahenk içinde yaşamaktan söz edilebilir.

8.5. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN BESLENME SORUNLARI

8.5.1. Genel

Beslenme, bir ailenin ekonomik durumuna ve geleneksel yapısına bağlı olarak değişen bir kültür ürünüdür ve aile içi bir olaydır. Aynı şekilde, Tezcan'a göre "beslenme, tüm canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir olgudur" (Tezcan,1981:113).

"İnsanın tabii ihtiyaçlarının başında beslenme gelmektedir. İnsan hayatının

devamı için beslenme şarttır. Bu nedenle, her milletin kültüründe beslenme ile ilgili mutlaka bir bölüm vardır" (Gökçe,1981:1).

Her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Beslenme olgusu, kültürün bir ögesi olduğundan, çeşitli toplumlara göre farklılıklar gösterir. İnsanın, yemekleri tercih imkânı olduğu zaman neyi seçtiği, onu ne biçimde sağladığı, nasıl pişirdiği, nerede, ne zaman ve nasıl yediği, kendi toplumsal grubunun kültürüne göre değişir.

Türk mutfağı, Türklerin yaşam süresinde oldukça değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklik günümüzde de cereyan etmektedir. Hızlı kentleşme, sanayileşme ve batı kültürü, mutfağımızı değiştirmektedir (Toygar,1980:25). Hazır yemekler, kısa zamanda ayak üstü yenen yemekler, konserveler beslenmemizi etkilemektedir. Batı etkisiyle sandviç, piza, hamburger, tost yapan küçük dükkânlar lokantaların yerini almakta, her köşede bir birahane açılmaktadır (Tezcan,1981:129). Yurt dışındaki Türk işçilerinin durumu ise daha değişiktir. Çünkü, onlar beslenme kültürü büyük farklılıklar gösteren bir toplumda yaşamakta ve bundan kaynaklanan güçlüklerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin beslenmesi konusuna geçmeden önce, Türkiye'deki durumun ne olduğunu kısaca bilmemiz gerekir. Çünkü, Türkiye'deki beslenme alışkanlıkları, bir ölçüde bir sorun olarak devletin sorumluluklarını gerektirmiştir. Bu nedenle konu, kalkınma plânlarına da geçmiştir.

4. Kalkınma Plânında beslenme sorunları kısaca şöyle açıklanmaktadır: "Türkiye'de yer yer dengesiz, yetersiz ya da yanlış beslenmeye rastlanmaktadır. Nüfusun %17.5'inin yetersiz kalori tüketimi, %10'unun protein yetersizliği, %22.5'inin de protein yönünden dengesiz beslenme ile karşı karşıya olduğu saptanmıştır. Bu durumda, Türkiye'de dünya standartlarına göre orta derecede bir beslenme sorunu vardır" (4. Beş Yıllık Kalkınma Plânı,462-469) denilmektedir.

Beslenme ihtiyaçlarının tamamını üretebilen bir ülke olmamıza rağmen, gelir yetersizliği ve dağılımdaki dengesizlik, beslenmeye ayrılan gelirin, iyi beslenmek için en iyi şekilde nasıl kullanılabileceği konusundaki eğitimsizlik ve yiyecek maddelerinin ulaştırılma ve dağıtımında görülen yetersizlik durumun böyle olmasına neden olmaktadır.

Tezcan'a göre, halkımızın çoğu beslenme bilgilerinden yoksundur. Bu

nedenle, ülkemizde yaygın ve etkin bir beslenme eğitime önem verilmelidir. Bu eğitim, kitle iletişimi araçları yolu ile, okullar, ana-çocuk sağlığı merkezleri, sağlık ocakları ve evlerinde uygulamalı ve sürekli olarak yapılmalıdır (Tezcan, 1981:131). Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin büyük çoğunluğu, kırsal kesimden gelmekte ve eğitim seviyesi Türkiye ortalamasının altında olan kişilerdir. Bu durumda, diyebiliriz ki; yurt dışındaki Türk işçilerinin çoğunun beslenme sorunları kendilerinden de kaynaklanabilmektedir. Ancak, farklı bir kültürde yaşamaları, Türk işçilerinin işini daha da zorlaştırmaktadır.

8.5.2. Türk İşçilerinin Gıda Maddeleri

İçinde yaşadığı toplumdan ayrılıp, dili ile, dinî ile, eğitim sistemiyle, bütün örf ve âdetleriyle bambaşka bir toplumun içinde yaşam mücadelesi veren Türk işçileri, beslenmesiyle de, mümkün olduğu kadar göze çarpmadan, olaylara karışmadan ve kimsenin kendisini huzursuz etmesine izin vermeden, kendi kendilerine yeterli olmaya çalışmaktadırlar. Göç ettikleri ülkelerdeki yiyecek ve içecek çeşitliliğine ve bolluğuna rağmen, vatandaşlarımız alıştıkları yiyecekleri de taşımaktan vazgeçmemişlerdir.

Zaman zaman Türkiye'den aile veya akrabadan biri, posta yoluyla önce 5kg'ı sonraları 10 kg'ı geçmeyen yiyecek göndermişlerdir. 1964-1966'ya kadar hemen her türlü yiyecek maddesinin posta yoluyla gelmesi devam etmiş, ancak, daha sonra özellikle sucuk, pastırma gibi yiyeceklerin başta F.Almanya olmak üzere, yurt dışına sokulması yasaklanmıştır. Yiyecek ve içecek ihracatçılarımızın henüz faaliyete geçmediği bu ilk dönemde, postayla gönderilen yiyecek maddeleri arasında bulgur, nohut, çeşitli konserveler, lokum, kuru baklava ve kuru yemişler önemli yer tutmaktadır (Gözaydın,1982:177). Daha sonraki yıllarda imalatçılarımız ve ihracatçılarımız için çok kârlı bir iş imkânı olan bu alandaki yatırımlara hızlı bir biçimde hemen her bölge ve şehirde devam edilmiştir. Artık bugün, neredeyse bu alanda da bir enflasyonun varlığından söz edilir olmuştur.

İmalatçı ve ihracatçıların çeşitli yiyecek maddelerini pazarlayarak tüketiciye ulaştırması, Türkiye'den gönderilen veya getirilen bu yiyecek maddelerinin sayısının ve miktarının azalmasını sağlamıştır (Gözaydın,1982:178). Yurt dışındaki Türk imalatçıların orada imal ettikleri baklava, kadayıf, tulumba tatlısı gibi kuru tatlı

yiyeceklerle, tahin helvası, içinde kesinlikle domuz eti bulunmadığı belirtilen et ve et ürünleri en çok tercih edilen yiyeceklerdir (Gözaydın,1982:179). Aynı zamanda yeni bazı sebze ve meyveler işçilerimizin mutfaklarına girmiştir.

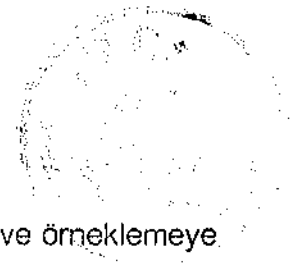
Gözaydın'a göre gerek fiyat, gerekse nakliyenin zorluğu bakımından pek üstünde durulmayan nohut, pirinç, kuru fasulye, mercimek, kuru bamya gibi çok kullanılan yiyeceklerin yanı sıra taze sebzeler arasında fasulye, ıspanak, pırasa, havuç, dolmalık biber, patlıcan, kabak, bamya, beyaz lahana, orada alışılan Brüksel lahanası, kuşkonmaz ile çeşitli mantar türleri ve ucuz olması sebebiyle de muz temel gıdalardır (Gözaydın,1982:179). Ancak, diyebiliriz ki, bu araştırmanın yapıldığı yıllarda yurt dışında görülen ve yenilen meyve ve sebzelerin hepsi bugün yurdumuzda da bulunmaktadır. Örneğin, Brüksel lahanası, kuşkonmaz, enginar ve kereviz gibi... Fakat bunlar, çok önceleri yurt dışına gitmiş Türk işçileri için yine de yabancı olan gıda maddeleridir.

Bunların dışında diğer yiyecek maddeleri, örneğin, tereyağı, katı ve sıvı yağlar, süt, yumurta, peynir normal şartlarda buldukları ülkeden temin edilmektedir. Reçel ve bal çeşitleri de oralardan sağlanan yiyecekler arasındadır (Gözaydın,1982:179). Ancak, Gözaydın'a göre tarhana, domates veya biber salçası ve kuru sebzeler Türkiye'den yurt dışına giden önemli gıda maddeleridir (Gözaydın,1982:179-180).

Sabah, öğle ve akşam öğünlerinde de bazı değişimler meydana gelmiştir. Örneğin, kahvaltıda portakal, elma, greyfurt, üzüm gibi meyvalardan hazırlanan içecekler, çay veya kahvenin yanısıra yahut üzerine içilmektedir. Çaya süt veya buz katılması da önemli bir değişikliktir. Ayrıca, Nes-Kaffee'inde Türk işçilerinin bir kısmının sabah kahvaltılarında giren içecekler arasında yer aldığı da görülmektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin beslenme konusunda karşılaştıkları en önemli sorun, domuz eti yememe konusu ile ilgilidir.

Abadan'a göre işçilerimizin en az fedâkarlıkta buldukları dinî alışkanlık hiç şüphesiz domuz eti yememe konusundaki direnişleridir. Süratli iş temposu, 8 saatlik günlük çalışma, sıkı iş disiplini gibi objektif vakalar, onları kısmen oruç tutmaktan alıkoymalarına karşılık, büyük çoğunluk domuz etini haram saymakta ısrar etmektedir (Abadan,1964:207). Yurt dışındaki Türklerin domuz etine karşı açığa vurdukları şiddetli direniş sağlık durumlarına önemli şekilde olumsuz yönde

tesir etmektedir.

Abadan'ın araştırmasında çok sıkıntı çektiklerini ifade eden ve örneklemeye girenlerin üçte birine yakın grup (%30), domuz eti yememekle yetinmeyip, tamamen etsiz bir gıda rejimi takip etmektedir. Çünkü, İslâm dininin kurallarına göre kesilmemiş, kanı akıtılmamış her hayvanın eti "murdar" sayılmaktadır (Abadan,1964:207-208-209).

Yurt dışındaki Türk işçilerinin beslenme konusu, bazı araştırmalarda sağlık sorunları başlığı altında ele alınmıştır (D.i.B.,1973:39; T.i.B.,1975:61). Çünkü, işçilerin gerek kültür, beslenme ve dinî inançlar ve gerekse tasarruf amacı ile yeteri kadar gıda almamaları sağlık sorunlarına neden olmaktadır.

Yine bu konuda yapılan araştırmaların çok yetersiz olduğunu belirterek, yapılmış olan araştırmalara (Abadan, 1963: 118-210; D.i.B., 1973: 38-39; T.i.B., 1975: 61; Tuna, 1981: 66; Gözaydın, 1982: 170-185; Gitmez, 1983: 125; Wallraff, 1986: 34-38; Demirbaş, 1990: 25) dayanarak belirtebiliriz ki, Türklerin yurt dışına göçlerinin başladığı ilk yıllarda beslenme konusunda önemli sorunlar olmakla beraber, bu sorunlar zamanla azaltılmaya çalışılmış, azaltılmış, bugün ise, bazı hususlar dışında beslenme konusu ile ilgili sorunlar yok denebilecek bir boyuta ulaşmıştır. Bunun temel nedeni ise, işçilerimizin alışık oldukları gıda maddelerinin artık Batıda da temin edilebilmesidir.

8.5.3. Dini Gıda Yasakları ile Uyum Arasındaki İlişkiler

Bütün kültürlerde olduğu gibi, bizim kültürümüzde de gelenek ve göreneklerimiz yiyecek, içeceklerimize etki etmiştir. Bu da, her ülkenin kendine özgü bir beslenme kültürü olduğunun ispatıdır. Bunun yanında, bazı yiyeceklerin tercih edilmesinde, bazılarının kaçılmasında dinî inançlarımızın geniş ölçüde etkisi olmuştur. İslâmiyetin yasakladığı yiyecekler, Müslüman Türk halkı arasında hassas bir şekilde uygulanarak yenilmemektedir.

Abadan'a göre, "dinî kaynaklar toplumsal değer ve normları doğa üstü yolla teyit etmek suretiyle kuvvetlendirmektedir. Herhangi bir toplumun dinî açıdan olaganüstü homojen vasıfta olması, dinî kurallara sadakatı arttıran bir faktördür. Nitekim, çeşitli dinî mezheplerin bir arada bulunması sosyal değişimi kolaylaştıran bir etken olduğu genellikle kabul edilmektedir. Türkiye nüfusunun hemen ittifaka

yakın ölçüde (%98.0) sunnî oluşu, bu mezhep çerçevesi içinde yerleşmiş dinî kurallara daha büyük bir ağırlık kazandırmaktadır" (Abadan,1964:208).

Dinî gıda yasakları, gelenek ve görenekler beslenme kültürünü etkileyen faktörler olduğuna göre, her ülkenin kendine özgü bir beslenme kültürü vardır diyebiliriz. Bu nedenle, beslenme kültüründeki farklar uyum konusunda da etkili olabilmektedir.

Yapılmış araştırmalara göre, bu konudaki en büyük sorun domuz eti yememe konusudur. Ayrıca, alkol alınması ve İslâmi kurallara göre hayvanların kesimi de önemli bir sorundur. Ancak, bu sorunların geçmişte daha çok olduğu ve bu durumun bir çok sorunu da beraberinde getirdiğini belirtebiliriz. Bu sorunlardan biri de uyumdur. Çünkü, dinî gıda yasakları ile karşı karşıya olan yurt dışındaki Türk işçisinin beslenme sorunu, gerek iş hayatında, gerek aile hayatında ve gerekse yerli halkla ilişkilerinde, zorluklar çıkarabilecek niteliklerde olabilmektedir.

Zamanımızda, dinî gıda yasakları konusunda oldukça önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Çünkü, yurt dışında Türklerin açtığı sayısı giderek artan lokanta, kasap ve gazino gibi yerler, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitededir. Domuz eti yasağı, işçilerimizin beslenme sisteminde yerini korumakta, bu ise, genelde Almanlara ait lokantalarda yemek yemelerini ve dolayısıyla yerli halkla temaslarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Alkol alınmasını yasaklayan din hükümlerine, Türkiye'de açık veya gizli olarak uyulmadığını biliyoruz. Ancak, çevreden sert tenkitlerin gelmesi, yaşça büyüklerin kınamaları v.b. gibi bazı sebeplerle alkol ya gözden uzak yerlerde veya özel gün veya eğlencelerde içilmektedir. Gözaydın'a göre F.Almanya'da ise, önceleri çekingenlikle yanına pek yaklaşılmayan içkilerin özellikle bira ve hemen yanında (Schnaps) denilen yüksek alkollü sert içki rahatlıkla hemen her yerde içilir olmuştur. Bazı iş yerlerinin izin vermesi sonunda iş yerlerinde bile bira içilmektedir (Gözaydın, 1982: 185). Demek oluyor ki, işçiler domuz eti yasağına uymalarına rağmen, alkollü içki içme yasağına genel olarak uymamaktadırlar. Bunun nedeni olarak, alkollü içkilerin Türkiye' deyken de içildiği ifade edilmektedir. Örneğin, Narman'ın araştırmasına göre görüşülen Türk işçilerinin %53'ü alkollü içki kullanmaktadır (Narman, 1978: 136). Bir arada yaşayan ve farklı kültürlerden gelen insanların birbirlerinden bazı kültür unsurlarını almaları oldukça doğaldır. Buna

örnek olarak, Türk dönerini gösterebiliriz. Çünkü, hangi Avrupa ülkesine gitseniz, özellikle de, Türklerin çalıştığı ülkelerde, Türk döneri ile karşılaşacaksınız (Bkz. Milliyet, 22.10.1995). Esasen akültürasyon denilen olay ya da süreçte budur. Yani, yurt dışında çalışan Türkler ile içinde yaşadıkları toplumun insanları gıda maddeleri konusunda birbirlerinden etkilenmektedirler. Kısaca kültürel farklılıklar beslenme kültürü için de geçerli olup, karşılıklı etkilenme söz konusudur.

Evlilerin, karşılıklı misafirliklerinde veya bir arada bir yerlere gitmelerinde ise, daha çok viski ve kola karışımı; portakal, greyfurt veya domates suyu karıştırılmış votka ile tahsil düzeyi biraz yüksek olanlarda çeşitli şaraplar içilmektedir (Gözaydın, 1982: 186). Ancak, alkol almayan kesimin miktarının da fazla olduğunu unutmamamız gerekir. Buna rağmen, dinî gıda yasakları konusunda en sert tepki domuz eti yememe konusu ile ilgilidir diyebiliriz.

Demirbaş'ın araştırmalarına göre, Türk için Kurban Bayramında kurban kesmek dinî bir görevken; Alman canlı bir hayvanın kesilmesini vahşet olarak nitelendirmektedir. Hayvanların uyuşturularak kesilmesi Almanya'da kanunen zorunlu olduğundan, Türkler şikâyet edilmekte ve bu yüzden Türkler banyoda gizlice kurban kesmek zorunda kalmaktadırlar (Demirbaş, 1990: 25). Aslında artan talep üzerine, Alman mezbahalarında, Türklere dinî bayramlarda kurbanlarını kesme izni verilmiş bulunmaktadır. Buna ne kadar uyulduğu ise, araştırılması gereken bir konudur.

Dini gıda yasakları olmayan bir ülkede yetişen Türk çocuk ve gençleri için ise durum daha farklıdır. Çünkü, bu çocuk ve gençler yetiştirildikleri Türk kültürü ve içinde yaşadıkları yabancı kültürü arasında bocaladıklarından, kişisel ve toplumsal hareket yetenekleri azalabilmektedir. Bu nedenle içinde buldukları durum, uyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

8.5.4.Sonuç

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin beslenme durumları zamanla bazı değişmelere uğramıştır. Örneğin, Narman'ın araştırmasına göre, görüşülenlerin %66'sı, yemek övünlerinde ve beslenme alışkanlıklarında değişme olduğundan söz ederken, %34'ü için herhangi bir değişme söz konusu değildir (Narman, 1978:125). Çünkü, hem yurt dışına giden işçilerimiz beslenme konusunda daha bilinçli bir hale

gelmiştir, hem de Türk kasap, lokanta, manav ve bakkalları gibi sunulan hizmetlerle beslenme konusunda olumlu ilerlemeler sağlanmıştır.

Sosyo-psikoloji alanında yapılmış sayısız araştırma, kişinin dinî vaziyet alış ve tutumlarını değiştirmesinin son derece güç olduğunu doğrulamıştır. Ancak, bugün açılan Türk işyerleri, şirketleri, çalışma alanları v.b. ile bu durum daha farklı ve sevindirici boyutlara ulaşmıştır. Böylece, yurt dışındaki Türk işçilerinin beslenme konusu ile ilgili sorunları önemli ölçüde çözüme kavuşmuştur. Hatta yabancıların da Türklere ait olan bu yerlere ilgisi oldukça artmış ve bu durum, karşılıklı alış-veriş sürecini teşvik etmiştir.

8.6. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN EĞİTİMİ VE MESLEKİ EĞİTİMİ

8.6.1. Genel

Burada, öncelikle sorulması gereken soru, eğitiminin ne olduğu ile ilgilidir. Eğitimin çeşitli tanımlarının yapıldığını görüyoruz. Örneğin, Oğuzkan'a göre şu şekilde tanımlanmıştır: "Eğitim, bireyin ve toplumun hayat ve bekasını sağlamaya yardım eden etkinliklerdir". İkinci bir tanım da şöyledir: "Eğitim, toplumda değerler ve kurumların yetişkin kuşaktan yeni yetişen kuşağa geçmesini sağlayan en yaygın toplum görevlerinden biridir" (Oğuzkan, 1985:2-3).

Variş'in "Eğitim Bilimine Giriş" adlı eserinde ise eğitim ve öğretim şu şekilde tanımlanmaktadır: "Eğitim, zaman ve mekân yönünden kapsamlı, daimî ve çok yönlüdür. Eğitimde bilgi dahil her çeşit tecrübe üzerinde durulur. Öğretim ise güdümlü, plânlı, programlı ve desteklidir. Öğrencinin öğretmen ile ve onun sağladığı ortamda etkileşimi önem taşır. Öğretimde bütün öğrenme tecrübelerinin eğitsel olması gerekir. Eğitim ve öğretim millîdir. Çünkü millî bütünlüğü, kalkınmayı ve gelişmeyi hedefler" (Variş, 1987:8-9). Bu nedenle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin eğitimi ve öğretimi, üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Çünkü, yurtlarından uzakta, farklı bir toplumsal yapı içerisinde bulunan Türkler'in millî birlik ve bütünlüklerini korumalarının yanısıra, içinde buldukları topluma uyum sağlamaları, toplumda bir mevki edinebilmeleri için de eğitim önemli bir faktördür.

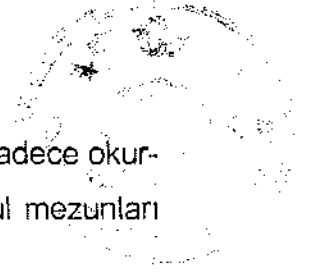
Yurt dışında çalışan Türkler de öğrendikleri ve öğrenecekleri herşeyi ailelerinden, millî kültürlerden ve içinde yaşadıkları toplumun sahip olduğu, daha

doğrusu kendisine sağlamaya çalıştığı eğitimden öğrenmektedir. Bu nedenle, yurt dışında bulunan Türkler için eğitim bir sosyal etkileşim işi olmakla beraber, etkileşim alanının niteliği, boyutları daha farklı ve karmaşıktır. İşte bu farklı ve karmaşık sosyal yapı eğitimiyle birlikte davranış, alışkanlık ve uyum gibi kavramların daha fazla önem kazanmasına önem kazanmasına neden olmaktadır. Yurt dışında bulunan milyonlarca Türk'ün eğitimi ; hem buldukları ülke, hem de bizim açımızdan çok büyük önem ve dikkatle ele alınmalıdır.

8.6.2 Eğitim Sorunları

Yurt dışında çalışan Türk işçileriyle ilgili araştırmalarda genel olarak eğitim sorunları konusu, Türk işçileri için değil, çocukları açısından ele alınmıştır. Yurt dışında çalışan Türk işçileri için ise, en fazla meslekî eğitim konusu üzerinde durulmuştur. Ancak, eğitim insanın çocukluk çağlarında olduğu kadar hayatının diğer dönemlerinde de sürekli ihtiyaç duyulan bir etkinliktir. Örneğin, Karlık'a göre, "kişide karakter yapısı tamamlanıncaya kadar, bir taraftan öğretim yoluyla genel kültür sahibi olurken, diğer taraftan da mesleğe yönelmiş ve bu meslekle ilgili bir takım bilgi ve becerileri de kazanmış olur. Öğretim yoluyla kazanılan bir kişiyi başarılı ve verimli kılıcı özelliği de eğitim sağlar"(Karlık, 1989;12-13). Bu nedenle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin meslekî eğitimlerinin yanısıra eğitimleri konusuna da çok önem verilmesi gerekmektedir.

Dış göçe katılan Türk işçileri arasında eğitim düzeyi yıllar içinde bir takım değişimlere uğramıştır. Bazı araştırma sonuçları ise, okuma-yazma bilmeyenlerin oranının zamanla arttığı sonucu vermektedir. Örneğin Abadan'ın araştırmasına göre yurt dışına göç edenlerin yalnız %2,8'i (Abadan, 1964:61); 1967 yılında yayınlanan Tuna'nın araştırmasına göre ise, %1,4'ü (Tuna, 1967:11) okur-yazar değildi. Daha sonra ise, İ.İ.B.K. anketlerine göre 1969 yılında %10,15; 1971'de %5,6; 1974'te %3,08 civarındaydı (İ.İ.B.K., 1974:40). 1970-71 yılları arasında yapılan Aker'in araştırmasına göre, bu oran %9,3'e yakındır (Aker, 1972:35). Görüldüğü gibi zamanla, Dış göçe katılan Türk işçilerinin okuma-yazma bilmeyenlerin oranlarında bir artma meydana gelmiştir. Aslında, bu artışa neden olarak kırsal kesimden yapılan göçlerdeki artışı ve iç göçe katılanlar arasında kadın oranının artmasını gösterebiliriz.

Abadan'ın araştırmasına göre; okuma-yazma bilmeyen %71,4; sadece okur-yazar veya ilkokulun üçüncü sınıfını bitirmiş olanlar %47,6 ve ortaokul mezunları ise %38.1 oranındadır (Abadan, 1964:156).

Yüksel'in 1972 yılında yaptığı araştırmasına göre, özellikle Batı Avrupa'daki işçilerimizin %73'ünün ilkokul diplomasına sahip olduğu, %14'ünün sonradan okuma-yazma öğrendiği, %7'sinin ise okuma-yazma bilmediği tesbit edilmiştir (Yüksel, 1981:73).

Gökdere'ye göre ise yurt dışında çalışan Türk işçileri, temel eğitim yönünden, Yugoslavlar dışında, diğer işçi ihracatçısı ülke işçilerinden daha iyi durumdadır (Gökdere, 1978:73). Ancak bu yine de yeterli değildir. Çünkü, böylesine düşük bir eğitim seviyesi içinde bulunan Türk işçileri, gittikleri gelişmiş ülkelerin dinamik toplum yapısına uyum sağlamada zorluk çekeceklerdir. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin eğitim sorunları daha çok meslekî eğitim açısından ele alınmaktadır. Bunun yanında, eğitim sorunları konusu ise, sadece yurt dışında çalışan Türk işçilerinin çocuklarının eğitimi açısından ele alınmıştır.

8.6.3 Meslekî Eğitim Sorunları

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin içinde buldukları iş piyasası ve ekonomik şartlarda geleceklelerini güvence altına alabilmeleri, işlerini ve işyerlerini koruyabilmeleri, işsiz kalanların yeniden iş bulabilmeleri, iş ve ücret imkânlarından yeterince yararlanabilmeleri, daha iyi yaşam koşulları sağlayabilmeleri için meslekî eğitim oldukça önemlidir.

Tüm dünyada gerçekleşen, ekonomik gelişmeye paralel olarak nitelikli işgücüne olan ihtiyaç da artmakta ve halen nitelikli işgücü eksikliği çekilmektedir. Bu nedenle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin de işsizlikten etkilenmemeleri, işlerinden ve ücretlerinden duydukları memnuniyetlerinin artması için meslekî eğitim imkânlarından azami ölçüde yararlanmaları gerekmektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin bir kısmının geri dönüş kararsızlığı içinde olması, özellikle, çocuklarının bir an önce çalışma hayatına atılarak aile bütçesine katkıda bulunmalarını istemeleri, yetersiz yabancı dil bilgisi ve genel eğitimdeki başarısızlık gibi nedenler ise, meslekî eğitim sisteminden yeterince yararlanmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Raporuna göre, F.Almanya'da meslekî eğitim (çıraklık eğitimi) gören Türk ve toplam yabancı genç sayısının 1986-1992 yılları arasındaki dağılımı Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6 : Meslekî Eğitim (Çıraklık Eğitimi) Gören Türk ve Toplam Yabancı Genç Sayısı.

Yıllar	Toplam Yabancı Sayısı	Top. Çıraklık Eğitimi Yap. Oranı %	Türk	Top. Çıraklık Eğitimi Yap. Oranı %
1983/84	45.195	2,62	19.717	1,14
1984/89	49.179	2,73	20.777	1,15
1989/86	51.396	2,81	21.664	1,18
1986/87	57.519	3,18	24.622	1,30
1987/88	63.625	3,66	27.675	1,59
1988/89	73.198	12,10	32.435	5,38
1989/90	83.646	-	37.709	-
1990/91	98.239	-	44.280	-
1991/92	108.830	-	48.283	-

KAYNAK : Federal İstatistik Dairesi ile T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Raporu, Ankara, 1993.

Tablo 6'ya göre 1983/84 yılında meslekî eğitim gören toplam yabancı sayısı 45.195, toplam meslekî eğitim yapanların oranı ise %2,62'dir. Yine 1986 yılında meslekî eğitim gören toplam Türk sayısı 19.717, bunun toplam çıraklık eğitimi yapanlar içindeki oranı %1,14'tür. Bu oran, 1986/87 yılına kadar meslekî eğitim gören hem toplam yabancılar, hem de Türkler bakımından çok azdır. Daha sonra, 1988/89 yılında toplam yabancı sayısının toplam çıraklık eğitimi yapanların içindeki oranı %12,10, Türklerin oranı ise %5,38 olmuştur. Bu önemli bir artış olmasına rağmen, yeterli değildir. 1991/92 yılına kadar bu miktar düzenli biçimde artmış, meslekî eğitim görmüş toplam yabancı sayısı 108.830 kişi olmuş iken, Türkler için 48.283 kişidir. Ancak, yine de diyebiliriz ki , bugün yurt dışındaki yabancılar ve Türk işçileri içerisinde meslekî eğitim yapmış ve halen bunu sürdürenlerin sayısında büyük ilerlemeler kaydedilmemiştir.

Meslekî eğitim konusu ile ilgili olarak 1972 yılında Münih'te Türk- Alman intibak anlaşması düzenlenmiştir. Bu anlaşmanın amaçları ise şöyle sıralanmaktadır:

- Türkiye' ye kesin dönüş yapan işçilerin meslekî eğitiminin sağlanması,
- Mesleki eğitim gören işçilerin işyeri ve işletme kredi gereksiniminin giderilmesi,
- İşçi şirketlerine kredi verilmesi (T.C. Yurt Dışı İşçi Servisi, Dökümantasyon Kayıt No: 1981/709, Kod No: 3001: 10).

Başta Federal Almanya olmak üzere, meslekî eğitim konusunda, çok çeşitli ve geniş imkânlar bulunmasına ve eğitim yapanlara, durumlarına ve eğitim türüne göre çeşitli malî yardımlar yapılmasına rağmen, bunlardan en az yararlananlar Türklerdir. Mesleki eğitim imkânlarından faydalanabilen Türk genç kız ve kadın işçilerinin oranı ise, çok daha düşüktür (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri, 1987 Yılı Raporu: 1988: 30).

Abadan' a göre Türklerin meslekî eğitim imkânlarından en az faydalanmaları, Türk işçilerine yaptırılan işin çeşidinden, öneminden ve Türk işçisini çalıştıran firmaların tutumundan kaynaklanmaktadır (Abadan, 1964: 155).

Yurt Dışı İşçi Hizmetleri 1987 Yılı Raporuna göre (1988: 30), yurt dışında çalışan Türk işçilerinin meslekî eğitim imkânlarından faydalanamama nedenlerinin başında, Türk işçilerinin bir an önce bir işe girip kısa yoldan para kazanma istekleri, çıraklık eğitimi için bir işyeri bulmaktaki güçlükleri, temel eğitimdeki başarısızlıkları, yabancı dil bilgilerinin yetersizliği, bazı anne ve babalar ile gençlerin meslekî eğitimin önem ve değerini yeterince anlamamaları, bu konudaki enformasyon eksiklikleri ve meslekî eğitimle ilgili enformasyon hizmetlerinden gereğince faydalanamamaları gelmektedir.

Ancak, belirtilen nedenlerin bir kısmı bugün için geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Çünkü, meslekî eğitimle ilgili çalışmalar ekonomik gelişmeye paralel olarak hızlandırılmaktadır. Örneğin, yurt dışındaki Türklerin eğitimi ile ilgili olarak T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Koordinatörlüğünde Dışişleri ve Millî Eğitim Bakanlıklarının katkılarıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında, halen birçok gelişmiş ülkede yeterli sayıda meslekî eğitim yerleri bulunmakta ve bunlardan Türkler de faydalanabilmektedirler.

Diğer taraftan, yurt dışındaki Müşavirlik ve Ataşeliklerimizce sözkonusu, "Mesleki Eğitim Projesi" çerçevesinde 1.5.1987, 31.12.1990 tarihleri arasında çok önemli görüşmeler ve çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir

(Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1990 Yılı Raporu, 1991:24). Türk işçilerinin meslekî eğitim imkânlarından faydalanabilmeleri için yapılması gereken ilk iş ise, işçilerimizin, buldukları yabancı ülkenin dilini yeterince öğrenmeleridir. Bu en önemli araç elde edilmedikçe, meslekî eğitimde de, uyumda da arzulanan yer elde edilemeyecektir.

8.6.4. Eğitim Hizmetleri, Eğitim Müşavirlik ve Ataşeliklerin Görevleri

Yurt dışında çalışan Türk işçilerine sunulan çeşitli eğitim hizmetleri vardır.

Bunları sıra ile kısaca ele alalım:

1. Yurt dışında ilkokulu dışardan bitirme sınavları,
2. Okuma-yazma kursları,
3. Yurt dışından alınan okul belgelerinin denklik işlemleri ile ilgili çalışmalar,
4. Türkçe-Türk Kültür dersleri: Yurt dışında eğitim çağında bulunan Türk çocuklarının Türk dil ve kültürünü öğrenmeleri, ülkemiz hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları ve anavatanına bağlılıklarının tesisi ve kuvvetlendirilmesi amacıyla gerek Avrupa Konseyi'nin "Göçmen İşçi Çocuklarının Eğitimine İlişkin Karar" çerçevesinde, gerekse yabancı ülkelere yapılan kültür anlaşmaları ve Ekspertler Toplantıları kararları muvacehesinde başta F.Almanya olmak üzere Avusturya, İsviçre, Fransa, Belçika, Hollanda ve İngiltere'de bulunan Türk işçi çocuklarına Türkçe ve Türk Kültür dersleri verilmektedir. Özellikle Türkçe dersinin okullarda "2. Zorunlu Yabancı Dil" olarak kabul ettirilmesi yolunda çalışmalar devam etmektedir. Aslında Türkçe'nin yerli çocukları için de zorunlu yabancı dil olarak okutulmasının gerekli olduğuna da inanıyoruz. Ancak, bu sayede karşılıklı uyum daha da kolaylaşmış olacaktır.

5. Çıracılık Eğitimi,

6. Okul Kontenjanları: Yurt dışındaki Türk işçilerinin çocukları için ayrıca her yıl Bakanlıkça Pansiyonlu İlköğretim Bölge Okulları, Ortaokul, Lise, Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri, İmam Hatip Liseleri, Öğretmen Lisesinde yatılı okumak isteyenlere kontenjanlar ayrılmaktadır. Kontenjandan yararlanmak isteyen Türk işçilerinin yurt dışında çalıştıklarına dair bağlı buldukları Başkonsolosluklardan alacakları bir belge ile okul müdürlüklerine başvurmaları gerekmektedir.

7. Eğitimle İlgili Diğer Faaliyetler,

- Türk işçi çocuklarının yoğun olarak devam ettiği yurt dışındaki Anaokullarında Bakanlıkça Türk eğitimcilerin gönderilmesine başlanmıştır.

- Yurt dışında bulunan Türk işçi çocuklarının eğitim-öğretiminde görevli Türk ve yabancı uyruklu öğretmenlere yaz tatillerinde Türkiye'de hizmet için eğitim kursları düzenlemektedir.

- Yurt dışından dönüş yapan Türk işçilerinin çocukları için, adı geçen Bakanlıkça çeşitli okullar açılmıştır.

- Yurt dışında bulunan Türk çocuklarının eğitim-öğretiminde kullanılacak test kitapları ve ders araç-gereçleri her öğretim yılı ihtiyaç ölçüsünde gönderilmektedir.

- F.Almanya Kuzey Ren Westfalya Eyaleti Kültür Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı işbirliği içinde yurt dışındaki çocuklarımız için Türkçe-Türk Kültürü ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitapları yazım çalışmaları devam etmektedir. Yazımı tamamlanan kitaplar hizmete sunulmaya başlanmıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Rehber, 1991:1-12). Belirtilen eğitim hizmetlerinin yapılması ve çeşitliliği sevindirici olmakla beraber, yeterli değildir.

Eğitim Müşavirlik ve Ateşeliklerinin görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

"Millî Eğitim Bakanlığı yurt dışı teşkilatı, yurt dışında bulunan vatandaşlarımız ile soydaşlarımızın çocukları ile yüksek öğrenim gören öğrencilerimizin her türlü eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ilgili işleri yürütmek, eğitim, öğretim alanındaki münasebetlerimizin geliştirilmesine çalışmak, eğitim, öğretim ve bilim alanlarında yabancı ülkeler ile milletlerarası kuruluşların çalışma ve uygulamalarından ilgili daire ve kurumları haberdar etmek suretiyle eğitimimizin gelişmesine katkıda bulunmak, eğitimle ilgili, teknik yardım imkânlarını araştırmak, yabancı üniversitelerin Türkoloji kürsüleri ile yakın ilişkiler kurmak , kültür anlaşmalarında yer alan hususların uygulanmasını takip etmek, yurt dışındaki Türk çocuklarının genel ve meslekî eğitimleri konusundaki gerekli çalışmaları yürütmek, Türk vatandaşlarının yurt dışında eğitim, öğretim ve ihtisas görmeleri ile ilgili hizmetleri yürütmekle görevlidir. Bu amaçla 12 ülkede 13 Eğitim Müşavirliği ve 16 Eğitim Ataşeliği olmak üzere toplam 29 birim halinde teşkilatlanmış bulunmaktadır" (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Rehber, 1991:Bölüm 1:11).

8.6.5. Sonuç

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin eğitim ve meslekî eğitimle ilgili sorunları konusu oldukça önemlidir. Çünkü, gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ekonomik yapı ve teknolojiye paralel olarak istihdam edilen işgücünün eğitimi ve meslekî eğitimî de oldukça önem kazanmaktadır. Eğitim ve meslekî eğitim konusundaki yetersizlikler, çeşitli olumsuzluklara neden olmakla beraber, uyum konusunu da etkilemektedir. Bu nedenle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin gerek sosyal hayata, gerekse çalışma hayatına yeterince uyum sağlayabilmeleri, çeşitli imkânlardan faydalanabilmeleri, refah ve ücret düzeylerinin yükseltilmesi gibi amaçlar için gereken çalışmalar yapılmalıdır. Aksi takdirde, eğitim ve meslekî eğitim konusundaki eksikliklerin olumsuz etkileri devam edecektir. Yapılmış ve yapılmakta olan bütün çalışmalara rağmen, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin eğitim ve meslekî sorunları devam etmektedir.

Yurt dışındaki ekonomik gelişmeye paralel olarak, nitelikli işgücüne olan ihtiyaç da artmakta ve halen nitelikli işgücü eksikliği çekilmektedir. Bu nedenle, yurt dışındaki Türk işçilerinin işsizlikten etkilenmemeleri için meslekî eğitim imkânlarından azami şekilde yararlanmaları gerekmektedir.

Bazı vatandaşlarımızın geri dönüş kararsızlığı içinde olmaları, özellikle, çocuklarının bir an önce çalışma hayatına atılarak aile bütçesine katkıda bulunmalarını istemeleri, yetersiz, yabancı dil bilgisi ve genel eğitimdeki başarısızlık gibi nedenlerle meslekî eğitim sisteminden yeterince yararlanamadıkları anlaşılmıştır. Bu nedenle, Türk işçilerini bu konuda aydınlatmak ve meslekî eğitime yönlendirmek amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Milli Eğitim ve Dışişleri Bakanlığı gibi bakanlıklarımızca çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, çok sayıda Türkçe ve yabancı dillerde afiş, duyuru ve broşür dağıtılmakta, yerel televizyon ve radyo yayınlarında meslekî eğitimle ilgili aydınlatıcı çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de de çıraklık belli bir düzen ve imtihan sistemine bağlıdır. Ancak, bazı dış ülkelerde örneğin, Almanya'da olduğu gibi üretim kesiminin her dalında üretim kurumlarından farksız bir disiplinle sıkı kurallara bağlanmıştır. Böylece, Türkiye'deki standartlara uymayan bir meslekî eğitim ve çıraklık sistemi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu da bize, Türkiye'de uygulanan çıraklık ve meslekî eğitim

devresine daha fazla önem vermemiz gerektiğini göstermektedir.

Ek insan gücüne muhtaç ülkelerin tercih olarak yarı nitelikli elemanlar istedikleri ve onları daha çok monoton, fazla yetenek, araç-gereç ve bilgi istemeyen işlerde çalıştırdıkları da bir gerçektir.

Tüm belirtilenlere rağmen, yine de diyebiliriz ki, bugün, yurt dışındaki Türk işçileri içerisinde eğitim yapmış ve halen bunu sürdürenlerin sayısında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

8.7. YURT DIŞINDAKİ TÜRK ÇOCUKLARININ EĞİTİM-KÜLTÜR

SORUNLARI

8.7.1. Genel

Bugün yurt dışında çalışan işçilerimizin çocuklarının sayısının milyona ve hatta daha fazlasına çıktığı bir gerçektir. Açıkçası, bugün yurt dışında, nüfusu hiç de küçümsenmeyecek kadar kalabalık bir ikinci nesil hatta üçüncü nesil Türk çocuğu yetişmektedir. Bu denli çocuk veya genç nüfus artışının nedenleri arasında Türklere yüksek doğum oranı, aile birleştirilmesi ile işçilerimizin çocuklarını da yanlarına alma isteklerinin artmasının rolü büyüktür. Bu konuda, bazı ülkelerde işçiye beraberindeki çocukları için ödenen tazminatların yerlilerinkine eşit tutulması prensibinin kabul edilmiş olması da sayılabilir. Böyle bir uygulama ise, mutlaka teşvik edici olacaktır. Bu durum, beraberinde bir sürü sorunu da getirmektedir.

Narman'a göre, "Türk işçi çocuklarının sorunları, kendi ebeveynlerine nazaran daha farklı bir yapıya sahiptir ve daha acil çözümlere ihtiyaç duymaktadır. İki neslin problemleri arasındaki en önemli farklardan birisi ebeveynlerin genellikle askerlik ve evlilik çağından sonra yabancı bir çevreye göç etmiş olmalarıdır. Bu demektir ki, ebeveynler, kendi geleneksel kültürlerinde şekillendikten sonra gurbete göç etmişlerdir. Çocuklar ise, ya ebeveynlerinin çalıştıkları ülkede dünyaya gelmekte veya küçük yaşta bu ülkeye göç etmektedirler. Bu fark ya da bu durum, her iki neslin buldukları yabancı sosyal ve kültürel çevrelerine uymalarında önemli rol oynayan etkenlerden birisidir. Diğer taraftan ebeveynler, sadece yeni çevreye intibak sorunu ile karşı karşıya bulunurlarken, çocuklar hem kendi geleneksel sosyo-kültürel değerlerine uymak, hem de yeni sosyal ve kültürel çevrenin değerlerine uymak durumu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu iki yönlü intibak durumu hem çocuklarla ebeveynleri arasında, hem de çocuklarla yeni

yabancı çevre arasında bir çatışmaya sebep olmaktadır. Nesiller arasında bir çatışmaya yol açan bu durumdan, ilk plânda çocuklar zararlı çıkmaktadırlar. Ebeveynler, kendi ifadeleri ile gelecekleri bakımından ne olacaksa olmuşlardır, ancak çocuklar böyle bir sürecin henüz başlarında bulunmaktadır. Bu bakımdan da ikinci veya üçüncü neslin sorunları, birincilere göre daha önemli ve araştırılması, vakit geçirilmeden, bir an önce araştırılması gereken bir konudur. Bu, hem çocuklar, hem ülkemiz ve hem de çocukların yaşadıkları ülke açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur” (Narman, 1985:231-232). Aksi takdirde, belirtilen açılardan istenmeyen, kötü sonuçlarla karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

Yabancı ülkeler başlangıçta, işçi alışverişini sadece ekonomik açıdan görmüşlerdir. Oysa, ilerde doğacak toplumsal sorunları hiç hesaba katmamışlardır. Çünkü, göç çok boyutlu bir olaydır ve yasal, eğitsel, kültürel ve psikolojik sorunları da beraberinde getirir. Özellikle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin çocuklarının eğitimi bu sorunların başında yer almaktadır. Çocuk sayısındaki büyük artışlar, eğitim ve kültür sorunlarına yol açmıştır. Yurt dışındaki Türk çocuklarının eğitimi geleceğin Türkiye’si içinde büyük önemi olan çok yönlü bir konudur.

Canatan’a göre de, ikinci kuşağın en temel sorunlarından biri eğitim sorunudur. 1978-79 öğrenim yılında yarım milyon yabancı çocuk Alman okullarına gidiyordu. Bu sayının 225.000’inini Türkiye’den gelen çocuklar oluşturuyordu. Fransa’da yine aynı öğrenim yıllarında 900.000 yabancı çocuk Fransız okullarında eğitim görüyordu. Bunun yanında, genelde, göçmen çocuklarının eğitimdeki konumu hiç iç açıcı değildir (Canatan, 1990:29).

Yurt dışında çalışan Türk işçi çocuklarının eğitimi konusuyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda zamanlar farklı olsa bile, birleşilen ortak nokta, eğitimin devamlı yetersiz oluşudur (Bkz:Abadan, 1964:155-156; Gökmen,1972:192-193;D.İ.B., 1973:54-56; T.İ.B, 1974: 55-56; Tuna,1981:66; Türkdoğan, 1985:67-68; Narman, 1985:230-238; Tezcan, 1987:14; Demirbaş, 1990:49-55; Martin, 1991:90-95).

8.7.2. Okul Öncesi Dönem

Türk çocuklarının sosyalleştirilmesi bakımından okul öncesi durumun ihmal

edildiği bir gerçektir. Çünkü, herşeyden önce Türklerin bulunduğu yabancı oranı yüksek olan sıkıştırılmış bölge ve gettoların sosyal yapısı ve özellikle çocuk yuvası ve kreşleri yetersizdir.

Demirbaş'ın araştırmasında Stüve'e göre, "yabancı işçi çocuklarının okul öncesi bakımı aynı yaş grubundaki Alman çocuklarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Stuttgart'ta yapılan bir araştırmaya göre Alman çocuklarının %59'u çocuk yuvalarına giderlerken, yabancı çocukların ancak %18'i bu imkândan faydalanabilmektedirler. Bunun nedenleri, Alman çocuk yuvalarının yabancı çocukları da alabilecek kapasitede olmaması ile yabancı ailelerin bu konuda yetersiz aydınlatılmış olmalarıdır" (Demirbaş, 1991:20).

Pazarkaya'ya göre, "altı yaşından küçük yabancı çocukların sorunları, ana-babalarının gözleri arkada kalmadan çalışabilmeleri için, gerekli çocuk yuvaları ve çocuk bahçelerinden başlamakta. Yabancı ana - babanın iş göçü nedeni, çalışıp geçim sağlamak ve çocuklarının geleceğini kurmaktır. Bu ise, yarıdan fazla Alman ailesi için bile, hem babanın hem ananın çalışmasıyla olanaklıdır. Bu zorunluk, yabancı aileler için-aile Almanya'da bir arada bulunuyorsa-neredeyse yüzde yüz oranındadır. Ananın da işine gidebilmesi, gündüz çocuklarının güvenceli ve her bakımdan sağlıklı bir yere bırakabilmesiyle olanaklıdır. Çocuk ve ana sevmez bir toplum düzeninde bu olanak, ne yazık, özellikle Türkler için son kerte kısıtlıdır" (Pazarkaya, 1979:190-191).

Türk çocuklarının okul öncesi eğitim kurumlarına gönderilmelerinin büyük yararları vardır. Çünkü, çocuk yuvaları ve kreşlerdeki ihtiyari oyun ve öğrenme gruplarındaki eğitim faaliyetleriyle çocuklar yabancı çocuklarla birlikte olmaya, yabancı dillerini geliştirmeye teşvik edilirler ve topluma girmeye hazırlanırlar.

Demirbaş'a göre ise, "okul öncesi eğitimin önemine rağmen, bu çocukların büyük bir kısmı buralara gidemediklerinden pedagojik olarak ihmal edilmektedirler. Bunun sonucu olarak da, bu çocukların ilk sosyalleşme mercii olan aileden okula geçişleri güçleşmekte ve hatta çocukların çoğu tarafından okula gidişe çok şiddetli tepki gösterilerek sosyalleşmenin kırılması olayı çok küçük yaşlarda yaşanmaktadır" (Demirbaş, 1991:51).

Demirbaş'ın belirttikleri doğru olabilir, ancak gözardı edilen konular vardır. Örneğin, yurt dışında bulunan çocuk yuvaları ve bahçeleri çoğunlukla kilisenin

eline bırakılmıştır. Bunun yanında, zaten yabancı bir çevre için biçimlenen çocuklar birtakım olumsuzluklarla da karşı karşıyadırlar (Bkz:Pazarkaya, 1979).

Pazarkaya'ya göre "yalnızca ana-babalarının çalışmak zorunda olmaları yüzünden değil, ama okul öncesi dönemde çocukların kendi yaşlarıyla bir araya gelmeleri, toplumsallaşma ve dayanışma sürecine girmeleri, bir topluluk içinde kişilik kazanmaya başlamaları, bugün bilimsel kanıtlı gereksemelerdir. Çocuk, sözlü anlatıma, düşünmeye, irdelemeye, yargı kazanmaya ilk adımı, okul öncesi eğitimde atabilir. Bundan yoksun bırakılan bir çocuk, yaşamı boyunca bu ezikliğin acısını çekebilir" (Pazarkaya, 1979:192). Ancak, Pazarkaya bunları belirtmekten başka bir takım olumsuzlukların da farkındadır. Çünkü, Pazarkaya'ya göre üçte biri giderek yarısı, yabancı işçi çocuklarından oluşan okul öncesi çocuk kümelerinde, salt Alman çocuklarına yönelik bir eğitim, yabancı çocukları baskı altına alarak yeteneklerini köreltir. Ondan da öteye, kişi olarak ve toplum içinde özdeşliklerini bulamazlar. Yalnız ana-babalarının toplumundan, ekininden, kopmakla kalmazlar, doğrudan doğruya ana-babalarından da uzaklaşmaya, onlara yabancılaşmaya başlarlar. Anadillerini kazanamadan yitirirler. Ama yabancı adlı, yabancı ana-babalı insanlar olarak, daha da etkeni, yabancı belgeli ve kimlikli kişiler olarak, Alman toplumu içine de salt alınmazlar, kaynaştırılmazlar. İki toplum, iki ekin arasında, ikisinin de dışında kök salmadan destek ve sığınak bulamadan açıkta kalırlar, iki ucu da kıyılardan gittikçe kopup uzaklaşan köprü gibi... "(Pazarkaya, 1979:192).

Bu nedenlerden dolayı , yurt dışında çalışan Türk işçi çocuklarının okul öncesi dönemine daha fazla önem verilmesi ve bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunun için, yurt dışındaki çocuk yuvalarına ve bahçelerine Türk eğitimcilerinin de alınması ve Almancanın yanısıra Türk dili eğitime daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında çocuk bahçe ve yuvalarının sayısının artırılması da gerekmektedir. Çünkü, böylece, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin çocuklarının bu gibi yerlerden yararlanma imkânları hem sayı açısından, hem de maddi açıdan kolaylaşabilecektir.

T.C. Çalışma Bakanlığı ile Türk-İş'in yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının okul öncesi eğitim önerileri şunlardır:

1. Okul öncesi eğitim için daha fazla sayıda ana okulu ve çocuk yuvaları

açılmalıdır.

2. Özellikle yoğun sanayii bölgelerinde, gereksinmelere yanıt verecek biçimde okul öncesi eğitim olanakları sağlanmalıdır.

3. Türk çocukları, diğer yerli ve yabancı çocukları ile birlikte, okul öncesi eğitimden ücretsiz olarak yararlanmalıdırlar.

4. Okul öncesi eğitimde de, çocukların çift kültürel durumlarına yanıt verecek biçimde projeler geliştirilmelidir.

5. Çocuk yuvalarında gerek Türk, gerekse yerli çocukları için yetenekli yerli ve Türk yetiştiricilerinin görevlendirilmesi zorunludur.

6. Okul öncesi eğitim kapsamına alınmayan Türk çocukları için, özel kurslar açılarak, okul eğitimine hazırlanmaları sağlanmalıdır.

7. Çocuğun eğitimi açısından, okul öncesi eğitimin ne denli önemli olduğu ebeveynlere anlatılmalıdır (T.C. Çalışma Bakanlığı, YİS Dökümantasyon Merkezi No:1981/454, Kod No:3001:3).

Yukarıdaki hususlar problemlerin çözümüne ilişkin önerileri, yeterli bir biçimde gözler önüne serdikleri için, bunlara ekleyecek herhangi bir şey bulamıyoruz. Bunların uygulanmaya konulması bizce de yeterlidir.

8.7.3. Okul Durumu

Yurt dışında çalışan Türk işçi çocuklarının okul durumu konusu bir çok sorunu da beraberinde taşımaktadır.

Türkdoğan'ın 1983 yılında Almanya'da 102 çocuk üzerinde yaptığı araştırmaya göre ; çocukların okul dağılımı konusunda çok üzücü bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre, "Türkiye doğumlu çocukların %50'si hiç okula gitmemiş, %29'u ilkokuldan ayrılmış, orta ve liseden ayrılanlar ise %33,3'tür. Türkiye'de doğan çocuklar arasında eğitim seviyesinde görülen yetersiz durum, daha ziyade çocuğun ekonomik bir güç olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Alman okullarında yaşlarına uygun sınıflarına devam eden yabancılara da ender rastlanmaktadır" (Türkdoğan, 1984:67-68).

Narman'a göre çocukların okul durumları arzu edilen düzeyde değildir. Çünkü, örneğin, Almanya'daki Türk çocuklarının %60'ı ilkokulu bile bitirememektedirler. Eğer, 1980 yılında Almanya'da 350.500 okul çağındaki Türk

çocuğunun yaşamakta olduğunu belirtecek olursak, ne kadar ciddi bir problemle karşı karşıya bulunduğumuzu daha iyi anlarız. Yine ,1981 yılında Almanya'daki Türk çocuklarının sadece 6100'ü lisede ve 7700'ü ise Realschale (Latince ve Grekçe derslerini almayan Alman ortaokulu)'de okumaktadır. Buna dayanarak diyebiliriz ki, Almanya'daki Türk çocuklarının çoğu için güvenli bir gelecekte söz edebilmek mümkün değildir (Narman, 1985:235-236).

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yurt Dışı İşçi Servisi, 1990, 1991, 1992 Yılı raporlarına dayanarak Almanya'da okula devam eden Türk çocuklarının sayısını ve devam ettikleri okulları Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7'ye göre , Almanya'da ana okullarına devam eden Türk çocuklarının sayısı 1988 yılında 7113 iken, 1989 yılında 6769, 1990 yılında 6644 ve 1991 yılında 6912 olmuştur. Yani, önemli bir artış ve azalma meydana gelmemiştir. İlkokul, temel eğitim okulları, ortaokul, karma lise, özel eğitime muhtaç çocukları meslek okulları için de aynı istikrar sözkonusudur. Ancak Almanya'da okula devam eden çocukların sayısı ve devam edilen okullara baktığımızda; meslekî okullarda ve özel eğitime muhtaç özürlü okullardaki çocukların sayısının çok fazla olduğu dikkat çekicidir. Zaten, Türk öğrencilerin eğitimle ilgili en önemli problemlerinden biri de özel eğitime muhtaç özürlü okullarındaki yüksek orandır.

Bu okullara giden öğrencilerin %80'i öğrenme engellilerdir ve yabancı öğrencilerin sözkonusu okullardaki payı 1970'de %2,5 iken 1984'te ortalama %4'e ulaşmıştır. 1986 yılında bu okullara giden Türk çocuklarının sayısı 23.052 olup, bu rakam yabancı öğrencilerin %58,2'sini oluşturmaktadır. Türkler arasında geri zekâlılar okulu olarak adlandırılan bu okullara Türk çocuklarının gönderilmesinin nedenini Alman eğitimciler, başta dil ve uyum olmak üzere diğer sosyal etkenlerle, normal okullarda başarısız ve öğretmen için sorun olmaları, bu yüzden de özel ilginin gösterileceği bu tür okullara gönderilmeleri zorunluluğu ile açıklarken; Türkler, çocuklarının bilinçli olarak dışlanarak bu okullara gönderildikleri şeklinde açıklamaktadırlar (Ketenci, 1989:7). Gerçekte ise, sebebi ne olursa olsun Türk çocuklarına vurulan geri zekâlı damgası hem kendilerini, hem de ana-babalarını psikolojik açıdan olumsuz yönde etkilemekte, uyum konusunu da zorlaştırmaktadır. Bizce esas sorun, bu çocukların dil güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

Tablo 7: F. Almanya' da Okula Devam Eden Çocukların Sayısı ve Devam Ettikleri Okullar

Okul Tipi	1988 yılı			1989 yılı			1990 yılı			1991 yılı		
	Toplam	Yabancı	Türk	Toplam	Yabancı	Türk	Toplam	Yabancı	Türk	Toplam	Yabancı	Türk
	(+) (+) (+) (+)											
Anaokulu	1608900	183600	7113	1663600	167968	6749	70000	12291	6644	72900	12644	6912
İlkokul	2367100	281700	136090	2448200	289911	137083	2534600	294582	135157	2562700	298722	132390
Temel Eğt. Ok.	1289400	229200	121535	1254400	232397	120939	1272500	235817	120475	1281900	338002	118789
Ortaokul	857200	63900	25454	857800	67293	27507	864600	69518	28668	877000	71726	29539
Lise	1563000	69900	19055	1546600	73914	20531	1549700	76717	21762	1570100	80350	22469
Karma Okul	253700	34400	19237	272300	38739	21324	296400	41859	23088	320700	44620	24656
Akşam Okulu	44600	3700	971	41100	3697	1680	41800	4300	1196	47700	5654	1406
Özel Eğit. Muhtaç Çocuk Okulları	247900	41800	23861	246200	42727	23578	251900	44490	23953	258500	46444	24229
Mesleki Okul	2508300	152400	72660	2512000	170186	80289	2269700	186556	86632	2223400	153199	66002
TOPLAM	10757700	1060600	425976	10842200	1086792	439680	9151200	966130	447575	9214900	951361	426392

KAYNAK : T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1990 Yılı Raporu: 21; 1991 Yılı Raporu: 23; 1992 Yılı Raporu: 26, Ankara, 1991, 1992, 1993.

100

Tablo 7'ye göre, lise ve dengi okullara giden Türk çocuklarının sayısı da oldukça iyidir. Ancak, araştırmalarımıza göre, bu çocukların üniversiteye girme ihtimalleri oldukça düşüktür.

Meslekî okullarla ilgili olarak F.Almanya'da devam eden Türk çocuklarının sayısı 1988 yılında 72.660, 1989'da 80.289, 1990 yılında 86.632 ve 1991 yılında ise 66.002 kişi olmuştur. Görüldüğü gibi, meslekî okullara devam eden Türk çocuklarının sayısı daha da fazladır. Türk aileler çocuklarının bu okullara gitmelerini istemektedirler. Çünkü, çocuklarının bu kursları bitirmeleri halinde çalışma izni alabilmeleri ve bir iş bulabilmeleri mümkün olabilmektedir.

Yine Tablo 7'de görüldüğü gibi, 1991 yılında F.Almanya'da okula devam eden çocukların toplam sayısı 9.214.900 kişi, yabancıların toplam sayısı ise 951.361 kişi olup bunun 426.392'si Türk'tür. Bu durumda, F.Almanya'da okula devam eden çocuk sayısı bakımından Türk çocuk veya gençlerinin, diğer yabancı gençlere göre önemli bir nüfus grubu oluşturduklarını belirtebiliriz. Ancak, bunların okul öncesi yaşlarında okula yetersiz teşvikleri, okul eğitimlerinin eksik olması ve daha sonraları da çoğunun meslekî eğitimi yapamamaları nedeniyle, işsizlik başta olmak üzere, birçok başka sorunlarla karşılaşmaları, onların durumunu aşırı oranda sosyal dışlanma şeklinde ortaya koymaktadır.

Gülsüm yurt dışındaki Türk işçi çocuklarının eğitim sorunlarını, 1975 yılında, şu şekilde sıralamıştır ;

1. İşçi çocuklarının bir kısmı okul imkânlarından faydalanamamaktadırlar,
2. Yabancı ülkelerin okullarına devam etmekte olan çocuklarımız, bir yandan içinde yaşadıkları toplumun devamlı etkisi, bir yandan devam ettikleri okulda takip ettikleri ve yabancı ülke millî eğitiminin amaçlarına göre düzenlenmiş öğretim ve eğitim sebebiyle, tabii bir 'asimilasyon' tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.
3. Yabancı ülke okullarına devam eden çocuklarımız, kendi dillerini unutmakta, yabancı dili de tam olarak öğrenememektedirler.
4. Yabancı ülke okullarına devam eden çocuklarımız, buldukları ülke dilini de kâfi olarak bilmemeleri nedeni ile öğretmenlerin ilgi göstermemelerine sebep olmakta ve bilgi yönünden de devam ettikleri okulların programlarına göre yetiştirilmemektedirler.
5. Türkiye'den gönderilen öğretmenler nicelik ve nitelik bakımından yetersiz

kalmaktadır. 1969 yılında 4489 sayılı kanuna göre F.Almanya'ya 24, Belçika'ya 5 ilkokul öğretmeni gönderilmiştir. Ancak, yetersizlik anlaşıldığından Bakanlar Kurulu Kararı ile Ortak Kültür Komisyonu kurulmuş olup, bu komisyon aracılığı ile 108 öğretmen F.Almanya'ya, 9 öğretmen Belçika'ya, 2 öğretmen Danimarka'ya, 12 öğretmen Hollanda'ya, 2 öğretmen İsviçre'ye gönderilmiştir. Sayılar da bu konudaki tedbirlerin yetersizliğini göstermektedir.

6. Türk ilkokul öğretmenleri tarafından yürütülen Türk sınıfları, Türk çocuklarının çoğunluğunu kapsayacak, onların kendi kültürümüze ve değer hükümlerimize yabancılaşmalarını önleyebilecek ve Türk Millî Eğitiminin amaçlarına göre yetiştirilmelerinde etkili olabilecek bir sisteme kavuşturulmamışlardır.

7. Eğitime Türkiye'de başlayıp yurt dışında devam edenlerle, yurt dışında başlayıp Türkiye'de devam edenlerin muadeletlerinin tesbitinde sistem geliştirilmemiştir.

8. İşçi çocukları yurda döndüklerinde Türk eğitim sistemine intibaklarını sağlayacak, onların Türk Millî Eğitiminin amaçlarına göre yetiştirilmelerinde geçmiş yılların eksikliklerini giderici ve onlara Türk kültürünü, toplumumuzun değer hükümlerini yeniden aşılacak bir oryantasyon eğitim sistemi kurulamamıştır" (Gülsüm, 1975:149).

Ne acı bir durum ki, 1975 yılında belirtilen eksikliklerin tamamı günümüzde hâlâ geçerlidir. Buna dayanarak diyebiliriz ki, bu konuyla yeterince ilgilenilmemiş ve gerekli tedbirler üzerinde titizlikle durulmamıştır.

Abadan ise, Türk işçi çocuklarının okuldaki başarısızlıklarının belli başlı nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

"1. Türk çocuklarının yerli çocuklarından farklı, önemli oranda tarımsal sektörün ağır bastığı bir kültür çevresinden gelmeleri,

2. Türk çocuklarının büyük bir çoğunluğunun okul öncesi eğitiminden yararlanamadıkları için yerli halkın dilini geç öğrenmeleri,

3. Ana-babanın kendilerine ev ödevlerinin hazırlanmasında hiçbir şekilde yardımcı olmamaları,

4. Kalabalık ailelerin barındıkları konutlarda çocukların, ders çalışabilecekleri sâkin bir köşe bulamamaları,

5. Türk ana-babaların okul yönetimi ile yapıcı bir işbirliği geliştirememeleri, yerli eğitim sistemi hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları,

6. Ana-babanın çocuğun okula devamını, okulun programına göre değil, küçük yaşta bir işte çalıştırma, çocuk baktırma, izinler de Türkiye'ye götürmek gibi nedenlerle kendi gereksinme ve takdirlerine göre düzenlenmesi,

7. Kız çocukların belli bir yaştan sonra okula gönderilmesi,

8. Haftada sınırlı bir zaman içinde sunulan Türkçe derslerine çocukların teşvik edilerek gönderilmemesi,

9. Çocukların hafta sonlarında ağır bir ezbercilik külfeti yükleyen Kuran kurslarına gönderilmeleri (Abadan, 1979:30-31).

Abadan'ın belirttiği okullardaki başarısızlık nedenlerinde, zamanla değişimler meydana gelmiş olsa bile, yetersizdir. Bu nedenlerin yanında Türk çocuklarına uygulanan farklı eğitim sistemlerini de ifade etmek gerekir.

Abadan'ın da belirttiği okullardaki başarısızlık nedenlerine, kimi zaman bu geri kalışa vurulan "geri zekalı veya özürlü çocuklar" damgası ise, aslında dil güçlüklerinden, aile ilgisizliğinden, kültürel farklılıklardan, yabancı bir çevreye uyum ve bunun yarattığı psikolojik rahatsızlıklardan, bunalımlardan kaynaklanmaktadır.

Tüm bunların yanında okul çağındaki çocuklar için alınmış tedbirler ise, oldukça yetersizdir. Bu yetersizlikten hareket eden Millî Eğitim Bakanlığı'mız ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak 1969 yılından bu yana Türkiye'den öğretmen gönderme konusu üzerinde durmuştur. 17 öğretmenle başlayan bu uygulama, 1972'de 104'e yükselmiş ve bugün ise 8000'lerin üzerinde bir rakama kavuşmuştur. Ancak, bu öğretmenlerin ne kadarının yurt dışında öğretmenlik yapmanın gereklerini taşıdığı veya nitelikleri konusu ise tartışmalıdır. Çünkü, bu öğretmenlerin gittikleri ülkelerin dillerini doğru dürüst bildiklerini ifade etmek de genellikle mümkün değildir. Gittiği yabancı ülkenin dilini bilmeyen bir öğretmenin, çocuklara ne kadar yararlı olabileceği ise bir soru olarak ortadadır.

Türkdoğan'a göre, " eğitim, çocuğun yeni kimlik kazanmasında ve babasının meslekî statüsünü aşmada biricik sosyal hareketlilik alanını verir. Bu yüzden, ikinci nesil eğitime karşı psikolojik açıdan olumlu bir tutuma sahiptir. Ancak, dil güçlüğü, derslere uyumsuzluk , düzenli hayat tarzının aile içinde olmayışı gibi nedenler çocuğun başarısını etkiler. Buna bir de, hakim toplumdaki gelen olumsuz tepkiler

de eklenirse, çocuk kendisini iki cendere arasında kalmış bir varlık olarak hisseder" (Türkdoğan, 1985:92). Ancak, günümüzde yurt dışına radyo, televizyon ve basın aracılığı ile kültürümüzü canlı tutan, memleketimizi tanıtan yayınların yapılması, okullarda Türkçe, fen ve sosyal bilgiler gibi ana derslere yer verilmesi, Türk öğretmenlerinin sayısının artması, din eğitimine önem verilmesi içinde bulunduğu topluma uyumu açısından sevindirici ve içinde bulunduğu toplumun da yeni uyum biçimleri aradığının ispatıdır. Ancak, TV programlarının çok titizlikle ve belli bir standardın üzerinde hazırlanması gerekir. Aksi halde çocuklar, yayınları anlamsız bulmakta ve bu durum, onları kültürlerinden uzaklaştırabilmektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin çocuklarının eğitimi konusundaki tutumlarıyla ilgili olarak yine, Türkdoğan'ın Almanya'daki 120 çocuk üzerinde yaptığı araştırmaya göre "%77'si çocuklarının eğitimini Türkiye'de, %13.5'i ise Almanya'da yapmalarını istemektedirler. Bu eğilim aslında sosyal bütünleşmeye bir tepki değil, aksine yabancı düşmanlığının yarattığı psikolojik ezikliği kırmamanın bir görüntüsüdür" (Türkdoğan, 1984:95). Buradan, onlar bizi veya bizim çocuklarımızı istemiyorlarsa, biz de onları istemiyoruz ve onların çocuklarımıza verecekleri eğitimi de beğenmiyoruz sonucunu da çıkarabiliriz. Aslında, bu tepkide, yabancı düşmanlığının yarattığı psikolojik ezikliğin yanısıra farklı bir dine ve kültüre sahip olmanın etkisini de belirtmek gerekir.

Köni'ye göre, göçmen çocuklarına karşı Alman eğitim sistemi; pedagojik bir yaklaşımdan çok sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı siyasi düşüncelere dayanmaktadır. Alman eğitim sistemi, çok çabuk değişen toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekildedir. Yüksek teknoloji ağırlıklı, etkin ve iyi yetişmiş işgücüne cevap verebilmek için düzenlenmiştir. Sistem içinde rekabet ağır, başarı ise zordur. Teorik olarak herkesin bu sistem içinde yarışma fırsatı vardır. Sosyal yapının hiyerarşik düzeni eğitim sistemine yansımaktadır. Aşağı gelir düzeyinden olan bir Alman ailesinin eğitiminde taşıdığı zorluklar ve kısıtlamaların iki mislini misafir işçi çocukları taşımaktadır (Köni, 1987:111). Böylesine ağır bir rekabet ortamında bulunan Türk çocuklarının geri kalmalarını engellemek için onları destekleyici, teşvik edici çalışmaların yapılması şarttır.

Yıldız ise, halen ülkemizde herhangi bir yüksek öğretim kurumunda Türk işçi çocuklarının sorunları ile ilgili doğrudan öğretim yapan ya da müstakil bir bilim

bulunmadığını belirtmektedir. Ancak, bazı üniversitelerde, mezuniyet sonrası düzeyde-çok sınırlı da olsa bu sorunla ilgilenildiğini de açıklamaktadır (Yıldız, 1987:122).

Milli Eğitim Bakanlığı da yurt dışındaki Türk işçi çocukları ile yakından ilgilenmekte olup "Dış Münasebetlerle Yurt Dışı İşçi Çocukları Genel Müdürlüğü" bu sorunun çözümü ile uğraşmaktadır.

Yurt dışında çalışan Türk işçi çocuklarının eğitim sorunlarının çözümü konusunda ilgili olarak aşağıdaki maddeleri belirtebiliriz:

1. Türk çocuklarının eğitimi genellikle alışılmış yerli sınıflarında yapılmalıdır,
2. Yabancı dil bilgilerinin yeterli olmadığı belirlenen çocuklar, en fazla iki yıl süreyle hazırlık sınıflarında eğitilmelidirler. Bu hazırlık sınıfları yalnızca iki yıl ve yaş gruplarına göre kademeli olarak yürütülmelidir.

3. Okul eğitimine yeni başlayan çocuklar ancak olağandışı durumlarda (yabancı dil bilgisi) ve iyice incelendikten sonra zorunlu görülecek olursa, hazırlık sınıflarına gönderilmelidirler.

4. Türk işçi çocuklarına yabancı dil öğretmek üzere yazılacak ders kitaplarının, Türk ve yerli uzmanlardan oluşan bir ortak komisyon tarafından hazırlanması ve hata analizleri yapılarak Türk çocuklarının öğrenmede zorluk çektikleri konulara ağırlık verilmelidir.

5. Türkçe ders kitaplarının Türk çocuklarının kendi kültürleriyle yabancılaşmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.

6. Anadildeki dersler, ağırlıklı olarak anavatan konusuyla ilgili bilgileri taşımaktadır.

7. Ülkemizdeki, Filoloji, Türkoloji, Sosyoloji, Psikoloji ve Eğitim gibi bilim dallarının, çalışma ve araştırmaları Türk işçi çocuklarının eğitim ve öğretim sorunlarına yönelmeli ve gerektiğinde disiplinlerarası işbirliğine gitmelidirler. Bununla da yetinmeyip, yurt dışı bilimsel kurum ve kuruluşlar ile ortak çalışma ve projelerin yürürlüğe konulmasıyla, uluslararası tecrübe, teknik metod ve imkânlardan yararlanılmalıdır.

8. Milli Eğitim Bakanlığı ile Üniversiteler, işbirliği yapmalıdır. Bakanlık üniversitenin yurt dışı ilişkilerinden ve bilgi alışverişi imkânları ile tecrübelerinden yararlanmalıdır. Gerekli görüldüğü hallerde, bu konularda oluşturulacak ihtisas

komisyonları yürürlüğe konulmalıdır.

9. Türk çocuklarına din dersleri okul eğitimi kapsamında, din eğitimi açısından yetiştirilmiş, yetenekli öğretim görevlilerince verilmeli ve bu eğitim, ders plânı kapsamına alınmalıdır.

10. Temel ilkokul ve ilkokula devam eden Türk çocukları, aynı yerli çocukları gibi ilerideki eğitim olanaklarından yararlanabilmeleri için desteklenmelidir.

11. Normal eğitime paralel olarak destek olucu (zayıf derslerin okulca desteklenmesi) özel önlemler alınmalıdır.

12. Üniversite ve Bakanlığın, yurt dışındaki işçi çocuklarına öğretmen yetiştiren kurumlarla işbirliği yaparak, öğretmen adaylarının Türkiye'de, Türk dili ve kültürü ile Türk insanını tanınmasına imkân sağlanmalıdır.

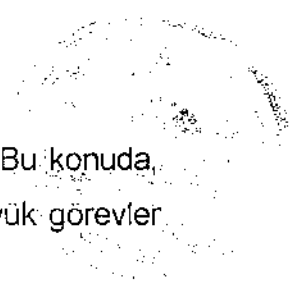
13. Türk ve yerli öğretmenler prensipte eşit tutulmalıdırlar. Türk öğretmenleri, yerli öğretmenler ile işbirliği yapmak zorunda olduklarına göre yeterli derecede yabancı dil bilmelidirler. Yerli ve Türk öğretmenleri, Türk çocuklarının eğitimlerine hazırlamak amacıyla özel kurslar açılmalıdır. Yurt dışındaki Türk öğretmenlerinin mesleklerinde gelişmeleri için eğitimleri sağlanmalı ve bu eğitime katılma zorunluluğu getirilmelidir.

14. Kesin dönüş yapanlar için düzenlenecek uyum kurslarının organizasyonunda ve yürütülmesinde üniversitelerin doğrudan katkısı sağlanmalıdır.

15. Uyum kurslarında ders verecek öğretmenlerin ise yurt dışındaki eğitim sistemini tanıyanlar arasından seçilmesiyle öğrenciyle daha sağlam, sağlıklı bir diyalog kurulması sağlanacaktır.

8.7.4. Sonuç

Yurt dışında çalışan Türklerin varlığını, hükümetlerin yıllarca geçici olarak görmelerinden dolayı zamanında ve yeterli tedbirler alınmamış, Türk çocuklarının eğitim sorunlarının çözümü devamlı ertelenmiştir. Sorunların çözümünün ertelenmesi, sorunların yığılmasına ve daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Yurt dışındaki okul öncesi, hazırlık ve karşılama okulları gibi olanaklar başından beri hep yetersiz olmuştur. Aynı veya benzer durumların, geri dönüş ve uyum süreci için de geçerli olduğunu düşünürsek, sorunun büyüklüğü kadar karmaşıklığı da ortaya çıkacaktır. En önemlisi ise, tespit edilmiş sorunların bir an

önce çözümlenebilmesi için gerekli olan girişimlerde bulunmaktadır. Bu konuda, hem kendi devletimize ve hem de işçilerimizi çalıştıran devletlere büyük görevler düştüğü inancındayız.

8.8. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN SAĞLIK SORUNLARI

8.8.1. Genel

Bu kısımda işçilerin sağlık sorunları üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Sağlık sorunu, bilindiği gibi beslenme, barınma ve çalışma koşullarıyla çok yakından ilgilidir. Buna bir de işçinin ailesinden uzak olmasını, karmaşık bir toplumda bulunmasını ve yabancı bir ülkede hor görülmesinin verdiği psikolojik yıkıntıyı ve sorunları da eklersek, durumun ciddiyeti daha kolay anlaşılabilir.

Burada, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin sağlık sorunları, tarihsel gelişmesine uygun olarak sunulduktan sonra, bugünkü durum ve değişmeler, sosyoloji bilimi çerçevesi içinde kalınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

8.8.2. Yaşanılan Ortam ve Sağlık Şartları

Sosyolojik araştırmalar göstermiştir ki, bir toplumdan norm bozuklukları, umumiyetle fertlerin yaşadıkları sosyal çevre ve gelir seviyesiyle yakından ilgilidir. Türk işçilerinin iş alanlarına yakın yerlerde kolonileşmeleri, düşük hayat standartları altında yaşayışları ve hâkim toplum tarafından birtakım olumsuz tepkilerle karşı karşıya kalmaları adı geçen ülkelerde yeni yabancılar alt-sınıfını oluşturur. Bu alt-sınıf, bütün aşağı sınıflar gibi, birtakım sosyal meselelere açıktır. İşçilerimiz ve çocukları arasında rastlanılan norm bozuklukları aslında bu sosyo-ekonomik şartların bir ürünüdür (Yüksel, 1981:70). Aslında belirtilen ortamların sağlık durumlarıyla olan ilgisi de oldukça fazladır.

1975 yılına kadar yurt dışındaki Türk işçilerinin sağlık durumlarının istatistikî bilgilere bağlandığı ülke sadece F.Almanya olmuştur. Bu istatistiklere göre, 1969 yılında işçilerimiz arasında, tüm Türk işçisi toplamına göre hastalanma oranı %5,27, 1970'de %5,56 olmuştur. Bu oran ortalama olarak, İtalyan işçileri için %6,21, Portekiz işçileri için ise %3,68'dir (Gökmen, 1972:290).

Abadan'ın 1963 yılında F.Almanya'da yaptığı araştırmaya göre, F.Almanya'da bulunan işçilerimiz arasında verem hastalığı oldukça fazladır. İşçiler

bu hastalığa F.Almanya'da yakalanmaktadırlar. Kısmen dinî tutumların şiddet derecesi, kısmen de tasarruf amacı ile yeterince beslenememek bu durumda oldukça etkili olmaktadır. Çünkü, Türk işçileri genellikle ağır ve kötü işlerde çalıştıklarından dolayı daha fazla gıdaya ihtiyaçları vardır (Abadan, 1964:210). Ancak, gerek dinsel gıda yasakları, gerekse aşırı tasarruf eğilimi buna imkân vermemektedir.

D.İ.B.'nin 1973 yılında yayınladığı araştırmasına göre, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yakalandıkları arkadaşlıklar arasında veremin yeri oldukça önemlidir. Bu hastalık göçmenin ilk yerleşme süresinde yani 6 ile 18 ay arasında süratli gelişme gösteren bir enfeksiyon ile birlikte ortaya çıkmaktadır (D.İ.B., 1973:39).

T.İ.B.'nin 1975 yılında yayınladığı araştırmasına göre de yurt dışındaki Türk işçileri arasında en çok yakalanılan hastalık verem ve ruhsal hastalıklardır (Bkz: T.İ.B., 1975:62). Burada hemen şunu belirtmeliyiz ki, ruhsal hastalıkların temelinde "kültürel şok" ve uyum güçlüğü yatmaktadır.

Böylece, diyebiliriz ki, yurt dışındaki Türk işçileri, ilk yıllarda, hayat şartlarının zorluğu ve tasarruf eğiliminin sonucu olarak kötü beslenme, aşırı yorgunluk ve uygunsuz sağlık koşulları nedeniyle verem hastalığına daha çok yakalanmaktaydılar. Ancak, gelişmekte olan ülke olmamıza rağmen, çok azaldığı söylenen ve genelde yoksul hastalığı olan veremin, Batı Avrupa'daki işçilerimiz arasında yüksekliği, Türk işçilerinin sağlık durumlarını göstermesi bakımından ilginçtir.

T.İ.B.'nin araştırmalarına göre, "sağlık konusundaki sorun, yasalardan değil, yasaların uygulamak insaflarına terk edilmiş olan işverenlerin kendi çıkarları doğrultusundaki baskılarından doğmaktadır" (T.İ.B., 1975:62). Ancak, bu durumun bugün için geçerliliği tartışmalıdır. Çünkü, yurt dışında çalışan Türk işçilerine sağlık alanında sunulan hizmetler, ülkemiz insanını özendirecek boyuttadır.

Gökdere'ye göre, "yeni bir sosyal ortam, değişik çalışma koşulları ve beslenme biçimiyle karşılaşan işçilerin özellikle ilk aylardaki uyarlanma (adaptasyon) döneminde hastalanma olasılıkları yüksektir" (Gökdere, 1978:241). Bu nedenle, yabancı işçilerin hastalanma oranı toplam işgücünün biraz üzerindedir.

Türkdoğan'ın 1980 yılındaki araştirmasına göre, Bblingen-Daggersheim Konsolosluğuna bağlı Türk doktoru ile yapılan konuşmada , en çok rastlanılan hastalıkların iyi beslenememe ve yeterince korunamama durumlarından kaynaklanan uştme ve ishal olduğu belirtilmiştir. İkinci tip hastalıklar ise , sarılık ve benzeri mikrobik hastalıklardır. Bu hastalıklar ise, daha çok Türkiye'ye gidip gelenlerde görülmektedir (Türkdoğan, 1984:42).

Türk işçilerinin sağlık sorunlarıyla ilgili konularda yapılan araştırmalar göstermektedir ki , 1975 yılına kadar sağlık sorunları daha büyük boyutlarda ve ilgisizlik çok daha fazladır (Abadan, 1964;Gökmen, 1972;D.İ.B., 1973;T.İ.B., 1975; Gökdere,1978; Türkdoğan, 1980). Ancak, bugün için yurt dışında alışan Türk işçilerinin sağlık sorunlarıyla ilgilenilmesi konusunda çok büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Örneğin, yabancı işçilere sağlık karnesi düzenlenmesi bunun en güzel örneğidir. Ayrıca, gelişmiş bir teknolojiye sahip olmaları , sağlık alanında sunulan hizmetlere de yansımaktadır. Işilerimiz ise bu durumun nimetlerinden bugün daha çok yararlanma imkânları bulmaktadırlar. Hatta bu yüzden , yurda kesin dönüş yapan vatandaşlarımız, sağlık hizmetlerinden duydukları memnuniyet nedeniyle, yabancı ülkelerle ilişkilerini tamamen kesmeme yolunu tercih etmektedirler.

8.8.3. Ruh Sağlığı , Yurt özlemi ve Genel Davranış Bozuklukları

Teber'e göre, "geniş toplumsal çevrelerden yalıtılmış , dış etkilere uzak bir yaşam sürdüren ve önceden herhangi bir hazırlık döneminden geçmeden birdenbire ve genellikle eskisine oranla daha karmaşık ve gelişmiş yeni üretim ilişkileri içeren bir ortam içine girme , çok kereler hastalık nedeni olarak ortaya ıkagelmektedir" (Teber, 1980:143). Yurt dışına giden Türk işçilerinin tamamına yakınının belirtilen ortamdaki gittiğini düşünecek olursak , konunun boyutlarının ne kadar derin ve önemli olduğunu daha iyi anlarız.

Kırsal kesimdeki geniş aile bağları zlmeye başlamış, aile yeleri eskiye oranla daha zgrleşmişler, fakat, bununla beraber yakınlarını da kaybetmişlerdir.

Teber'e göre kişi, artık, "insani ilişkilerin var olduğu bir dünyadan, değişim ilişkilerinin var olduğu bir dünyaya geçiyordu" (Teber, 1978:151). Böylece, milyonlara insan daha mutlu bir gelecek kurmak için g etmişlerdir.Bu

demografik hareketlerin, gelişmelerin ışığında, sonun giderek değişik koşul ve görünümde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin, bir yandan ileri toplumsal-ekonomik koşullar ortamından geri kalmak istememeleri, öte yandan yeni değişikliklerin tam benimsenemeyip, yerli halkla duygusal ,kültürel ilişkiler kuramamaları ise ,ruhsal gerginliklerini arttırmaktadır.

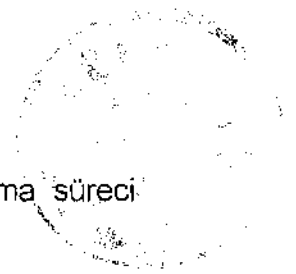
Türkdoğan'a göre , yabancı bir kültür içinde yaşamanın doğurduğu etkilere bağlı olarak psiko-somatik hastalıklar, özellikle Türkiye'de doğup dış ülkelerde yaşayan çocuklar arasında yaygındır. Yetkililerin ifadelerine göre geri zekâlılık ve ruhi depresyon çocukların %90'ında görülmektedir. Bu durum, çocuklarda sebepsiz karın ve baş ağrılarına neden olmaktadır. Çocuklarda sosyal çevreye uyum bu yüzden %40 civarındadır (Türkdoğan, 1984:42).

Bize göre, bunun nedenleri arasında anne-babanın kültür ve bilgi seviyelerinin yetersiz oluşu ve işyerlerinde çalışma sürelerinin fazla oluşu ve bu yüzden çocuklarla yeterince ilgilenemeyişleri de sayılabilir. O kadar ki, ikinci bir işle meşgul olarak daha fazla kazanç sağlama tutkusu, çoğu halde çocuklarının yetişmesinden daha ön plânda kabul edilebilmektedir.

"Uyum patolojisinde ise, daha çok göç edilen ortama alışma sırasında fizikî ve ruhî bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Bunların en önemlileri ve sık görülenleri nevrozlar ve hazım bozukluklarıdır (Teber, 1978:166).

Ayrıca, Teber'e göre, bu tür hızlı hareketler içinde görülen davranış, kişilik bozukluklarının temelinde, değişen, olumsuz toplum koşullarına gösterilen tepkilerin bulunduğu da belirtilmektedir (Bkz: Teber, 1978:160-165). Aynı zamanda, yurt dışındaki Türk işçilerinin oturdukları ve çalıştıkları yerler, işlerinin niteliği gibi konular onların, doğuştan getirdiği kalıtsal özelliklerinden çok daha önemli ve belirleyicidir. Yani, yaşanan ortam ve yaşam biçimleri onların ruhsal yapılarını doğrudan doğruya etkilemektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ruh sağlığı konusunda yapılan araştırmalar ise oldukça azdır. Bu konuda daha çok araştırmalar yapılarak, sorunlar ve çözüm önerilerinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bizce yapılması gereken en önemli şey, başta Alman makamları olmak üzere, ilgili Türk makamlarının da bu insanların sorunları ile daha yakından ilgilenmeleridir. Çünkü

bu, hem bu insanlar açısından, hem de sağlıklı ve verimli bir çalışma süreci bakımından gereklidir.

8.8.4. İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları

"Hızlı bir endüstrileşme süreci içinde olan dünyamızda iş kazaları ve meslek hastalıkları önemli bir sorundur. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak, alınan tüm önlemlere karşın, işçinin yaşamındaki çeşitli riskler, kaza yapma olasılığını arttırmaktadır. Bu nedenle iş kazalarının oluşumu sadece işyeri koşulları ile sınırlı değildir. İşçilerin aile yaşamı, sosyal ilişkileri, gelenekleri, tüm yaşantısı bu konuda rol oynar" (Tufan, 1994:119).

Ekonomik nedenlerle bireyin yaşadığı ülkeden bir başka ülkeye göç etmesi, sosyal, psikolojik ve kültürel açıdan pek çok değişikliğin aynı anda yaşanmasına yol açar (Tufan, 1987:7). Göç edilen toplumdaki soyutlanma korkusu, bireyin kendisini yalnız, yarımsız hissetmesi, güvensizlik duyması ve çeşitli uyum zorlukları gibi nedenler, bireylerde giderek ikircikli (kararsız) duygular oluşturmaya başlar ve böylece, ruhsal gerilimler ortaya çıkar (Teber, 1980:201). Altıncı yüzyıldan itibaren coğrafi olarak ayrılma, belki de bütün bu nedenlerin bir sonucu olarak, ayrılıştan bir süre sonra geride bırakılan çevreye yeniden dönme isteği yaratır. "Nostaljik davranış" denen bu durum, göçmen işçiler arasında artan hastalık ve kaza eğilimlerinde görülmekte ve özellikle nedeni anlaşılamayan iş verimindeki azalmaların ve artan iş kazalarının nostaljik kaynaklı olduğu ifade edilmektedir (Sayıl, 1977:17-19).

Abadan'ın araştırmasında, örnek grubu oluşturan 494 işçiden %23,9'unun iş kazasına uğradığı belirlenmiş ve bu oranın, Alman işçiler arasındaki kaza oranından ve aynı yıl içinde Türkiye'deki sigortalı işçiler arasındaki kaza oranından daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Abadan'a göre, "aile hayatlarından uzak, kısmen işçi yurtlarında tecrit edilmiş bir hayat süren, köklerinden kopmuş bir durumda bulunan Türk işçileri... endüstri düzeninin gerektirdiği, rasyonel, hesaplı, dikkatli ve yazılı talimatı esas alan davranış tarzından da yoksundurlar". Belirtilen koşullar Türk işçilerinin daha çok kazaya uğramalarının nedenlerini (Abadan, 1964:146) anlamamıza yardımcı olacaktır.

İş kazasına uğrama olasılığının, endüstri hayatının gereklerine hazırlıklı

olup olmama ile yakından ilgisi vardır. Bu nedenle, Türkiye'de çiftçilikle uğraşanların Almanya'da en çok iş kazası geçirdiğini, satış içinde çalışmış olanlar ile alt ve orta kademe memurların ise bunları izlediği ifade edilmektedir. Ayrıca, bu araştırmada iş kazaları bakımından en tehlikeli sektörlerin sırasıyla, kimya, metalurji, maden ve kömür ocakları olduğu, inşaat ve mensucat sektörlerinin bunları izlediği belirlenmiştir (Abadan, 1964:148). Türk işçilerinin en çok buldukları sektörler de bunlar olduğundan, onların iş kazasına uğrama ihtimalleri artmaktadır.

T.İ.B.'nin araştırmasında, İş ve İşçi Bulma Kurumu' nun verileri açısından yapılan değerlendirmeye göre, "...yabancı işçiler arasında iş kazası olaylarının yerli işçilere göre iki kat fazla olduğu" belirlenmiştir. İş kazalarının en önemli nedenleri ise, fazla çalışma sonucu aşırı yorgunluk ve yabancı işçilerin daha tehlikeli işlerde çalıştırılması olarak ifade edilmiştir. Sektörler itibarıyla madenî eşya iş kolu, inşaat ve diğer iş kolları, iş kazalarının en çok görüldüğü çalışma alanlarıdır. Ayrıca, 1968-1973 yıllarında, Türk işçileri arasında 5260 ölüm olayına rastlandığı, bunların % 14,6'sının iş kazası sonucu ölüm olarak kayıtlara geçtiği vurgulanmaktadır (T.İ.B., 1975:38-40).

Sayıllı'nın araştırması "... bir Batı Avrupa ülkesinde yaşayan Türk işçilerinin psikiyatrik sorunları ile bu sorunları yaratan zorlayıcı koşulların araştırılması amacına yöneliktir." (Sayıllı, 1977) Araştırmacı, sonuçların dış ülke koşullarına bağımlılık derecesini ayırtabilmek için, isabetli olarak yurt içinde göç sürecine katılmış ve halen doğdukları ve yetiştikleri bölgeden uzakta yaşayan Türkiye' deki bir işçi grubunu da kontrol grubu olarak kullanmıştır. Bu çalışmada, göç sürecine ilişkin pek çok deneyim, duygu, düşünce ve davranış arasında, işçilerin kaza geçirme durumları da incelenmiştir. Araştırmacı, işçilerin kaza geçirme durumlarını, Hollanda'daki işçiler ile Türkiye'deki, iç göç deneyimi olan işçileri karşılaştırarak ele almıştır. Buna göre, 100 kişilik araştırma grubunun %8'inin, buna rağmen 100 kişilik kontrol grubunun ise %28'inin kaza geçirdiğini göstermektedir. İki grup arasında kaza geçirme oranı bakımından ortaya çıkan bu fark istatistiksel bakımdan da anlamlı bulunmuştur. Araştırmacı bu bulgunun, ülkemizdeki çalışma koşullarına ilişkin güvenlik önlemlerinin, araştırma grubunun bulunduğu ülkedekine kıyasla daha yetersiz olduğunu yansıttığını da belirtmiştir. Ayrıca, araştırma

grubunun her bakımından, gerek duygusal yönden gerekse dış etkenler yönünden sürekli olarak zorlayıcı koşullar altında oldukları dikkate alınır, bu sorunun daha da önemli bulunacağı ifade edilmiştir.

Gitmez'in araştırmasında, Türk işçileri arasındaki kazalar da kısaca yer almaktadır : "İş kazası çok görülür Türkler arasında. Nedenlerinden birisi, elbette işin tehlikeli, pis, istenmez oluşu. ... Bir de dertli Türk insanı, hasretlik çekmekte, yalnızlık çekmekte. İşine yabancılaşmış, keyfinden geçmiş, paraya vermiş yönünü. Dalgın çoğunluk, kederli ve dalgın" (Gitmez, 1979) ifadeleri ile iş kazalarının nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, o, zor ve kötü çalışma şartlarının yalnızca Türk işçileri tarafından kabul edildiği şeklinde bir yorum getirerek, kazaların daha çok madenciler arasında görüldüğü belirtilmiştir.

Yasa'nın araştırması göre, iş kazası ve hastalık işçilerin yurda dönüş nedenleri arasında yer almaktadır. Buna göre, erkeklerin yurda dönüş nedenleri arasında işsizliğin başta geldiği, yeterli para kazanamama; sıla ve aile özlemi; aile durumu; iş kazası ve ağır çalışma koşullarına ilişkin nedenlerin ise, birbirine yakın oranlarda bunu izlediği görülmektedir. Erkekler arasında iş kazası nedeniyle dönenler de %6 olarak saptanmıştır (Yasa, 1979).

Öztek ve Bertan araştırmalarında, iş kazalarını diğer sağlık sorunlarının arasında ele almışlardır. Yazarlar, Uluslararası İşçi Örgütü'nün (ILO) 1979 yılı istatistiklerine göre, F.Almanya'daki yabancı işçilerin Alman işçilerden iki buçuk kat daha fazla yaptığını ve kaza yönünden Türk işçilerin yabancı işçiler arasında birinci sırayı aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak, bu kazaların çoğunun küçük kazalar olduğu; sakatlık ya da ölümlü sonuçlanan kazalar yönünden yabancı ve yerli işçiler arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı; yabancı işçilerin sık sık iş değiştirmelerinin bu kazaların sık görülmesinin önemli bir nedeni olduğu ve aynı işte uzun süre çalışanlarda kaza oranlarının da azaldığı, yazarlar tarafından ifade edilen diğer tespitlerdir (Öztek, Bertan, 1982).

Sosyal Sigortalar Kurumu'nun istatistiklerinde iş kazası ve meslek hastalıkları konusunda, örneğin, F.Almanya'daki Endüstri Kaza Sigortaları Birliğinin konu ile ilgili istatistikleri karşılaştırılabilir. Buna göre, 1991 yılında Türkiye'de 1158 meslek hastalığına karşın 130.278 iş kazası saptanmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İşçi Sağlığı Dairesi, 1993:20-23). Demek ki, iş kazalarına

meslek hastalıklarından daha fazla rastlanmaktadır. Aynı yıl içinde tüm Almanya'daki meslek hastalığı sayısı 4.570, iş kazası sayısı ise, 30.612'dir. Almanya'daki meslek hastalıklarınının 252'si yabancı işçilerde, bunun 118'i Türk işçilerinde görülmüştür. Aynı zamanda, Almanya'da saptanan iş kazalarının 2.938'i yabancı işçiler arasında, bunun da 1.116'sı Türk işçileri arasındadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1992 Yılı Raporu, 1993:26). Bu verilere dayanarak diyebiliriz ki; Türkiye'deki iş kazaları Almanya'dakinden daha çoktur ve Almanya'daki yabancı işçiler arasında da Türkler diğer yabancı işçilere oranla iş kazası bakımından daha çok risk taşımaktadırlar.

Tufan'ın araştırmasında ise, yurt dışındaki Türk işçilerinin iş kazaları konusu çeşitli yönleriyle geniş bir biçimde ele alınmıştır. Onun Almanya'da yaptığı alan araştırmasının sonucuna göre ise, işçiler arasında ağır ve zor işlerde çalışanların; eş ve çocuklarından ayrı olanların iş kazası bakımından bir risk grubu oluşturduğu belirlenmiş ve göçmen işçilerin gittikleri toplumda daha sağlıklı yaşayabilmeleri ve sosyal destek alabilmeleri için, aile bütünleşmesine ve yabancı toplumla daha yoğun bir ilişki içinde bulunmalarına ihtiyaç duyulduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırmada elde edilen sonuçlar, işçilerin yurt dışı deneyimi içinde geçirdikleri iş kazaları ve kaza sonrası sosyal, psikolojik yaşamları üzerinde odaklaşmıştır (Tufan, 1994). Böylece, belirtilen araştırma bulgularına dayanılarak, yurt dışındaki Türk işçilerinin iş kazası geçirme olasılıklarının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Çeşitli araştırmacılar iş kazaları ile ilgili nedenleri farklı biçimlerde ele almışlardır. Aslanoğlu, kazaya neden olan faktörleri üç E kuralı ile açıklamıştır. Bunlar, (education) eğitim ve insan faktörü; (engineering) araç faktörü ve (enforcement) çevre faktörüdür. Ayrıca (emergency care), ilk yardım faktörünü katarak, bu dört etkenin iş kazalarında önemli rol oynadığını belirtmiştir (Aslanoğlu, 1992:65).

Güyağüler ve Önder de iş kazalarının nedenleri üç grupta toplamaktadırlar. Bunlardan birincisi, yönetimin güvenlik, politika ve uygulamalarını; personele ilişkin faktörleri ve çevresel faktörleri içeren, temel nedenlerdir. İkincisi, güvensiz işler ve güvensiz çevre koşullarından oluşan dolaylı nedenler ve üçüncüsü, aniden ortaya çıkan zararlı maddeler ve/veya yüksek enerji gibi, doğrudan nedenlerdir.

İş kazaları için ileri sürülen tüm olumsuz faktörlere ek olarak, Türk İşçilerinin çalıştıkları ülkenin ya da ülkelerin dillerini yeterince bilmediklerini de belirtmekte yarar vardır. Günümüzde artık iş kazalarının meydana gelişi, yalnızca işyeri koşulları ile sınırlı görülmemekte, iş kazaları tüm yaşamın bir yansıması olarak ele alınmaktadır. İş kazaları, kazaya uğrayan kişinin sosyal, psikolojik ve ekonomik özellikleri ile birlikte değerlendirilmeli ve aile yaşamının, insan ilişkilerinin ve geleneklerinin de bu kazaları etkilediği gerçeği gözönünde bulundurulmalıdır (Orhun, 1993:245).

İş kazalarının önlenmesine yönelik çabalar, öncelikle kaza nedenlerinin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Ancak, henüz, kazaları nedenlerine göre tam anlamıyla sınıflayabilen bir yöntem olmadığından bu konuda ortak bir sonuca ulaşılması güçtür. Belirtilen çalışmalarda ele alınan sınıflamalar iş kazalarının olma nedenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, yapılan literatür taraması ile bu konudaki araştırmaların çok sınırlı olduğu ve geliştirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

8.8.5. Çalışılan Ülkelerle Yapılan Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri

Türk hükümeti ile göç alan ülke hükümetleri arasında ikili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri ve bu sözleşmelerin uygulanmasına ilişkin İdarî Anlaşmalar ve eki Protokoller, sözleşmeye taraf her iki akit ülke yasama organlarından geçerek, onaylanıp, yürürlüğe girmektedir (DPT, Beşinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1983:45).

Türkiye ile göç alan ülkeler arasındaki Sosyal Güvenlik Sözleşmelerinin ilki, 1961 yılında İngiltere ile gerçekleştirilmiş, bunu sırasıyla, F.Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İsviçre, Fransa, Danimarka, Libya, İsveç, Norveç ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti izlemiştir. Ayrıca, Türkiye 1977 yılından bu yana, Avrupa Konseyi'nce düzenlenen Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine de taraf bulunmaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Rehber, 1991:1-2).

"Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri genel olarak, bu sözleşmelerde belirtilen haklardan, sözleşmeyi imzalayan ülke vatandaşları ve bunların geçindirmekle yükümlü oldukları aile fertleri ve ölümleri halinde geride kalanlardan hak sahibi

olabilecek kimselerin yararlanabileceğini hükme bağlamıştır. Sözleşmelerin ortak ve temel bir hükmü ile, işçilerin bakmakla yükümlü oldukları üyelerinin, sosyal güvenlik hak ve yükümlülükleri bakımından çalışılan ülke vatandaşları ile eşit işlem görmesi karar altına alınmıştır. Ayrıca, sözleşmeler, işçilerin, çalıştıkları ülke yasaları çerçevesindeki kısa ve uzun vadeli sigorta kollarına ilişkin sosyal güvenlik haklarını Türkiye’de de kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu haktan işçinin kendisi ve yabancı ülkede yanında bulunan aile üyeleri yararlanabileceği gibi, Türkiye’de kalan aile üyeleri de yararlanabilmektedir” (Tufan, 1994:25). Ancak, bu sözleşmelerin hangi konularda ve hangi ülkelerde ne kadar uygulandığı da tartışmalıdır. Çünkü, örneğin, Sosyal Güvenlik Sözleşmelerinden, sadece F.Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya ve Fransa ile yapılanlarında, işçilere, uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan sosyal güvenlik haklarının yanısıra, bu ülkelerin yasalarından kaynaklanan hastalık, analık iş kazası ve meslek hastalıkları sigorta kollarından tanınan sağlık ve para yardımı haklarının Türkiye’de de kullanılmasına imkân sağlanmıştır.

“Bazı ülkelerin sosyal güvenlik mevzuatlarının öngörmemesi; bazı ülkelerin ise, sosyal güvenlik mevzuatlarının primsiz sisteme ve ikâmet koşullarına dayalı olması gibi nedenlerle, ikili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri’nin bazıları, hem yurt dışındaki vatandaşlarımız ve hem de Türkiye’de yaşayan aile üyeleri için genel haklar bakımından daha dar kapsamlı hükümler taşımaktadır. Diğer taraftan, zaman içinde taraf olan ülke mevzuatlarında değişen ve gelişen durumlara uyum sağlamak ve günün koşullarına göre uygulamada ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla, bu sözleşmeler tadil edilmekte, ya da bazı yerli hükümler eklenerek, kapsamı genişletilmektedir” (D.P.T.,1983:47). Örneğin, “F.Almanya’da iş kazası geçiren ya da meslek hastalığına tutulan sigortalılar, Almanya’daki kaza sigortası mevzuatına uygun olarak işlem görürler. Aslında, F.Alman kaza sigortası mevzuatı ile Türk kaza sigortası mevzuatı pek çok yönü ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Alman mevzuatında sağlanan yardımların kapsamı, Türk mevzuatına göre çok daha geniştir” (Tufan, 1994:26). O halde diyebiliriz ki, F.Almanya’da çalışan Türk işçilerinin sosyal güvenlik hakları genel olarak daha kapsamlı ve fazladır.

Avrupa Konseyi tarafından üyesi olan devletlerin 16 Nisan 1964 tarihinde

imzasına açılan "Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi" ile uygulanmasına ilişkin "Ek Anlaşma" ülkemizde de imzalanmıştır. Sözleşme; "özellikle üyelerin sosyal gelişmelerini, kolaylaştırmak gayesiyle, aralarında daha sıkı bir birliğin kurulmasını gerçekleştirmeyi, sosyal güvenlik mevzuatı arasındaki çok taraflı uyumu sağlamayı, yabancılar ile göçmen işçilerin sosyal güvenlikleri bakımından eşit muamele görmelerini imkân dahilinde getirmeyi, kazanılmış ve kazanılmakta olan hakları muhafaza etmeyi, ülkelerin sosyal güvenlik mevzuatı bakımından akit tarafların vatandaşları ile mültecilere ve vatansız kimselere eşit muamele yapılmasını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır" (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Rehber, 1991:1).

Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesini (ASGS) imzalamış olmakla beraber, onaylamayan ülkeler arasında F.Almanya ve Fransa bulunmaktadır. Bunun yanında; Hollanda, Avusturya, Lüksemburg, İspanya, Portekiz ve Belçika sözleşmeyi hem imzalamış hem de onaylamış bulunmaktadır. Aslında bunu, yukarıda adı geçen diğer ülkelerin de onaylaması, ülkeler arasındaki ilişkilerin dürüstlüğü ve güvenilirliği açısından gereklidir.

8.8.6. Sonuç

Hızlı bir endüstrileşme süreci içinde olan dünyamızda sağlık önemli bir sorundur. Bunun yanında teknolojinin gelişmesine paralel olarak alınan tüm önlemlere rağmen, yabancı bir işçinin yaşamındaki çeşitli riskler, kaza yapma olasılığını artırmaktadır. Ancak, iş kazalarının oluşumu sadece işyeri koşulları ile sınırlı değildir. İşçinin aile hayatı, sosyal ilişkileri, gelenekleri, çalıştığı yabancı ülkenin dilini bilme derecesi, kısaca, tüm yaşantısı bu konuda rol oynar.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dirençlerini azaltan nedenler arasında, ağır ve kötü işlerde çalışma, aileden ve anavatanından ayrı olma, sıra özlemi ve uyum sorunları dikkat çekmektedir. Bu nedenle, yurtdışındaki Türk işçilerinin gittikleri toplumda daha sağlıklı yaşayabilmeleri ve sosyal destek alabilmeleri için aile bütünleşmesine ve yabancı toplumla daha fazla ilişki içinde bulunmalarına ihtiyaç vardır.

Sağlık sorunları 1975 yılına kadar daha büyük boyutlarda olup, ilgisizliğin fazla olmasına rağmen, bugün çok büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Örneğin,

yabancı işçilere sağlık karnesi düzenlenmesi bunun en güzel örneğidir. Ayrıca bu ülkelerin gelişmiş bir teknolojiye sahip olmaları, sağlık alanında sunulan hizmetlere de yansımaktadır. Bunun yanında , doktor ve hemşirelerden görmüş oldukları ilgi ve yakınlık, işçilerin bu yöndeki olumlu değerlendirmelerini güçlendirmektedir. Bu nedenle yurda kesin dönüş yapan vatandaşlarımız, sağlık hizmetlerinden duydukları memnuniyet nedeniyle yabancı ülkelerle ilişkilerini tamamen kesmeme yolunu bile tercih etmektedirler.

Bunun yanında, göç alan ve göç veren ülkelerin göçmen işçilerle ilgili tüm sorunların çözümlenmesinde, birlikte hareket etmesi, sosyal güvenlik sözleşmelerinin günün gelişen koşullarına ve işçilerin değişen ihtiyaçlarına göre zaman içinde yeniden düzenlenmesinin yararlı olacağı söylenebilir.

8.9. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİ VE DİN

8.9.1. Genel

Toplumsal gerçekliğin temel yapılarından biri olan din, onunla ilgimizin yoğunluğu nasıl olursa olsun günlük hayatımızı çeşitli şekillerde etkilemekte ve bir yaşama biçimi olarak kişisel ve toplumsal davranışlarımızın oluşmasında önemli rol oynamaktadır.

Pek çok kişi dinî, "Tanrı ile insan arasındaki bağ ve ilişkiler bütünü anlamında kullanmıştır" (Dursun, 1992:22). Fromm'a göre ise din "bir grup tarafından paylaşılan (kabul edilen) o grup bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef (nesne) sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir" (Fromm, 1981:41). Bu tanımda "sistem" kavramının vurgulanmış olması ilgi çekicidir. Bize göre de toplum, sistemlerden meydana gelmiş bir bütündür. Bu bağlamda, toplumun bir sistemi de dindir diyebiliriz.

"Din; sosyolojik açıdan kültürün bir kısmı olup genellikle aile, eğitim, hükümet sistemi gibi belli başlı sosyal kurumlar içinde yer almaktadır. Dolayısıyla ekonomik davranış, aile düzeni, dinî tutumlar ve siyasal hedefler içiçe girmiş sayılırlar " (Abadan, 1964:205). Din psikolojisi ise, insanın muhtelif yaşayış şekilleri veya çeşitli davranışları arasında dinî amaçlı olanlar üzerinde durduğu gibi, dinî hayatın sosyal, ekonomik, politik, hukukî gibi davranışlar üzerindeki etkisini de araştırma konusu yapar. İnsan şahsiyetinin bütünlüğü göz önüne alındığı zaman,

din psikolojisinin niçin bu kadar geniş bir alanı araştırma sahası olarak seçtiğini anlamak zor olmayacaktır" (Şentürk, 1989:97).

Din, her insanda, kişisel farklar ölçüsünde farklı bir şekilde yaşanır. Hele bir de, içinde bulunduğu, dinini kabul ettiği bir toplumdaki çok daha farklı bir topluma göç söz konusu ise, durum daha değişik boyutlara ulaşır.

Yapılan araştırmalara göre (Bkz: Abadan, 1964:205-210; Gökmen, 1972; 247-249; Tuna, 1981:66; Türkdoğan,1984:139; Canatan, 1990:134) Avrupa'daki Türk işçileri arasında en önemli göstergenin dinî davranışlar, tutumlar olduğu ve bunun Türkiye'ye nazaran daha yoğun olduğu belirtilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise, dışa vurulmayan ezikliğin iç dünyayı pekiştirmesinin bir sonucudur. Yani, farklı bir toplum düzeni ve dinle karşılaşan Türkler, yurt dışı hayatlarındaki davranışlarında müslümanlığı aramakta ve ona sarılmaktadırlar.

8.9.2. Dinî Uygulamalarla İlgili Güçlükler

Bu başlık altında; yurt dışında çalışan Türk işçilerinin din ile ilgili uygulamalarını yerine getirirken karşılaştıkları güçlükler ele alınacaktır. Ancak, bu konu ile ilgili araştırmalar son derece az olmakla beraber, olanlarla yetinip, değişimleri belirtmeye çalışacağız.

Abadan'a göre, Almanya'da araştırma kapsamına alınan işçilerin yarısına yakın olanı için Almanya'da yaşadıkları yerde bir caminin olmaması olağanüstü önemli bir eksiklik sayılmakta (%39,1), onun yanı başında camiye ölçülü şekilde hasret çeken bir grup daha vardır (%29,1), buna karşılık resmî bir dinî kuruma açıkça ihtiyaç görmeyenler (%4,7) ile fikirlerini "insanların her yerde ibadet" edebilecekleri şeklinde bir biçime büründürenler (%26,7), örnelemeye esas tutulan nüfusun üçte birini kapsamaktadır (Abadan, 1964:206). Yani, 1960'lı yıllarda din konusunda en çok istenilen durum, dinî ibadetlerini yerine getirmek için ibadethanelerin olmasıdır.

Türkdoğan'a göre ise, Türk işçilerinin ibadet durumları, köyden gelenler ile gelenekli ve kentleşmiş yörelere nazaran önemli bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Örnelemeye katılan işçilerin %38'i sürekli bir biçimde ibadetlerini yürüttüklerini, %55'i de "arasıra" ibadet yaptıklarını açıklamışlardır. Hiç ibadet etmeyenler ise %2,5 denebilecek kadar az sayıdadırlar (Türkdoğan, 1984:189). Bu

durumda, hiç ibadet etmeyenlerin sayısının bu denli azlığı, kırsal kesimden gelenlerin sayısına da bağlanabilir.

Dinî ibadetin bir diğer görüntüsü de oruç tutmaktır. Abadan'a göre, bütün Ramazan Ayı boyunca oruç tutanlara (%22,7) karşılık, oruç ile modern çalışma hayatını bağdaşmaz bulanların oranı hayli yüksektir (%37,9) (Abadan, 1964:205). Aslında bu durumda, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin çalışma şartlarının zorluklarının etkisi oldukça önemlidir.

Türkdoğan'ın araştırmasına göre ise, işçilerimizin %82'si düzenli bir biçimde oruçlarını tuttuklarını ve dinin buyruklarını yerine getirdiklerini, ancak, %19'u bu görevi yerine getirmediğini açıklamışlardır (Türkdoğan, 1984:120).

Bu araştırmalara dayanarak diyebiliriz ki, her iki araştırma arasında geçen 20 yıl içerisinde yurt dışındaki Türk işçilerinin dinî uygulamalarında bir takım değişimler meydana gelmiştir. Türkler, dinlerine zaman içerisinde daha çok bağlanmış ve dinî uygulamalara daha fazla önem vermişlerdir. Aslında bu durum, yurt dışındaki Türklerin din psikolojisinden çok içinde buldukları toplum, toplumun kendilerine karşı olan tutum ve yaşama biçimleriyle ya da sosyal ve çalışma hayatlarındaki iyileşmelerle yakından ilgilidir.

Her zaman için işçilerimizin en az fedakarlıkta buldukları dinî tutum, hiç şüphesiz, domuz eti yememe konusundaki direnişleridir. Yaşam ve çalışma şartlarının zorluğu, pisliği onları oruç tutmalarından, çalışma saatlerinin uymaması gibi nedenler namaz kılmalarından bile alıkoyabilirken, büyük bir çoğunluk domuz etini haram saymakta ısrar etmektedir. Domuz eti yememenin nedeni ise, dinimize aykırı oluşundan kaynaklanmaktadır. Domuz eti yememe konusundaki direnişler ise, sağlık durumlarına ve giderlerine de önemli şekilde etki edebilmektedir. Bunun yanında, tamamen et yemeyenler de vardır. Bu da, İslâm dininin kurallarına göre kesilmemiş, kanı akıtılmamış hayvanın etinin "mırdar" veya "murdar" sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Sosyal-psikoloji ve din psikolojisi alanında yapılmış araştırmalar, dinî tutum ve davranışların değiştirilmesinin son derece güç olduğunu doğrulamıştır. Ancak, bugün, dinî gıda yasakları ile ilgili sorunlar yok denebilecek kadar azdır. Çünkü, yurt dışında, Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yeteri kadar, Türk kasap, bakkal ve lokantaları mevcuttur. Böylece, yurt dışındaki Türk işçilerinin bu

konu ile ilgili sorunları önemli ölçüde çözüme kavuşmuştur, diyebiliriz. Hatta yabancıların da Türklere ait bu yerlere olan ilgisi oldukça fazladır. O halde, diyebiliriz ki, dinî gıda yasakları ile ilgili sorun daha farklı ve sevindirici boyutlara ulaşmıştır. Ancak, Türk işçilerinin gıda yasağı dolayısıyla çalıştıkları ülkelerin lokantalarına giderek yemek yememeleri, onların içinde yaşadıkları toplumla tam bir uyum içinde yaşamalarını güçleştirmektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dinî inançları günlük alışkanlıklarına, hayatlarındaki tutum ve davranışlarına etki etmesine rağmen, ekonomik davranışlarını ve çalışma durumlarını etkilememektedir.

8.9.3. Resmî ve Gayri Resmî Dinî Faaliyetler

Yurt dışında bulunan Türk işçilerinin en yoğun olarak buldukları ve ilk gidilen ülke olan Almanya'ya ilk giden Türkler, millî benliklerini, şahsiyetlerini ve kültürlerini muhafaza edebilmek için dinleri olan İslamiyete de sarılmışlardır.

Dinçer'e göre, devletin bu konuda yardımını göremeyen Türkler, 1967 yılından itibaren dinî cemiyetler kurmak suretiyle, satın aldıkları veya kira ile tuttıkları binaları mescitler haline getirmişler, içlerinde, namaz kıldırmasını bilenler imamet vazifesini yüklenmişlerdir. Özellikle, Ramazan aylarında Türkiye'den imam getirmişlerdir. Zamanla, bu cemiyetler, Türkiye'den getirdikleri imamlara oturma izni almışlardır. Cemiyetlerin getirdiği bu imamların büyük çoğunluğu hayat boyu Almanya'da kalmak üzere gelmişlerdi. Böylece, imamların etrafında halkalanan İslamî bir cemaat oluşmuştu. 1967 yılında, Baden-Württemberg Eyaletinde ilk defa olarak Baden Württemberg İslâm Birliği kurulmuş, daha sonra bunları diğer İslamî cemiyetler takip etmişti (Dinçer, 1989:47). Böylece Türkler, Türkiye'den farklı olarak, kendi dinî sorunlarını kendileri organize olmak suretiyle çözmüşlerdir. Daha sonra dinî ve millî bütünlüğü sağlamak için resmen Eylül 1984'de "Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği" (DİTİB) adlı cemiyet kurulmuştur (Baloğlu, 1989:64).

Altındağ'a göre Almanya, Avusturya ve İsviçre'deki eski İslamî örgütlerin ilk dikkati çeken özellikleri, T.C. Diyaneti ile olan bağlarıdır. Diyanet İşleri ve dinle görevli Devlet Bakanlığı, tüm Avrupa'da olduğu gibi bu üç ülkede de Alman, Avusturya ve İsviçreli yetkililer için tek resmî temsilcidir ve muhataptır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın muhatap olmadığı hiç bir dinî örgütlenme, Avrupa'daki dinle

görevli devlet daireleri tarafından ciddiye alınmaz (Altındağ, 1989:15). Böylece, başlangıçta yurt dışındaki Türklerin kendilerinin organize ettiği dinî faaliyetler, zaman içinde ,Türkiye’de bulunan yetkililerin de ilgisiyle resmîyet kazanmıştır

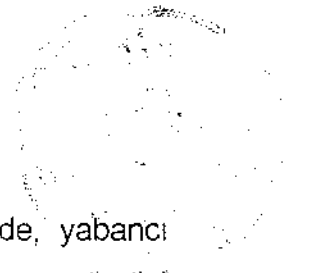
Günümüzde ,Almanya’da vakıf, cami, birlik v.b. adlarla örgütlenmiş yaklaşık 3000 kuruluş vardır. 1987 sayımına göre, Almanya’da 1 milyon 650 bin 952 müslüman yaşamaktadır. Bunların 73 bini İranlı, 22 bini Lübnan’lı (Filistinli), 9 bini Suriye’li ve Ürdün’lüdür. Bunun yanında, aynı sayımda 100 bin Türk kendilerinin müslüman olmadıklarını beyan etmişlerdir (Milliyet, 18 Şubat 1993:15). Sadece, F.Almanya’da bulunan müslümanların sayısının ve örgütlenmiş kuruluşlarının bu denli fazla olması dinî ibadetlerini yerine getirmeleri sırasında herhangi bir baskıyla karşılaşmamalarıyla da yakından ilişkilidir. Yani, yerli halkın yabancıların inançlarına herhangi bir olumsuz etkisi yoktur da diyebiliriz.

1980’li yıllarda kurulan Türk İslam Birliği’nin amacı, Avrupa ülkelerinde yaşayan insanlarımızın inançlarına uygun bir hayat yaşayabilmeleri için imkânlar hazırlamak, Türk insanların millî kültürlerini ve İslamî esasları öğrenmeleri, korumaları ve geliştirmeleri için çalışmalar yapmaktır. Siyasî ve sosyal hakların savunulması, T.C. ve Türk Devletinin menfaatlerinin korunması, uyumun sağlanması Türkiye ve Türklerin tanıtılması, sağlıklı bir müslüman Türk neslinin yetişmesi için gençlere yönelik her türlü sportif, kültürel ve eğitim faaliyetlerinin yapılması gibi çalışmalar da yapar. Ayrıca, kültür ve eğlence şöenleri, seminerler ve konferanslar düzenler (Çelebi ,1989:55). Belirtilenler, yurt dışındaki müslüman Türklerin yapılmasından en çok memnun oldukları faaliyetlerdir.

Artan resmî ve gayrî resmî dinî faaliyetlere ve araştırma sonuçlarına dayanarak diyebiliriz ki, yurt dışındaki Türk işçilerinin dinî sorunları her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Çünkü, özellikle yirmi yıl öncesine göre bugün bir çok mesele halledilmiş durumdadır.

8.9.4. Din ve Uyum Arasındaki İlişkiler

Yurt dışında bulunan Türk işçilerinin, yabancı bir ülkede, yabancı bir çevrede, yabancı insanlar ve âdetler, alışkanlıklar içerisinde yaşama, var olma çabaları, onların kendi âdetlerine ve dinlerine sarılma eğilimlerini daha da kuvvetlendirmektedir.

Gökmen' e göre, ilk defa olarak çıktıkları bir yabancı ülkede, yabancı yaşantı ve etkilere karşı kendi manevî varlığını korumak amacıyla, kendi dinî inançlarından ve bu inançların uygulamalarından kuvvet ve destek almak ihtiyacını duymaktadırlar (Gökmen, 1972:249). Burada, din ile uyum arasındaki ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, dine sarılma eğiliminin temelinde uyumsuzluk problemi de yeralabilmektedir.

Tuna'ya göre de, "ayrı bir toplum düzeni ve dinle karşılaşan işçilerimiz yurt dışı hayatlarındaki davranışlarında müslümanlığa uygunluğu aramaktadırlar. Oruç ve benzeri gibi ibadet şekilleri de sorunlar ortaya çıkarmaktadır" (Tuna, 1981:66). Aslında, " uygunluğu aramak" uyumsuzluğun belirtisidir.

Vassaf göre ise, "ezikliğin bir inançla dinî sistemle bir ölçüde giderilmesi, kişinin psikolojisi için olumlu bir özdeşleşme olmaktadır. Ezikliğin getirdiği öfke, inanca dönüşüyor, inanç ise, çeşitli davranış ve gelenek biçimlerinin sürmesini sağlayarak gelecek için bir ümit vererek, günlük hayatında ferde bir güvence ve huzur sağlıyor" demektir (Vassaf, 1983:17). Yani, yurt dışındaki Türkler, ezikliklerini gidermek, uyumsuzluktan kurtulmak için dinlerine daha çok bağlanmaktadır. Çünkü, böylece daha huzurlu, daha mutlu olup, kendilerini daha güvencede hissedebilmektedir.

Ancak, Türkddoğan'a göre bu görüşe tümü ile katılmak mümkün değildir. Çünkü, Avrupa'daki işçilerimizin büyük çoğunluğu ya alt tabaka, ya da köylü sınıfından gelmektedirler. Bu yüzden de bizzat dindarca yaşayış biçimi içindedirler. Din, hayatlarının adeta bir parçası gibidir (Türkddoğan, 1984:90). Aslında her iki durum için de bir genelleme yapmak hatalı olur. Çünkü, belirtilen durumların hepsi de geçerlidir.

İşçilerimizin dinle ilgili durum, tutum ve uyumlarını çeşitli açılardan yorumlayanlar, çeşitli değerlendirmelere varanlar bulunmaktadır. Kimi, bunu laiklik prensibine aykırı fanatik bir davranış, bir geriye dönüş denemesi, kimi ise, bir çeşit işten kaçma, kaytarma, iş saatlerinden çalma şeklinde düşünürken kimileri de bu gibi acele ve yüzeysel değerlendirmelerin, yanlış ve haksız yargılamaların hiç bir esasa dayanmadığını ve yurt dışındaki işçilerimizin vicdanî inanışlarını ve izzet-i nefislerini en hassas, en bilenmiş yerinden rencide etmekten başka bir şeye yaramadığını belirtmektedirler. Bize göre ise, Türk işçilerinin dinî ibadetlerini

rahatlıkla yerine getirebilmeleri için yabancı işverenlerce gerekli düzenlemelerin yapılması ve kolaylığın gösterilmesi gerekir. Çünkü, insan sadece etten ve kemikten ibaret bir varlık değildir. Onun, maddî doyum kadar manevî doyum ihtiyacı da vardır.

8.9.5. Din Hizmetleri, Müşavirlik ve Ateşeliklerinin Görevleri

Din Hizmetleri ve Ateşeliklerin birtakım görevleri vardır. Şöyle ki: "Diyaret İşleri Bakanlığı, yurt dışı teşkilâtı, yurt dışındaki vatandaş ve soydaşlarımızı din konusunda aydınlatmak; bu amaçla mahallî basın-yayın organlarının yardımını sağlamaya çalışmak, onların ibadet, din eğitimi, hastane, hapisane, aile problemleri, nikâh, cenaze, mevlit ve benzeri konulardaki dinî ve manevî ihtiyaçlarının giderilmesinde çeşitli işçi kuruluşları tarafından yürütülen dinî faaliyetler (ibadethane, Kur' an Kursu ve benzeri konulardaki çalışmalar) ile ilgilenmek, bu kuruluşların ülkemizde uygulanan mevzuat sınırları içinde hareket etmelerini sağlamak maksadıyla yol gösterici ve yönlendirici çalışmaları yürütmek, ibadethânelerde ve işçilerimizin toplu olarak bulunduğu yerlerde va'az, hutbe, dinî-ilmî seminer ve konferans hizmetlerini düzenlemek, gerektiğinde bu görevleri bizzat yapmak, buldukları ülkelerdeki sosyal gelişmeleri dinî yönleriyle takip etmek, bu gelişmelerin yurttaşlarımızın, üzerindeki etkilerini incelemek, yurt dışında İslâm dinî ile ilgili faaliyetler ve kuruluşlar hakkında bilgi toplamak, değerlendirmek, her kademede eğitim ve öğretim kurumlarıyla temas kurarak özellikle din eğitiminde uygulanan yeni metodları, diğer müslüman ülkelerden gelmiş işçilerin din hizmetlerini nasıl yürütüldüğünü incelemekle görevlidir" (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Rehber, 1991:12).

8.9.6. Sonuç

Yurt dışında bulunan Türkler, dinleri, kültürleri ve yaşam biçimleri birbirinden farklı insanlarla birarada yaşamaktadırlar. Bu durum, dış göç olayının ilgi çekici yönlerindedir.

Başlangıçta, ilk göç edenlerin özel girişimleriyle yürütülen dinî faaliyetler daha sonra Türk ve yabancı hükümetlerin ilgilenmesiyle resmîyet kazanmıştır.

Yurt dışında bulunan Türklerle, yerli halk arasındaki inanç farklılıkları

birtakım uyumsuzluklara yol açabilmektedir. Örneğin, domuz eti yememe ve hayvan kesimi konularında olduğu gibi... Ancak, günümüzde bu sorunlar ortadan kalkmış durumdadır. Çünkü, Türklerin açtıkları çeşitli yerler işçilerimizin beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olup, yeterli sayıdadırlar.

Yurt dışında bulunan Türk işçilerinin dinî ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri için, hem Türkiye, hem de işçi kabul eden ülkelere önemli görevler düşmektedir. Örneğin, yurt dışında çalışan Türklerin işverenleri, dinî ibadetlere göre gerekli düzenlemeleri yapıp, işçilere kolaylık sağlayabilirler... Bu durum, uyum açısından da çok faydalı olur.

Kısaca, farklı dinlere sahip insanlar, karşılıklı saygı, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde, gayet mutlu ve uyumlu yaşayabilirler. Zaten, bütün evrensel dinlerin temelinde bunlar vardır.

8.10. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN AİLE DURUMLARI VE AİLE İÇİNDEKİ İLİŞKİLERİ

8.10.1. Genel

Aile, toplumların temeli ve en küçük ögesidir. Aile ne derece sağlam, güçlü ve sağlıklı ise, toplum dolayısıyla devlet de o derece güçlüdür. Yurt dışındaki Türk işçilerinin aile durumları ve aile içindeki ilişkileri için de aynı durum sözkonusudur. Bu konuyu ele almamızdaki amaç da, ailenin toplumun temel yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır. Fert, aile ve toplum arasında kaçınılmaz bir etkileşim vardır. Bu etkileşim ise çeşitli faktörlerden etkilenebilmekte değişime uğrayabilmektedir. Ancak, Çiçek' in de belirttiği gibi "aile, her çağda ve her toplumda bu toplumların özellikleri ne kadar değişik olursa olsun en temel sosyal kurum olarak günümüze kadar gelmiştir. Hatta denilebilir ki, düne göre bugün, ailenin önemi azalmak bir yana, dünyadaki sosyal değişmelere paralel olarak daha da artmıştır" (Çiçek, 1990:7).

Gelişen teknoloji, eğitim, sağlık, haberleşme gibi alanlarda olumlu bazı değişmelere yol açarken, insan ilişkilerinde sosyal ve psikolojik sorunlara da neden olmaktadır. Aynı zamanda, bu sorunlar bazı toplumlarda, aile kurumunun çözülmesine ve sarsılmasına da neden olabilmektedir. Bu nedenle, özellikle gelişmiş ülkelerde, aile kavramı ve aile kurumunun güçlendirilmesi için hem

kurumsal, hem de sosyal pek çok tedbir alınmakta ve kanunî düzenlemeler yapılmaktadır.

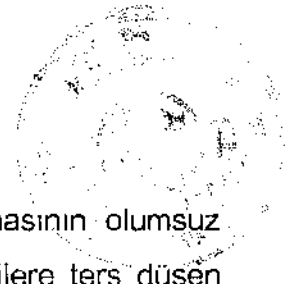
8.10.2 Aile Durumu ve Aile İçindeki İlişkiler

Yurt dışına göç edenlerin göç süreci geçici de olsa ailelerde bir bölünmeye yol açar. Yapılan araştırmalara göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin çoğunluğu evli olmalarına rağmen belirli bir zaman içinde aile bireyleri birbirinden ayrı yaşamaktadırlar (Abadan, 1964 :66; Türkdoğan, 1973:6; Kudat, 1975; Teber, 1980:87; Tufan, 1987:90; Tufan ve Yıldız, 1993:52). Genelde dışgöç olayına ilk karar veren ve katılan, evin reisi durumunda olan erkeklerdir. Bunlar, eşlerini ve çocuklarını ise yurt dışına gidip yerleştikten sonra yanlarına aldırırlar.

Abadan'a göre, bazen işçiler uygun bir ev bulamama, gelenek ve göreneklerine bağlılık gibi nedenlerle eş ve çocuklarını yanlarına aldırılmazlar (Abadan, 1964:66). Bu durumda, Türkiye'de kalan bölüm için iki çeşit aileden söz edilebilir. Birincisi, geride kalan eş ve çocukların aile büyüklerinin yanında geçici olarak oturmaları ile oluşan geniş aile; ikincisi geride kalan eş ve çocuklardan oluşan parçalanmış, çekirdek ailelerdir (Kağıtçıbaşı, 1983). Her durumda, aile için, çeşitli sorunlarla karşılaşmak kaçınılmazdır.

Türkdoğan'ın araştırmasına göre, "ankete katılan 119 işçiden sadece %60'ının (64 kişi) eşlerinin yanlarında olduğu anlaşılmıştır. Geriye kalan %38'i eşlerini Türkiye'de bıraktıklarını belirtmişlerdir. Bunlar içinde, yıllarca dış ülkelerde eşleri çalıştığı halde, yurt dışını göremeyenlerin oranı da çok yüksektir. Özellikle kesin dönüş yaptıklarında işçiler eşlerini yanlarına aldırıyorlar. Eşleri yanlarında bulunan bu 64 kişinin %36'sının eşleri bir başka işte çalışmakta, ötekiler ise evde çocuklarla meşgul olmaktadır. Böylece, Batı Almanya'da bulunup da eşleri çalışanlar ancak, tüm kadınların üçte biri kadardır" (Türkdoğan, 1984).

Türk aile yapısının dış göç olgusu sebebiyle parçalanmış olması, aile içindeki ilişkileri oldukça etkilemiştir. Bunun yanında, işçi ailesinde statü ve rol değişimi meydana gelmiştir. Örneğin, annenin statü ve rollerinde önemli değişimler olmuştur. Yurt dışında çalışan Türk kadınları hem üretici, hem de işçilik statüsünü kazanırken, rolleri ve sorumlulukları da değişebilmiştir. Daha önce sadece ev işleri ve çocukların bakımı ile ilgilenen kadının çalışma hayatına

katılmasıyla rolleri de değişmiştir.

Türk aile yapısının dış göç olgusu sebebiyle parçalanmasının olumsuz sonuçları, yalnızlık ve yabancılaşma gibi kişiliğe ve aile içi ilişkilere ters düşen önemli psikolojik sapmalara da yol açabilmektedir (Füruzan, 1977; Gitmez, 1979).

Yurt dışında, Türk vatandaşlarının en çok bulunduğu ülke olan F.Almanya'da vatandaşlarımızın cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 8: F. Almanya' daki Vatandaşlarımızın Cinsiyetlerine ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (31.12.1991)

Yaş Grupları	Kadın	Erkek	Toplam
0 - 5 yaş arası	84150	94235	178385
6 - 10 yaş arası	65957	75458	141415
11 - 15 yaş arası	75092	93573	168665
16 - 20 yaş arası	98628	117639	216267
21 - 25 yaş arası	102479	111158	213637
26 - 30 yaş arası	84498	126785	211283
31 - 35 yaş arası	46761	63114	109875
36 - 40 yaş arası	50593	45338	96291
41 - 45 yaş arası	63537	48490	112027
46 - 50 yaş arası	53962	75429	129391
51 - 55 yaş arası	36828	73670	110498
56 - 60 yaş arası	18842	40579	59421
61 - 65 yaş arası	8329	13732	22061
66 ve daha yukarı	4945	5425	10370
TOPLAM	794961	984679	1779640

KAYNAK : Federal İstatistik Dairesi; T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi İşçi Servisi Genel Müd., 1992 Yılı Raporu, Ankara, 1993:11

Tablo 8'e göre 1991 yılı itibariyle F. Almanya' da bulunan Türk kadınlarının toplamı 194.961 ve Türk erkeklerinin toplamı ise, 984.679'dur. En çok bulunulan yaş grupları ise, kadınlarda ve erkeklerde aynı olup , 16-30 yaş arasındır. Bu

dönemler ise, aile kurmaya uygun zamanlardır. En az bulunulan yaş grubu da kadın ve erkeklerde yine aynı olup, 61 ve daha yukarıdır. Bu nedenle diyebiliriz ki, F.Almanya'da bulunan Türkler, yaş gruplarına göre dağılımlarında , cinsiyet ayrımı bakımından bir uyum, hemen hemen bir denge durumundadırlar. Bu da, F.Almanya'da bulunan Türklerin kendi vatandaşlarıyla aile kurma imkânlarının artması bakımından olumlu bir durumdur.

Konu ile ilgili olarak yine F.Almanya'da bulunan Türklerin (1988-1991 yılları arasında) medenî durumları itibariyle sayıları ise, Tablo 9'da verilmiştir:

**Tablo 9: F. Almanya' da Bulunan Türklerin Medeni Durumları
İtibariyle Sayıları**

	<u>Haziran 1988</u>	<u>Eylül 1990</u>	<u>Aralık 1991</u>
Bekâr	832.981	914.571	960.393
Evli	659.234	739.483	795.313
Dul / Boşanmış	18.565	21.857	23.380

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Raporu, 1993:12

Tablo 9'a göre , 1988 F.Almanya'da bulunan bekârların sayısı 1988 yılında 832.981, 1990 yılında 914.571 ve 1991 yılında 960.393'dür. Görüldüğü gibi, bekârların sayısı oldukça fazla olmakla beraber, düzenli bir artış da göstermektedir. Evli olanların sayısı, 1988 yılında 659.234, 1990 yılında 739.483 ve 1991 yılında 795.313'dür. Evli olanların sayısı da yüksek olup, düzenli bir artış göstermektedir. Bu durum, yurt dışına giden işçi sayısının az olmasına rağmen, yurt dışında bulunan vatandaş sayısının artmasına neden olmaktadır. Çünkü, artan evlilik sayısına paralel olarak çocuk sayısı da artmaktadır. Dul ve boşanmış olanların sayısı 1988 yılında 18.565, 1990 yılında 21.857, 1991 yılında 23.380'dir. Bu da, önemli bir miktardır ve her geçen yıl artış göstermektedir. Özellikle, boşanmaların fazla olması bir takım uyumsuzlukların da göstergesidir. Örneğin; çalışma hayatının getirdiği zorluklar, bu durumun aile hayatına yansımaları, değişik bir çevrede, değişik insanlara olan ilginin artması (güzel, bakımlı kadınlar, yakışıklı erkekler)

gibi nedenler boşanma oranının artmasına neden olabilmektedir. Burada, bir diğer önemli boşanma faktörünü de, köyünde iken küçük yaşta evlenen işçinin bir süre sonra eşini beğenmemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tablo 10' da 31.12.1992 tarihi itibariyle, F. Almanya' da doğan, evlenen ve ölen vatandaşlarımızın sayıları verilmiştir:

Tablo 10: F. Almanya' da Doğan, Evlenen ve Ölen Vatandaşlarımızın Sayıları (31.12.1992)

Başkonsolosluk	Doğan	Ölen	Evlenen Top.	Türk -Türk	Türk-Alm./Yab
Berlin	3.270	198	618	427	191
Hamburg	2.396	159	591	291	300
Hannover	3.304	218	985	424	561
Münster	3.675	163	701	470	231
Essen	3.997	208	993	638	355
Düsseldorf	4.584	260	808	581	227
Köln	3.661	236	1.202	691	511
Mainz	2.430	62	333	157	176
Frankfurt	4.718	247	1.282	770	512
Stuttgart	4.930	297	1.236	549	687
Karlsruhe	3.598	172	910	449	461
Nürnberg	2.400	112	629	289	340
Münih	3.991	213	771	400	371
Leipzig	4	4	39	-	39
TOPLAM	46.940	2.549	11.098	6.136	4.962

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Raporu, 1993:12

Tablo 10'a göre, F.Almanya'da 1991 yılı itibariyle doğanları ele aldığımızda, en çok doğum sayısı 4930 kişi ile Stuttgart'ta olmuştur. Bunu 4718'le Frankfurt, 4584 ile Düsseldorf, 3997 ile Essen ve 3991 ile Münih izlemektedir. En az doğum sayısı ise, 4 kişi ile Leipzig'dir. Doğum sayısına paralel olarak ölenlerin sayısına baktığımızda, en çok ölen sayısı, 297 ile Stuttgart' tadır. Bunu da, 247 kişi ile Frankfurt, 260 kişi ile Düsseldorf, 236 kişi ile Köln 218 kişi ile Hannover

izlemektedir. Burada dikkatimizi çeken husus, doğum ve ölüm sayıları ile şehirlerdeki işçi sayısı arasında bir paralelliğin olduğudur ve bu beklenen bir durumdur. En az ölen sayısı da, yine 4 kişi ile Leipzig'dir. 1992 yılı itibariyle doğan ve ölen sayısı arasında tam bir paralellik olmasa da önemli bir nüfus artışının olduğu görülmektedir. Çünkü, 1991 yılı içinde F.Almanya'da ölenlerin sayısı 2549 olup, doğanların sayısı olan 46940'dan çıkarıldığında 44391 kişi ile önemli bir nüfus artışıyla karşılaşmaktayız. Ancak, yine bu dağılımı incelediğimizde Hannover'de doğanların sayısı 3304 kişi ile diğer illere göre normal bir seviyede iken, ölenlerin sayısı 218 kişi ile yüksek bir seviyededir. Bu durum, Hannover'de yaşayan Türklerin özellikle çalışma şartlarının zorlukları olmak üzere toplumsal hayatlarıyla yakından ilgilidir.

Tablo 10' a göre, evlenenlerin toplamı bakımından ise, Frankfurt 1282 kişi ile ilk sırayı almaktadır. Frankfurt'u 1236 kişi ile Stuttgart, 993 kişi ile Essen, 985 kişi ile Hannover, 910 kişi ile Karlsruhe izlemektedir. En az evlenme sayısı ise, 39 kişi ile Leipzig'e aittir. Evlenenlerin bir Türkle mi yoksa bir Alman veya bir diğer yabancı (diğer ülkeler) insanla evlendiklerine baktığımızda, karşımıza ilginç bir görüntü çıkmaktadır. Çünkü, Türklerin Alman veya yabancı ile evlenenlerinin sayısı Türkle evlenenlerinin sayısına çok yakındır. Örneğin, en çok evlenen toplamının olduğu illerden biri olan Stuttgart'ta toplam evlenen sayısı içinde, Türkle evlenenlerin sayısı 549 kişi iken Alman veya yabancı ile evlenenlerin sayısı 687 kişidir. Yine, ilginç bir sonuç olarak Leipzig'de toplam evlenen sayısı 39 olup , bunların tamamı Alman veya yabancılarla evlenmişlerdir. Genelde ise, 1991 yılı itibariyle, F.Almanya'da 11.098 Türk evlenmiş olup, bunların 6.136' sı yine bir Türkle, 4962' si Alman veya yabancı ile evlenmişlerdir. Bu sayı hiç de küçümsenmeyecek bir sayıdır. Bu durumun temelinde yatan en önemli nedenlerden biri ise, Türk işçilerinin yurt dışına yerleşmek, kalıcılık statüsüne geçmek istekleri olarak ifade edilebilir.

Çiçek'e göre, özellikle gelişmiş ülkelerde gözlenen bu gelişme, bugün aynı toplumların varlığını tehdit eden büyük bir tehlikeye dönüşmüş bulunmaktadır (Bkz.: Çiçek, 1990:7). Çünkü, toplumun çekirdeği olan aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturmaması bir takım olumsuz sonuçlar da yaratabilecektir.

Aslında, boşanmadaki artış, evlilik oranındaki azalma ve evlilik dışı birlikte

yaşamanın çok olduğu toplumlarda hem kurumsal, hem de sosyal bir çok önlemin alınması gereklidir.

8.10.3. Sonuç

Toplumun temel birimi olan aile bir yönü ile ferde, bir yönü ile topluma bağıntılıdır. Bu bakımdan, aile ve aile ilişkileri konusunda alınacak her türlü sosyal, kültürel, ekonomik ve hukukî tedbir veya çözümlerin faydası da çift yönlü olacaktır.

Fert, aile ve toplum arasında kaçınılmaz bir etki-tepki ilişkisi vardır. Bu durum, yurt dışındaki Türk işçi ailesi için daha değişik, zor ve karmaşık boyutlardadır. Çünkü, yaşanan aile ortamı ile içinde bulunulan sosyal ortam birbirinden farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Yani insan, gerek kendisinden, gerekse dış şartlardan doğan, etki dereceleri farklı çeşitli problemlerle daha yoğun bir biçimde karşı karşıyadır.

Yurt dışında bulunan Türk işçi ailesinin de diğer kurumlar gibi güçlü tarafları, değişmeyen tarafları olduğu kadar, değişme karşısında aşınan veya yetersiz kalan fonksiyonlarında bulunabilecektir. Önemli olan, yurt dışında çalışan Türk işçi ailesinin problemlerine sahip çıkarak çözümler getirmeye çalışmaktır. Çünkü, aksi takdirde, ailelerin problemleri yığılarak, problemlili ailelere yol açar ki, bu da problemlili bir nesil demektir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin aile yapısında güçlü ve güçsüz yanların, içinde bulunduğu ortamın sorunlarıyla baş eden veya edemeyen özelliklerin, aileyi etkileyen, aile içi ve aile dışı şartların neler olduğu konusu ise ciddi, bilimsel araştırmaların konusudur. Çünkü, aile, kişi ve toplum arasında temel köprüdür. Bu köprü ne kadar sağlam olursa, iki yaka arasındaki ilişkiler de o derece sağlam ve rahat olur.

8.11. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN VE ÇOCUKLARININ SUÇLULUK DURUMLARI

8.11.1. Genel

Yurt dışında bulunan Türler yerli halka göre, çok farklı bir sosyo-kültürel yapıdan geldiklerinden, farklı bir değer ve norm sistemine sahiptirler. Bu

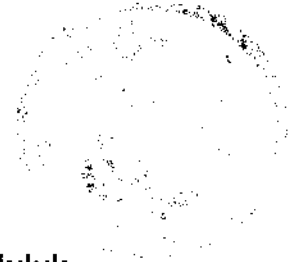
farklılıkların sonucu olarak suç işleme gibi olumsuzlukların meydana gelmesi de kaçınılmazdır. Örneğin, Demirbaş'a göre de , "Türkiye gibi başta dinî olmak üzere farklı kültür yapısına sahip gelişmekte olan bir ülkeden, sanayileşmiş ve değer yargıları değişik bir ülkeye giden Türklerin büyük sorunlarla karşılaşmaları doğaldır" (Demirbaş, 1990:17).

Yurt dışındaki "Türk işçileri, dinî inançları, sosyal normları , gelenek ve görenekleri yaşama biçimleri ve herşeyleri ile (Narman, 1990:191), gittikleri ülkelerin insanlarından ve bu ülkelerde de yaşayan diğer yabancı işçilerden tamamen farklı özellikler gösterirler. "Bu büyük farklılığın, uyumsuzluk başta olmak üzere, beraberinde pek çok problemi getireceği de kuşkusuzdur. Buna , yabancı işçilere ve özellikle de Türk işçilerine karşı ön yargıları ve yabancı basının olumsuz tutumu da eklenince , sorunlar daha da ağırlaşmaktadır" (Narman, 1990:191). Sorunların ağırlaşması ise, istenmeyen durumların ortaya çıkış nedenleri durumundadır.

"Türkiye, büyük çoğunluğu itibariyle müslüman bir ülkedir. Ancak, Türkiye laik bir toplumdur. Bununla birlikte İslâm dininin kuralları özellikle kırsal alanlarda tüm katılığıyla etkilerini göstermektedir. Bu durum, giyimden kadının toplum içindeki yerine kadar değişik alanları kapsamaktadır" (Demirbaş, 1990:17). Bu nedenle, gidilen ülkelerin dininin farklı olması bir takım uyumsuzluklara yol açabilecektir.

"Dışgöçe katılanlar, bu sorunlarını çözebildikleri oranda içinde buldukları yabancı sosyo-kültürel çevrede hayatlarını sürtüşmesiz olarak devam ettirebileceklerdir. Aksi halde, yabancı olarak her an sosyal sapma davranışı içerisine girebilirler ve suçlu durumuna düşebilirler (Narman, 1990:190). Çünkü, sosyal "davranış sapsmaları toplumun kurallarına ya da kanunlarına karşı gelme şeklinde olduğu takdirde, (ilgili), hukukçuların deyimiyle 'suç' damgasını yiyecektir" (Saran, 1979:27). Yani, yurt dışında bulunan Türklerin suçlu damgasını almalarının temelinde din, kültür gibi alanlardaki farklılıklar yer almaktadır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin suçluluk durumlarıyla ilgili alan araştırmaların çoğu, Almanya'da yapılmıştır. Bu da orada bulunan vatandaşlarımızın çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, F.Almanya bazında elde edilen sonuçlara göre suçluluk durumlarını ele alıp, bazı açıklamalar

getirmeye çalışacağız.

8.11.2. Resmî İstatistiklere Göre Yabancı ve Yerli İşçilerin Suçluluk Durumları

Başlığın da ifade ettiği gibi, burada resmî istatistiklere dayanarak, yerli ve yabancı işçilerin suçluluk durumları gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Konuyu, öncelikle bir tablo içinde ortaya koyarak, sonra bunun yorumuna girişmeyi gerekli görüyoruz.

Tablo 11'de Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti Çalışma, Sağlık ve Sosyal Düzen Bakanlığı'nın istatistiklerine dayanarak, Almanlar, Türkler, İtalyanlar, Yunanlılar ve İspanyolların, 1979-1986 yılları arasındaki suçluluk istatistikleri verilmiştir (Narman, 1990:191). Çünkü, ele alacağımız diğer araştırmalarda da genellikle aynı gruplar üzerinde durulmaktadır.

Tablo 11'de, F.Almanya'da 1979-1986 yılları arasındaki suçluluk oranında birinci sırayı Almanların, ikinci sırayı Türklerin, üçüncü sırayı İtalyanların, dördüncü sırayı Yunanlıların ve sonuncu sırayı da İspanyolların aldığını açıkça görmekteyiz. Burada dikkat çekici olan şey ise, her grubun Almanya'daki nüfusu ile suçluluk oranı arasındaki paralelliktir. Başka bir deyişle ,suç oranları veya suçluluk durumu, Almanya'daki genel sayıya bağlı olarak artmaktadır. O halde, diyebiliriz ki, suçluluk oranında Türklerin Almanlardan sonra ikinci sırayı almasının nedeni, onların daha çok suç işlemesine bağlı olmayıp, genel sayılarının daha fazla olmasına bağlıdır.

Tablo 11'de "Alman suçluların genel suçlulara oranı, 1979'da %87,86 iken, bu oran 1986'da %84,19'a düşmüştür. Buna karşılık, Türklerin genel suçlulara oranı, 1979'da %4,05 iken, bu oran 1986'da %5,11'e çıkmıştır. Diğer bütün yabancı grupların 186'daki suçluluk oranları ise, 1979'a göre az da olsa bir düşüş görülmektedir" (Narman, 1990:191). Bu durum, Türk işçilerinin yeni çevrelerinde bir takım önemli sorunlarının olduğunu göstermektedir.

Ancak, Tablo 11'in ortaya koyduğu diğer bir gerçek ise şudur. Almanya'da yaygın olan önyargılardan biri de yabancı işçilerin suçluluk oranlarının Almanlara göre yüksek olduğu iddiasıdır. Narman'ın da ifade ettiği gibi, bu tablonun bu önyargıyı doğrulamayışı sevindiricidir (Bkz.:Narman, 1990:193).

Tablo 11 : Milliyetlere Göre 1979 - 1986 Yılları Arasında F. Almanya' daki Suçluluk Durumu

MİLLİYET		YILLAR							
		1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Almanlar	a : Toplam sayı	233.014	246.649	262.444	282.545	285.176	269.956	276.658	280.809
	b : Suçlulara göre genel oran (% olarak)	87.86	86.62	85.47	85.76	86.56	86.46	85.81	84.19
	c : Suçluların milliyetlerine göre oranı(% olarak)	1.48	1.57	1.68	1.82	1.84	1.75	1.80	1.83
Türkler	a	10.730	14.156	16.464	16.730	16.327	15.673	16.143	17.030
	b	4.05	4.97	5.36	5.08	4.96	5.02	5.01	5.11
	c	2.37	2.75	3.02	3.01	2.99	3.18	3.32	3.41
İtalyanlar	a	4.070	4.311	4.351	4.559	4.336	3.971	4.035	4.666
	b	1.53	1.51	1.42	1.38	1.32	1.27	1.25	1.40
	c	2.47	2.51	2.53	2.75	2.68	2.68	2.84	3.28
Yunanlılar	a	2.065	1.983	2.116	2.213	2.140	2.140	2.287	2.326
	b	0.78	0.70	0.69	0.67	0.69	0.69	0.71	0.70
	c	2.02	1.97	2.08	2.16	2.19	2.19	2.42	2.49
İspanyollar	a	930	920	993	986	1.020	1.084	1.025	1054
	b	0.35	0.32	0.32	0.30	0.31	0.35	0.32	0.32
	c	1.38	1.36	1.53	1.55	1.67	1.86	1.85	1.94

KAYNAK: Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler, Cilt: 4, Sayı: 2, Narman, Elazığ, 1990: 192.

1987-1991 yılları arasında F.Almanya'da yabancılarla ilgili polisiye vakalara ilişkin sayılar ve bu sayıların toplam yabancı suçlu içindeki oranı Tablo 12' de verilmiştir:

Tablo 12' ye göre, F. Almanya' da 1987 yılından 1991 yılına kadar geçen süre içinde en çok suç zanlısı adedi Türk işçilerine aittir. Daha sonra sırasıyla Yugoslavlar, Polonyalılar ve İtalyanlar gelmektedir. Ancak, burada da, her milletin Almanya'daki nüfusu ile suç zanlısı sayısı arasında bir paralellik vardır. Yani, suç zanlısı sayısı, Almanya'daki genel sayıya bağlı olarak artmaktadır.

Tablo 12' ye göre, Türk suçluların genel suçlulara oranı 1987'de %25,4 iken, bu sayı 1991'de %29,8' e düşmüştür. Suçluluk oranı bakımından 1987 yılına kadar bir çıkış söz konusu iken, 1991'de düşüşün olması sevindiricidir. Çünkü, bu bir bakıma, yurt dışındaki Türk işçilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik çevre ile ilgili sorunlarında değişmeler olduğunu göstermektedir. Diğer bütün yabancı grupların suçluluk oranlarında, 1987 yılından 1990 yılına kadar bir artış olmasına rağmen, 1990 yılından 1991 yılına kadar hemen hepsinde bir düşüş görülmektedir.

8.11.3. Yurt Dışındaki Türk İşçilerinin Suç İşleme Nedenleri

Yurt dışındaki Türk işçilerini suça iten nedenler konusunda kaynaklara dayanarak bazı açıklamalar getirmek mümkündür.

D.P.T. tarafından 1968 yılında yapılan araştırmada F.Almanya'daki 1963-1967 yılları arasındaki suçluluk oranı aynı kategorideki işçilere uygulandığında, Türk işçileri, A.B.D'den sonra üçüncü sırayı almaktaydı. Buna karşılık, 1963-1967 yılları arasında en yüksek suçluluk artış hızı %7,9'la Türk işçilerinde görülmüştür. Araştırmalara göre, bunun nedeni ise, 1963-1967 döneminde Türklerin bekâr ve yalnız yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, suçların niteliği ile ailelerin yapısı arasında önemli bağlantılar vardır (D.P.T., 1968:79).

İşçi çalıştıran ülkedeki yerli halkın suçlulukları konusunda denebilir ki,"suçlu duruma düşenler, genellikle toplumdan dışlanmış, toplum normlarına ayak uyduramayan marjinal insanlardır. Yabancıları ve özellikle de Türkleri suça iten nedenler için ise, şunlar söylenebilir. Yeni ortamdaki uyumsuzluk, izolasyon, yalnızlık, yerli halkın önyargıları, toplumun kendilerini dışlaması, hor görmesi; kendilerinin yeni yabancı çevre hakkındaki eksik bilgileri, yabancıların kendi ulusal

Tablo 12 : F. Almanya' da Yabancılarla İlgili Polisiye Vak' alara İlişkin İstatistikî Bilgiler

MİLLİYET		YILLAR				
		1987	1988	1989	1990	1991
a:Suç zanlısı adedi						
b:Toplam yabancı zanlı						
içindeki oranı (% olarak)						
Türk	a	70.968	80.251	82.243	84.319	65.553
	b	24.7	23.9	21.4	20.8	25.4
Yugoslav	a	36.553	42.038	46.528	52.358	30.632
	b	12.7	12.5	12.1	12.9	11.9
Polonyalı	a	27.076	44.831	53.817	358.24	18.612
	b	9.4	13.3	14.0	8.8	7.2
İtalyan	a	20.924	20.820	209.27	21.666	20.546
	b	7.3	6.2	5.5	5.3	8.0
İranlı	a	10.442	8.916	8.644	8.037	8.830
	b	3.6	2.7	2.3	2.0	3.4
Amerikalı	a	10.198	10.072	9.468	8.589	10.593
	b	3.6	3.0	2.5	2.1	4.1
Yunan	a	7.942	84.54	8.577	8.781	7.945
	b	2.8	2.5	2.2	2.2	3.1
Lübnanlı	a	7.384	9.410	13.097	11.192	7.352
	b	2.6	2.8	3.4	2.8	2.9
Avusturyalı	a	7.280	7.038	6.310	5.385	7.460
	b	2.5	2.1	1.6	1.3	2.9
İngiliz	a	4.513	4.373	4.564	47.92	4.443
	b	1.6	1.3	1.2	1.2	1.7
Fransız	a	4.495	4.750	4.952	4.919	4.563
	b	1.6	1.4	0.8	1.2	1.8
Diğerleri	a	79.001	95.063	86.930	79.254	70.003
	b	27.6	28.3	22.6	39.4	27.9
TOPLAM	a	286.741	336.016	345.697	325.116	258.329
	b	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 1990-1991-1992 Yılı Raporları

özellikleri, beraberlerinde getirdikleri, farklı davranış kalıplarının geçersizliği ve düşük eğitim düzeyleri, yeni ve herşeyi ile yabancı olan çevrede onları suç işlemeye itmektedir" (Bkz:Narman, 1990:193). Ne yazık ki, suça itici olarak belirtilen nedenler, yurt dışına göç eden Türkler açısından geçmişte ve günümüzde aynı geçerliliğe sahiptirler. Öte yandan, yaşam şartlarının farklılığından, zorluğundan kaynaklanan stres de suçu işlemeye neden olmaktadır.

Türkdoğan'a göre ise, yurt dışındaki Türk işçilerinin suça itilme sebepleri, "...İşçilerimiz(in) yurt dışında buldukları ülkelerdeki problemleri ;kişilik yitirme ve sosyal yaşama, psiko-sosyal yapıdan gelen davranış bozuklukları ve bu durumun sonucu olarak suça itilme, düşük hayat standartlarında yaşamaları ve fizyolojik kayıplar, çocuklarına gerekli eğitim ve gelecek garantisi verememe, yani ikinci nesli kaybetme gibi çok yönlü hususlardır" (Türkdoğan, 1984:47).

Narman'a göre ise, suça iten faktörler oldukça çeşitlidir. Bunlar: "yerli ve yabancılar arasındaki kültür farklılıkları, yerli halkın yabancıları dışlayarak izole etmesi, yerli halkta yabancılara ve özellikle Türklere karşı varolan ön yargılar, yabancı işçilerin dil güçlükleri, yabancı işçilerin eğitim düzeylerinin düşük oluşu; yabancı işçilerin çoğunlukla kırsal kökenli oluşları ve uyumda başarısızlığa uğramaları; yabancıların, çoğunlukla eş ve çocuklarından ayrı oluşları şeklinde özetlenebilir" (Narman, 1990:202). Bunun yanında, yurt dışındaki Türk işçilerinin boş zamanlarını iyi değerlendirememeleri(yani boş zamanların pasif olarak değerlendirilmesi) onları zararlı boş zaman faaliyetlerine de itebilmektedir. Örneğin, alkol, uyuşturucu kullanmak, kumar oynamak gibi... Ayrıca, dil bilmemek ve yerli halkı yeterince tanımamak da onları suça iten faktörlerdir.

Belirtilen görüşler, yabancıları suça iten faktörlerin çok yönlülüğünü göstermektedir. Ancak, Narman'ın da belirttiği gibi, "bunların büyük bir kısmının ortadan kaldırılması ve bu yolla suç işleme oranının aşağıya çekilmesi imkânsız da değildir. Sorunların kolayca çözülebilmesi için herşeyden önce karşılıklı hoşgörüyeye ve anlayışa ihtiyaç vardır" (Narman , 1990:194). Bu durum, hem yabancı işçinin huzurunu sağlayacak ve hem de yerli halkla ahenk ya da uyum içinde yaşamını sürdürmesine neden olacaktır.

8.11.4. Yurt dışındaki Türk İşçilerinin İşledikleri Suç Türleri

Yurt dışındaki Türk işçilerinin en çok bulunduğu ülke olan Almanya'da suç istatistikleri genel olarak, yani tüm suçlar yönünden 1987 yılı istatistiklerine göre, %25,4 ve 1991 yılı istatistiklerine göre %20,8 ile Almanya'daki yabancılar içerisinde Türk işçileri en yüksek suçluluk oranına sahiptirler.

Aynı zamanda, "Türklerin nüfus olarak Almanya'daki en büyük yabancı grubu oluşturduklarını ve polis istatistiklerinin gerçek suçluluğu yansıtmadığını da dikkate almak gerekir. Çünkü , polis kayıtlarında suçlu olarak görülen bu kişilerin yapılan mahkeme sonucunda beraat etmeleri ihtimali söz konusudur" (Demirbaş, 1990:77-78).

Öte yandan , yetişkin yabancı nüfusun ve bu arada Türklerin suçluluğunun Almanlara göre düşük olduğu da istatistiklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, yabancı suçluların, 1/5'inin sırf yabancılar tarafından işlenebilen bir suçtan dolayı (Yabancılar Kanununa Muhalefet) koğuşturulduklarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Ancak, ikinci kuşak Türk gençlerinin suçluluğu gerçekten tehlikeli boyuttadır. Nitekim, bu gençlerin suçluluğu, içerisinde buldukları olumsuz koşullar nedeniyle Alman ve diğer yabancı işçilere göre daha yüksektir. Bununla birlikte, yabancı ve bu arada Türk işçi çocuklarının suçluluğu benzer sosyal durumda bulunan Alman gençlerine göre yüksek değildir (Demirbaş, 1990:79).

Bununla beraber, 15 yaşındaki gençler ile ilgili olarak 1981 yılında Kuzey Ren Vestfalya Eyaletinde yapılan bir istatistiği, Türk gençlerinin, Alman ve diğer yabancı gençlere göre suçluluk oranını işlenen suçlar yönünden göstermesi bakımından örnek olarak gösterebiliriz.

Tablo 13' de, diğer yabancılar bölümü, İtalyan, Yugoslav, Yunan ve İspanyol gençlerini kapsamaktadır. Görüldüğü gibi, Türk gençlerinin yoğun olarak işledikleri suçlar basit hırsızlık (%39,4), ağır hırsızlık (%26,3) ve işledikleri suçları sırasıyla kasten müessir fiil (%12,5) gibi suçlardır. Kasten müessir fiilde Türklerin oranı diğer tüm yabancıardan daha fazla iken; basit hırsızlık ve ağır hırsızlıktaki oranları ise, diğer tüm yabancıların oranına yakındır. Bu sayısal durumlar, Türk gençlerinin, diğer yabancı gençlere göre Almanya'da daha çok problemlili oluşlarının ve bu açıdan zorluklarla karşı karşıya olduklarının açık bir kanıtıdır. Ayrıca, basit hırsızlık

Tablo 13 : 1981 Yılında Türk Gençlerinin Alman ve Diğer Yabancı Gençlere Göre Suçluluk Oranı

SUÇLAR	Alman		Türk		Diğer Yabancılar	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kasd.adam öldürme	4	0.04	4	0.4	--	--
Kasd. mües. fiil	970	8.8	118	12.5	30	8.3
Yağma	253	2.3	27	2.9	14	3.8
Cinsel suçlar	110	1.0	23	2.4	14	3.8
Hürriyete karşı suçlar	99	0.9	13	1.4	2	0.5
Basit hırsızlık	3630	32.9	372	39.4	154	42.4
Ağır hırsızlık	4435	40.2	342	36.3	143	39.3
Memura mukavemet	33	0.3	1	0.1	1	0.3
Mala zarar verme	1104	10.0	29	3.1	14	3.8
Mot.araç. zarar verme	275	2.5	12	1.3	1	0.3
Uyuşturucu suçları	132	1.2	1	0.1	1	0.3
Kayıtlı kişilerin sayısı	11045	100	942	100	365	100

KAYNAK: Demirbaş, "Almanya' daki Türklerin Sorunları. Bunların Suça Etkileri, Ankara, 1990:73.

olayında, Türk gençlerinin oranı, Alman gençlerinin oranına göre biraz yüksek iken; ağır hırsızlık oranı, Almanlarınkinden biraz düşüktür. Bu nedenle, Alman kamuoyunda hakim olan yabancı işçi suçluluğunun ve özellikle Türk suçluluğunun çok yüksek olduğuna dair görüş, bilimsel gerçeklere dayanmamaktadır. Bu yanlış düşünce, sansasyonel basın haberleri ve Türklere karşı objektif olmayan önyargılardan doğmaktadır.

Yine Tablo 13'e göre, Almanlar Türklere daha fazla suç işlemekle beraber, şiddet ve cinsel suçlar yönünden Türklere Almanlardan suçlar ve uyuşturucu suçları yönünden daha düşük bir orana sahiptirler.

Hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlarda, genel olarak, Türklere payı Almanlara göre düşük olmakla birlikte, özellikle hırsızlık Türk gençleri tarafından oldukça yüksek oranda işlenmektedir.

Tehdit, memura mukavemet, suç delillerini yok etmek ile yataklık yapmak ve

mala zarar verme gibi suçlar da Türkler tarafından Almanlara göre az, fakat biletsiz seyahat daha çok işlenmektedir (Demirbaş, 1990:78). Yine, evrakta sahtekarlık, resmî makamlara çocuk sayısı hakkında yanlış bilgi vermek ve rüşvet vermeye Türklerde sıklıkla rastlanmaktadır. Kaza, kalpazanlık, uyuşturucu kaçakçılığı ve ticareti, yağma, korkutarak faydalanma gibi suçların işlenmesine katılan Türklerin sayısı ortalamanın üzerinde ise de, bunlar arasında işçilerin sayısı azdır (Demirbaş, 1990:79).

Türkdoğan'a göre, okuma-yazma oranı ve gelir seviyesinin düşük oluşu, konut imkânlarının yetersizliği diğer kültür alanlarıyla sosyal temasları engeller. Yabancı işçiler arasında suçluluk oranının yüksek oluşunun nedenini de burada aramak gerekir. Nitekim, Batı Berlin'de yapılan bir araştırmada, Türk işçileri, sosyal yapıya uyumsuzluklarından ötürü suç işleyenler arasında en yüksek oranı teşkil ederler. Polis kayıtlarına göre, suçların %61.8'ini Türkler, %16.6'sını Yugoslavlar, %53.8'ini İtalyanlar teşkil etmektedirler. Ancak, suç ayırımında hırsızlık suçuna karışanlar arasında Türkler en alt sırada bulunmaktadırlar. Buna rağmen, topluma uyamamaktan işlenen ve altında psiko-sosyal, kültürel olaylar bulunan darp, yabancılar kanununa uymama ve meskene, ırza ve mala tecavüz gibi suç olaylarında Türkler başta gelmektedir (Türkdoğan, 1984:39). Ancak, Türkdoğan'ın araştırması ile Tablo 13'ü karşılaştıracak dursak bir takım çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Tablo 13'e göre hırsızlık suçunda Türkler en üst sırayı almaktadırlar. Bu bize, bölgesel farklılıkların olması ile birlikte polis kayıtlarına olan güvensizliği de göstermektedir.

8.11.5. Sonuç ve Öneriler

Yurt dışındaki Türk işçileri genellikle çok farklı bir sosyo-kültürel çevreden gelmekte ve bu nedenle gittikleri ülkelerin hukuk sisteminden de farklı bir değer ve norm sistemine sahiptirler. Bu farklı, sosyo-kültürel yapı ya da özellikler, çoğu zaman Türklerin suç işlemelerinin nedenini açıklamaktadır.

Yurt dışında çalışan Türklerin de bulunduğu suç istatistiklerini incelediğimiz zaman, Türk işçilerinin ve gençlerinin, yabancılar arasında genelde ilk sıralarda yer aldıklarını görmekteyiz. Bu durum, Türklerin gittikleri ülkelerde bir takım güçlüklerle karşılaştıklarının da göstergesidir. Yurt dışında çalışan Türkler, yerli halka oranla

gerçekten daha zor durumdadırlar.

Narman'a göre, yabancı işçilerin ve özellikle de Türklerin yurt dışındaki suçluluk oranlarının düşürülebilmesi için önerilenler şunlardır:

1. Yabancı işçilerin dil sorunlarını çözmek,
2. İşçileri yurt dışına çıkmadan önce, gidilecek ülke hakkında aydınlatmak ve kendilerine, karşılaşılabilecek olumsuz durumlar hakkında bilgi vermek,
3. Yurt dışına gidecek olanları bir seçmeye tabi tutmak, yani her isteyeniyi yurt dışına göndermemek,
4. İşçinin, eş ve çocukları ile birlikte yurt dışına çıkmasını sağlamak" (Narman, 1990:202).

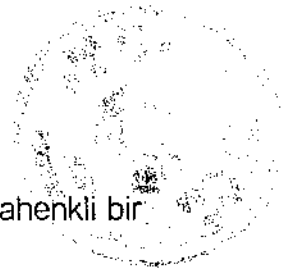
Narman'ın önerileri, sadece yabancı işçilerle sınırlı değildir. Son olarak yerli halka da bazı önerileri vardır :

"1. Yerli halkın ,yabancılara ve özellikle de Türk işçilerine karşı olan önyargılarından sıyrılmaları; gelenekleri daha yakından tanımaya ve onlarla temas kurmaya çalışmaları gerekir. Madem ki yabancı işçiye, kendi deyimleri ile "Gastarbeiter" (Konuk İşçi) diyorlar, öyleyse ev sahibi olmanın icaplarını da yerine getirmeleri gerekir.

2. Resmî makamların- özellikle de adli kovuşturma mercilerinin-yabancılara ve bilhassa en mağdur durumda bulunan Türklere önyargı ile değil, daha hoşgörülü yaklaşmaları gerekir.

3. İşçilerin, yurt dışında pasif boş zaman faaliyetlerinden (Bkz.: Abadan, 1964; Narman, 1988:256) kurtarılarak, aktif boş zaman faaliyetlerine kaydırılmaları gerekir. Bunu öncelikle firmalar veya o ülkedeki Alman-Türk Dostluk demekleri, Türk-İşçi Öğrenci dernekleri, İşçi Sosyal Yardım Kurumları (Arbeiter Wohlfahrt) üstlenebilir" (Narman,1990:202). Yani, boş zamanların değerlendirilmesi, yerli halkla ilişkiler, toplumların birbirlerini tanımaları konularına daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

Karşılıklı sevgi, saygı, anlayış ve hoşgörü üzerine kurulu, herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir toplum düzeninde istenmeyen, kötü bir durum olan suç da yok olmaya mahkumdur. Aksi halde, yerli veya yabancı halk olsun, suçluluk oranlarında bir düşüş beklemek oldukça zordur. Suçluluk oranlarının aşağıya çekilebilmesi, hem yabancılar ve hem de yerliler açısından, başta uyum

sorunu olmak üzere, çeşitli olumlu sonuçlar ortaya koyacaktır. Böylece, ahenkli bir yaşamdan söz etmek de imkân dahiline girecektir.

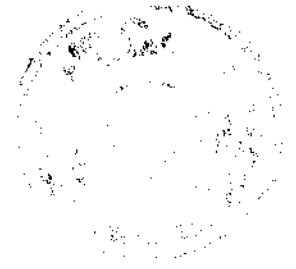
8.12. YURT DIŞINDA İLLEGAL OLARAK ÇALIŞAN TÜRK İŞÇİLERİNİN SORUNLARI

8.12.1. Genel

Yurtdışına resmi yollarla ve yasal olarak giden işçilerin yanısıra, resmî olmayan yollarla, yani kaçak olarak giden Türk işçileri de vardır. Burada kısaca bu sorunu da gözler önüne sermek istiyoruz. "Yurt dışında illegal olarak bin bir güçlük içinde çalışan veya illegal olarak yurt dışına gidebilmek için varlarını yoklarını araçlara kaptıran insanlarımızın sorunlarına eğilmek, önemli bir insanî ve millî görev halini almıştır. Çünkü, bugün illegal yollardan yurt dışına giden insanlarımızın sayıları giderek artmakta ve buna paralel olarak artan sorunlar ciddiyetini korumaktadır" (Narman, 1990:181). Ancak, bugüne kadar, yurt dışında illegal olarak çalışan Türk işçilerinin sorunları ile fazla ilgilenilmediği de bir gerçektir. Bu nedenle, sadece elimizde olan kaynaklarda konunun ele alındığı biçimiyle yetineceğiz. Bu sorunun incelenmesinde Narman'ın, 20.3.1990 tarihinde Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesinde sunduğu konferans niteliğindeki "Yurt Dışında Illegal Olarak Çalışan İşçilerimizin Problemleri" adlı çalışması önemli bir kaynak durumundadır.

Narman'a göre, "illegal yollardan yurt dışına giden işçilerimizin sayılarındaki artışlar, son zamanlarda ilgili bazı ülkelerin önlemler almalarına da yol açmış bulunmaktadır. Örneğin Avusturya, ülkesine 'turist' olarak giden Türklerin sayısında meydana gelen anormal artışa bakarak, Türk vatandaşlarına vize uygulama kararı almıştır" (Narman, 1990:181). Aslında, bu , Avusturya gibi ülkeler için alınması gereken bir karardır. Çünkü, aksi takdirde, ülkelere turist niteliğinde gelen illegal işçi miktarı çığ gibi büyüyebilecektir. Bu nedenle, bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Kaçak ya da illegal işçi sorunu pek çok ülkenin sorunu durumundadır. Örneğin, Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, bunun Avrupa çapında bir problem olduğunu belirterek, ülkelerindeki "kaçak" yabancı işçi sayısının "fazla" olduğuna işaret etmekte ve bunların "hukuk koşulları içinde" sınırdışı edilmelerinin

zorunlu olduğunu vurgulamaktadır (Bkz.:Milliyet, 12.12.1989).

8.12.2. İlegal Dış Göçü Etkileyen Faktörler

Türk işçilerini yurt dışında illegal yollardan çalışmaya yönelten nedenler çok yönlüdür. Bu nedenler genel olarak şunlardır:

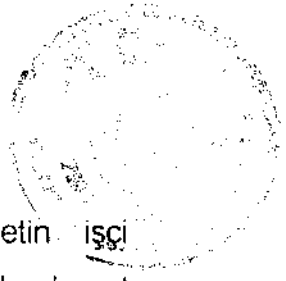
1. İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla yurt dışına gidememek,
2. Bu kanaldan gitmek için yaşın geçkin olması,
3. Yurt dışında akrabası olmadığı için ismen çağrı yaptıramamak,
4. Yakınlarında Köy Kalkınma Kooperatiflerinin (KKK) olmaması veya bu kooperatiflere girecek paralarının olmaması,
5. Resmî kanallardan işçi olarak gönderilebilme olanaklarına karşı güvensizlik ve umut kırıklığının olması,
6. Dış ülkelere gidenlerin iyi para kazandığı düşüncesi,
7. Geçimini sağlayacak bir gelirin olmayıp, istihdam imkânlarının sınırlı olmasıdır (Bkz.:Pennix v.d., 1975:196-199). Aslında işçilerimizi illegal dış göçe iten motiflerin temelinde ekonomik faktörün çok önemli rolü vardır.

8.12.3. Yurt Dışındaki İlegal İşçilerimizin Sayısal Durumları

Burada, üzerinde durulması gereken bir konu da yurt dışında illegal olarak çalışan işçilerimizin sayısal durumlarını gözler önüne sermektir. Çünkü, bunu bilirsek, sorunun çözümüne daha sağlıklı yaklaşma imkânı elde edebiliriz.

Yurt dışında illegal olarak çalışan Türk işçilerinin kesin sayılarını söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü, yurt dışına gidiş ve orada kalışları legal olmayan yollardan olduğu için kesin sayısal veriler de belirtilememektedir. Belirtilenlerde ise, tahminin önemi büyüktür. Bunun yanında, bazı araştırmalara göre, yurt dışında illegal olarak çalışan Türklerin sayısı oldukça ciddi boyutlardadır (D.İ.B., 1973:22; T.İ.B., 1975:41; Pennix v.d., 1975:208;Gitmez 1983:93; Güzel, 1987:96).

D.İ.B. yayınına göre, yurt dışında illegal olarak çalışanların gerçek sayılarını tesbit etmek imkânı bulunmamakla beraber, 1973 yılı başı itibariyle bu sayının 50.000'i ,F.Almanya'da olmak üzere 70.000'nin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (D.İ.B., 1973:22).

Gitmez'e göre, "Kalkınma Kooperatifleri yanında ve devletin işçi göndermede nitelikli kent kökenlilere öncelik vermesi karşısında, turist olarak yurt dışına giden ve önemli bir bölümü 'kaçak işçi' olarak çalışan, sayıları pek bilinmemekle birlikte, 100.000 yöresinde olan çoğu kır kökenli işçilerin de dengeyi sağlamada önemli işlevleri olmuştur" (Bkz.:Gitmez, 1983:28, 91-93). Bu durumda, İ.İ.B.K. aracılığıyla veya legal yollardan gidenlerin genelde kent kökenli olması, illegal yollardan gidenlerin ise, kır kent kökenli olması ile Türkiye'den işçi gönderiminde bir dengenin sağlandığı belirtilmektedir. Ancak, böyle bir genellemenin yapılması doğru değildir. Çünkü, sayısal veriler bu durumu kesinleştirecek niteliğe sahip değildir.

Güzel'in çalışmasına göre ise, yurt dışında illegal olarak çalışan Türklerin sayıları 1983 yılı itibariyle 10.000'in üzerine çıkmıştır (Güzel, 1983:96). Ancak, verilen rakamların resmî çalışmalar sonucunda verilmediğini de belirtmemiz gerekir.

Görüldüğü gibi kaynakların tarihleri biraz eski olmakla birlikte, turist ya da illegal işçilerin kesin sayılarını saptayabilmek olanaksızdır. Eldeki bilgiler ise yapılmış tahminlere dayanmakta, aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Ama yine de, illegal işçi göçünün sayısal artışında bir gerilemenin değil, bir artışın olduğunu ve olabileceğini söylemek mümkündür.

8.12.4. İlegal İşçilerin Yaptıkları İşlerle İlgili Sorunlar

Yurt dışında çalışan illegal işçilerin sorunları oldukça fazladır. Çünkü, bunların gidişleri ve orada bulunuşları legal olmayan (yasal olmayan) yollardan olduğu için herhangi bir hak iddia edemezler ve yasal güvenceleri de yoktur.

Narman, yurtdışındaki işçilerimizin çalışma sorunlarını incelerken, konuyu iki bakımdan ele almıştır:

"1. İlegal işçilerimizin yaptıkları işlerle ilgili sorunları,

2. Legal işçilerimizin illegal olarak yaptıkları işlerle ilgili sorunları" (Narman, 1990:185). Yani, burada söz konusu olan, kendi ülkesinden kanunî yollarla turist olarak çıkan ve turist olarak gittiği ülkelerde, illegal işçi olarak iş bulup çalışan ve ikamet eden işçilerin yanısıra yasal ya da legal yollardan yurt dışına gidip illegal işlerde çalışan işçilerin varlığıdır.

Gidiş ve çalışma şekilleri ne olursa olsun, genel nedenin veya amacın ekonomik ağırlıklı olduğunu belirtebiliriz. Yani, yapılan herşey daha çok kazanıp, daha rahat yaşamak içindir.

Kaynaklara göre, yurt dışında illegal olarak çalışan Türklerin sorunları diğer Türklere çok daha ciddi boyutlardadır (Bkz.:D.İ.B., 1973:22; T.İ.B.; 1975:41; Pennix v.d., 1975: 196-199; Narman, 1978:37-39; Gitmez, 1983:91-93; Wallraff, 1986 ; Güzel, 1987: 96; Narman, 1990:185).

Alman yazar Ruth Hermann'ın 1977 yılında Türkçeye çevrilen "Hamburgdaki Küçük İstanbul" adlı eseri ile yine Alman gazeteci ve yazar Günter Wallraff'ın, 1986 yılında Türkçeye çevrilen "En Alttakiler" adlı eserleri yurt dışında illegal olarak çalışan Türk işçilerinin sorunlarını anlatmaktadır. Bu eserlere göre, yurt dışında çalışan işçilerin, özellikle de illegal işçilerin problemleri oldukça fazladır. En kötü, en zor, sağlığa zararlı ve tehlikeli işlerde çalıştırılmak buna karşılık, emeğinin karşılığını alamamak ve yasal güvencelerinin olmayışından ezilmeleri en önemli sorunlarıdır Ayrıca, bunlar yurt dışındaki işçilere verilen hiç bir yasal haktan da yararlanamamaktadırlar (Bkz.: Hermann, 1977; Wallraff, 1986).

8.12.5. İlegal İşçi Çalıştırmada İşverenin ve Devletin Sorumluluğu

İlegal işçiler sorunlarının çözümü diğer yabancı işçilerin durumunda bağımsız değildir. Yani, legal işçilerin sorunlarının çözülmesi veya azaltılması illegal işçilerin sorunlarını da çözebilecek ve azaltabilecektir. Bunun için de, illegal işçi çalıştırmada devlete ve işverene önemli görevler düşmektedir.

İlegal işçiler, daha düşük ücretle çalışırlar ve hiçbir sosyal hakları yoktur. Bu nedenle, bazı işverenler kendi kazançları bakımından bu tür işgücünden faydalanmaktadırlar. Böylece, bazı küçük işyerleri ,illegal işçi çalıştırarak, büyük kârlar sağlayabilmektedir.

Yurt dışında illegal olarak çalışan Türklerin sorunlarının azaltılması ve illegal işçi çalıştırılmasının önlenmesi için hem yurt dışındaki devletlere, hem de Türkiye'ye bir takım görevler düşmektedir. İlk önce yapılması gereken ise kanun ve yönetmeliklerdeki yasal boşlukların giderilmesidir. Bunun için de, ilgili yasalardaki boşlukları giderici çalışmaların yapılması gerekmektedir.

8.12.6. Sonuç

Yurt dışında çalışan Türklerin yurt dışına gidiş şekilleri ve orada yaptıkları işler ister legal ister illegal olsun, sorunlar hep aynıdır. Çünkü, bunlar, yerli halkın yapmadığı pis, ağır, sağlığa zararlı ve en tehlikeli, yorucu işlerde çalışmaktadırlar. Buna karşılık, emeklerinin karşılığı da verilmemektedir. Ancak, illegal işçiler için şartların daha zor olduğunu da belirtebiliriz. Bu da, yasal hiçbir hak ve güvencelerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak, aracı kişiler, firmalar ve işverenlerce horlanmakta ve sömürülmektedirler.

Bu durumların giderilmesi için hem yurt dışında işçi çalıştıran devletlere ve işverenlere hem de Türk devletine önemli sorumluluklar düşmektedir. Örneğin, yasal boşlukların giderilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Ne yazık ki, kendi ülkemizde insanlarımıza yeterli istihdam imkânları yaratmadığımız, göç alan ülkelerle birlikte illegal işçi sorununun çözümü için işbirliği yapmadığımız sürece bu sorun da devam edecektir.

8.13. YURT DIŞINDAKİ KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ETKİSİ

8.13.1. Genel

Kitle iletişim araçlarının ve haberleşme imkânlarının son derece artmasıyla birlikte hayatımızda da önemli değişimler, tutum değişimleri v.b. meydana gelmektedir. Aynı durum, yurt dışında çalışmakta olan Türk işçileri için de söz konusudur.

Bu konu önemli olmasına rağmen, çok az ilgilenilmiştir. Biz de elimizde olan kaynaklardan ilgilendiği kadarıyla konuyu ele almaya çalışacağız.

8.13.2. Yurt Dışındaki Kitle İletişim Araçları

F. Almanya'da çalışan yabancı işçilere hitaben işçilerin kendi dillerinde radyo yayınları 1962 yılında başlamıştır (Gökmen, 1972:269). 1972 yılında ise, her gün Türkçe de dahil olmak üzere çeşitli dillerde 40'ar dakikalık yayınlar yapılmış ve bu yayınlarda genel ve memleket haberleri, röportajlar ve müzik yer almıştır. Yabancı işçilere hitaben yapılan yayınlar ise sadece, haftada bir defa ve 15 dakikalık süreyle yapılmıştır. (Gökmen, 1972: 269-270).

Türkdoğan'ın araştırmalarına göre, Almanya'daki öğrencilerin %33'ünün boş

zamanlarında çoğunlukla evde ailelerine yardım ettikleri ve % 19.4'ünün de müzik dinledikleri tesbit edilmiştir. Öğrencilerin televizyon da en fazla seyrettikleri programlar da Susam sokağı, disko, spor, müzik, sinema, kovboy, polisiye filimler, Vikingler, Zera, Lassi, Deniz filmi, Miki Maus, Pinokyo, John Thomas, Çarli'nin Melekleri, Şarlo, Waltons Ailesi, Türk programı, Türkiye mektupları, Panter, Veneto v.s. dir.(Türkdoğan,1984:112).

Türkiye'nin dışa yönelik resmî yayın organı olarak "Türkiye'nin Sesi Radyosu" adı altında Türkçe ve yabancı dil yayınlarını sürdüren Dış Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Anayasa ve 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununda yer alan görevlerine istinaden yurt dışında yapılan Türkçe yayınlarda, haberler ve haber programlarıyla haber yayınları, eğitim, kültür, tarih, din ve drama programlarıyla söz yayınları, müzik ve eğlence yayınlarıyla birlikte toplam 28 saat süreyle Türkçe yayını, 18 saat yabancı dil yayınları olmak üzere üç postadan toplam 46 saat(stüdyo çıkışlı) yayın yapılmaktadır. (Bkz.:Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Servisi, Rehber,1991, Bölüm VII:15-16). Görüldüğü gibi yurt dışında çalışan Türk işçilerine TRT tarafından sunulan çalışmalar oldukça fazladır. Bununla birlikte, özel radyo, televizyon ve uydu yayınlarındaki gelişmeler de sevindirici boyuttadır. Yine konu ile ilgili olarak, PTT alanındaki çalışmalar ve teknolojik gelişmeler bu alandaki sorunların kalkmasına çok önemli faydalar sağlamıştır.

8.13.3.Yurtla olan ilişkiler, Kitle İletişim Araçlarından Etkilenme Durumu ve Uyum Arasındaki İlişkiler

Kitle iletişim araçlarının çevreyi tanıma ve çevreye uyum sağlamada önemli roller üstlenebilecekleri ve her yönden faydalı olabilecekleri söylenebilir. Örneğin, Gökmen' in araştırmalarına göre, yurt dışındaki yabancı işçilere kendi dillerinde yapılan radyo ve televizyon yayınlarından beklenen faydalar şunlardır:

- 1.Almanya'daki hayata uyumu kolaylaştırmak, (meselâ, sendikalar ve işveren teşekküllerin haberlerini yaymak, işçi hak ve görevleri hakkında bilgi vermek.)
- 2.İşçilerin, yurtları ile olan bağlarını canlı ve ayakta tutmak,
- 3.İşçilerin Almanya hakkında objektif bir kanaat edinmelerine yardımcı olmak,

Yayınlar, gittikçe daha çok sayıda Almanlar tarafından da izleneceği için, karşılıklı ilişkilerin derinleşmesine de yardımcı olabilir düşüncesine yer vermiştir(Gökmen,1972:270). Gerçekten de karşılıklı etkileşim ve birbirini tanıma, anlama açısından başta televizyon olmak üzere radyo ve gazete önemli kitle iletişim araçlarıdır.

Bunun yanında, yurt dışında yayın yapan radyo ve televizyon kurumları, çeşitli yabancı işçilerin meslek ve dil alanlarında yetişmeleri için de yardımcı olmaktadır. Bu konuya daha çok önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü, meslekî alanda yetişecek işçilerin, ülkelerine döndükten sonra ülke ekonomisine faydalı olmaları imkânı da ortaya çıkabilecektir. Aslında iyi bir meslek edinmiş ve iyi yetişmiş bir işçi için, çalıştığı yabancı ülkede de iyi imkânlar vardır.

Türkdoğan'a göre, "ikinci nesil tv programı ile de Batı'nın kültür istilâsına açıktır. Zira, 102 kişiden sadece ikisi Türk programları seyrettiklerini açıklamış, geriye kalanlar Amerikan kaynaklı filmler ve diskolarda vakit geçirdiklerini bildirmişlerdir" (Türkdoğan, 1984:113). Bu nedenle, Türk programlarının içeriği genişletilmeli daha güzel ve Türkiye'yi aynı zamanda Türkleri tanıtıcı, eğitici programlar yapılmalıdır.

Ayrıca, Türkdoğan'a göre, "İkinci neslin, TV'ye olan tutumu, aslında ana-babalarından devrolunan bir mirasın ürünüdür. Nitekim, Hollanda ve F.Almanya'da yapılan karşılaştırmalı yeni bir araştırmada, örnekleme katılanların %57'si yabancı filmleri izlediklerini belirtmişlerdir (Ayhan Aksu Koç, Socio-Psychological Factors in Federal Republic of Germany and The Netherlands Nato-Üniversiteleri İlişkiler ve Kültürel Araştırma Komisyonu için hazırlanmış rapor , 1982). Bunların %19'u konuk bulunduğu ülke dillerinde olmak üzere haftada 3 veya daha fazla gazete okuduklarını belirtirken, %64'ü Türk gazetelerini izlediklerini bildirmişlerdir" (Türkdoğan, 1984:113).

Türkiye, Radyo ve Televizyon Kurumu'nun yurt dışına yayın amaçları ise şunlardır:

"a) Yurt dışında yaşayan Türklerin, Türkiye ve Türk kültürü ile bağlarının devamını sağlamaya, eğitim ve kültür düzeylerini yükseltmeye, Türklük şuurunu canlı tutmaya, dil, din, örf ve adetlerini ,birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeye, morallerini güçlendirip çeşitli konulardaki problemlerinin çözümüne ışık tutarak,

Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini sürdürmelerine,

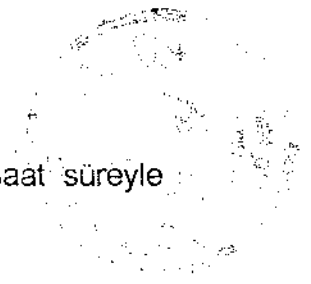
b) Türkiye'nin dış ilişkileri, Türkiye ve dünyadaki gelişmeler, Avrupa Topluluğunda bugünkü durum ve Türkiye'nin bu topluluktaki yeri hakkında kamuoyunun bilgi edinmesine,

c) Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın buldukları ülkeye uyum sağlamalarına, buldukları ülke şartlarından kopmadan kendilerinin ve ülkemizin çıkarlarını koruyabilecek şekilde eğitilmelerine ve yönlendirilmelerine yardımcı olmaktadır" (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Servisi, Rehber, Bölüm VII, 1991:15).

Belirtilen amaçlar gerçekten çok önemlidir. Ancak, yurt dışında çeşitli mihraklarca belirtilen amaçların aksi hedefler taşıyan zararlı, bölücü yayınlarda yapılabilmektedir. Bu da başta uyum olmak üzere bir çok konu üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle belirtilen amaçları taşıyan yayınların yapılmasına daha fazla önem vermek gerekmektedir. Bu, hem yurt dışındaki uyum sorununun çözümü, hem işçilerimizin köklerinden kopmamaları ve hem de yabancı zararlı etkilerden korunmaları bakımından oldukça önemlidir. Öte yandan, kitle iletişim araçları aracılığıyla yurt dışındaki Türklerin ülke ve yakınlarına özlemleri ve buldukları ülkede karşılaştıkları çeşitli meselelerine dair bilgi verilmektedir. Bunun yanında dinleyicilerin müzik istekleriyle birlikte, mektuplarında belirttikleri çeşitli problemleri için gerektiğinde konuyla ilgili uzmanların görüşlerinden de yararlanılmaktadır. Bu da, onların yalnızlık, uyumsuzluk, gibi bir takım olumsuz durumlardan sıyrılmalarına yardımcı olmaktadır.

Ayrıca bu yayınlarda "yurt dışında bulunan ve kesin dönüş yapacak vatandaşlarımızın karşılaşılabilecekleri sosyal güvenlik, gümrük, ulaşım sorunları ile tasarruflarını Türkiye'de nasıl değerlendirebilecekleri konularında kendilerine bilgi verilmektedir. Keza, vatandaşlarımızın buldukları ülkelerle yapılan sosyal güvenlik sözleşmeleriyle, Türkiye'de kanun ve yönetmeliklerde yapılan yenilikler hakkında açıklamada bulunmaktadır" (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Servisi, Rehber, 1991, Bölüm VIII:16).

Diğer yandan "Türkiye'nin Sesi Radyosu Yabancı Dil Yayınları; hergün Ürdüca, Farsça, Arapça, Romence, Yunanca, Bulgarca, Sırpça-Hırvatça, Arnavutça, Macarca, Almanca, Fransızca, İngilizce, Çince, Rusça ve

Azerbaycan Türkçesi olmak üzere 15 dilde ve günde toplam 18 saat süreyle yapılmaktadır.

Bu yayınlardan amaç:

a) Türk Devleti ve Türk Milleti hakkında dünyaya olumlu bir kamuoyu yaratmak için, Türkiye'nin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik alanlar ile eğitim, sağlık ve turizmde kaydettiği gelişmelerin tanıtılmasına, hitap edilen kamuoyu ve milletler arası kuruluşlar da Türkiye'ye sempati ve desteğin gerçekleşmesine,

b) Türkiye'nin diğer ülkelerle, özellikle de Avrupa Topluluğu ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri ve ihracatın geliştirilmesinde, yeni pazarların bulunmasında, karşılıklı yatırım anlaşmalarında sağlanan işbirliği imkânlarının tanıtılmasında Türk haftaları ve fuarlarının duyurulmasında, yardımcı olmaktadır" (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Servisi, Rehber, 1991, Bölüm VIII: 17).

Belirtilen amaçlar, hem ülkemiz, hem de ülkemiz dışında yaşayan Türkler ve Türk işçileri açısından çok önemlidir. Çünkü, bu yolla yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yurdumuzla ilişkileri sürdürülmeye çalışılmaktadır. Aslında, yurt dışında çalışan işçilerimizin bu tür yayınlara susadıklarını da belirtmekte yarar vardır.

8.13.4. Sonuç

Gelişen teknolojiye paralel olarak kitle iletişim araçlarında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu durum, kaçınılmaz olarak yurt dışındaki Türk işçilerini de etkilemektedir. Örneğin, televizyon, işçiye hem içinde bulunduğu toplumun, hem de uzakta kaldığı ülkesinin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik gibi yapılarını tanımak, takip etmek, karşılaştırmak, tartışmak, yorumlamak gibi konularda çok önemli bir bilgi kaynağı olarak hizmet etmektedir. Hatta, kendi toplumu ile bir takım karşılaştırmalar yaparak yeni yeni değerlendirmeler yapabiliyor, ufku genişliyor. Böylece televizyon, yurt dışındaki işçilerimize bir yandan maddî imkânlar sağlarken, öte yandan onların manevî duygularını, tutumlarını, düşüncelerini geliştirebiliyor. İşte bu nedenlerden dolayı, yurt dışında kitle iletişim araçlarının etkisine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

8.14. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN KAZANÇLARINI DEĞERLENDİRME YOLLARI

8.14.1. Genel

Bu kısımda, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin kazançlarını nasıl değerlendirdikleri konusu üzerinde kısaca durulacaktır. Çünkü, Türk işçilerini dış göçe iten temel motif ekonomiktir. Bu bakımdan onların tasarruflarını değerlendirme biçimlerine kısaca da olsa bakmakta yarar vardır. "Dışgöçün hemen tümüyle ekonomik amaçlı olması dışarıda kalınan sürenin bu ekonomik amacı gerçekleştirmeye göre düzenlenmesi sonucunu getirir. Bunun için de kazanılan paranın en azı tüketime harcanarak, büyük çoğunluğu biriktirilir. ..Dışgöçün, geçici bir ekonomik fırsat olarak değerlendirilmesi sonucu, Türk işçilerinde biriktirme eğilimi, tüm yabancı işçilerden daha yüksektir. Buna karşılık da , düzenli para gönderme bakımından Türk işçileri, öbür yabancı işçilerden daha sonra gelmektedir" (Gitmez, 1983:194-195). Ancak, işçi kazandığı paraların, oradaki ihtiyaçları dışında kalan miktarını herhangi bir yolla Türkiye'ye getirecektir.

Gitmez'e göre, yapılan işle tasarruf miktarı arasında yakın ilişki vardır. Örneğin, en yüksek biriktirimle dönenler ticaret-hizmet kesiminde çalışırken, en düşük biriktirimle dönenler ise inşaat sektöründe çalışanlardır (Gitmez, 1983:195). Şunu da eklemek gerekir ki, burada işçinin nitelikli işçi olup olmadığı da önemli bir rol oynamaktadır.

8.14.2. Türk İşçilerinin Kazançlarını Değerlendirme İmkânları

Yurt dışında çalışan Türk işçileri, döndükten sonra, ya da dışardan çalışırken, kazançlarını en iyi nasıl değerlendirebileceği konusunda çok yakından ilgilenmektedirler.

Pennix ve Van Velzen'e göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin yatırımlarını, ev alma ve evini kentlere nakletme konularına yöneltmişlerdir (Pennix v.d., 1973:227).

Yenisey'e göre, yurt dışındaki Türk işçilerinin gönderdikleri kazançlarını değerlendirme yolları ile aile şekilleri arasında yakın ilişki vardır. Örneğin, çekirdek ailelerin çoğu, gönderilen paraları, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılırken, geniş ailelerde tasarruf olanağı daha fazla olmaktadır (Yenisey, 1973:382). Pennix ve Van Renselaar' ın yurt dışındaki işçi tasarruflarının Türkiye'de işçi şirketleri ve

köy kalkınma kooperatifleri aracılığı ile verimli bir biçimde yatırıma dönüştürme çabaları üzerine yaptıkları araştırmaya göre, işçilerin tasarruflarının (bir kısmını) yatırdıkları sanayi işletmeleri şeklindeki anonim şirketler Türk ekonomisi için bir yenilik olmuştur (Pennix-Van Renselaar, 1979:22).

Gitmez'e göre, yurt dışındaki Türk işçileri kazançlarını yatırımlara yöneltmişlerdir. "Dışarıda para biriktirdiğini söyleyen 1210 kişiden (%89,3) 1072'si (%88) biriktirimlerini yatırımlara yöneltmiş; örneğin %6,8'i hiç para biriktirmemişken, para biriktirmiş olanların %12'si (örneklerin %10,7'si) de yatırım yapmamıştır. Yapılan yatırımların %47'sinin değeri, 1978 cari fiyat değerlerine göre, 200.000 TL'nin, %14'ünün değeri de 600.000 TL'nin üzerindedir. Bu durumyla, yatırımlara yöneltilebilecek biriktirimlerin oldukça önemli tutarlara ulaştığı görülmektedir" (Gitmez, 1983:196).

Türkdoğan'ın araştırmasına göre ise, işçilerimizin ülkemize olan yatırımlarında önemli azalmalar meydana gelmektedir. Öyle ki, "Şu anda ülkemize bir yatırım yapıp yapmamayı düşünüyor musunuz?" sorusuna işçilerin ancak %58'i (69 işçi) olumlu cevap vermiştir. Yine, Türkdoğan'ın anketine katılan 119 kişiden %55'i konut sektörüne, %51'i de arsaya yatırım yapmışlardır. Bunun yanında, "ailesine yardım edenler %22'yi bulmaktadır. Hiç bir yere yatırım yapmayanlar ise, yaklaşık olarak %15'tir. İşçilerimizin büyük çoğunluğu daha ziyade aile tipi küçük işletmeciliği tercih etmektedirler. Oysa, Yugoslav, Yunan ve İtalyan işçiler, yatırımlarını sanayileşme süreci içinde plânlı bir biçimde değerlendirmek suretiyle ülke kalkınmasında yararlı adımlar atmışlardır" (Türkdoğan, 1984:178). Aslında, işçi tasarruflarının değerlendirilmesi konusu bir millî politika haline getirilmiş ve yeterli çalışmalar yapılmış olsaydı, ülkemiz için de aynı olumlu gelişmeler meydana gelirdi. Bundan, işçiler de en üst düzeyde yarar sağlardı.

8.14.3 Türkiye'ye Gönderilen İşçi Dövizleri

Burada öncelikle, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 1990 Yılı Raporunda sunduğu, T.C. Merkez Bankası Ödemeler Dengesi Müdürlüğü kaynaklı, 1964/1989 Yılları Arasında Türkiye'ye gönderilen işçi dövizlerini belirtelim:

Tablo 14: 1964 - 1989 Yılları Arasında Türkiye' ye Gönderilen İşçi Dövizleri

<u>Yıllar</u>	<u>Milyon (Dolar)</u>	<u>Değişim Miktarı</u>
1964 - 1975	5.927.9	
1976 - 1980	6713.3	
1981	24897	-303.1
1982	21866	-633.0
1983	15536	+3276
1984	18812	-107.0
1985	17742	-79.4
1986	16948	
1987	21016	+406.8
1988	18395	-262.1
1989	3138	+1.273

KAYNAK:T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1990 Yılı Raporu, Ankara, 1992: 167.

Tablo 14'e göre, yurt dışından gönderilen işçi dövizlerinin miktarı çok fazla değildir. Ayrıca, gönderilen döviz miktarlarına bakarak diyebiliriz ki, Türk işçi dövizlerinde bir istikrar söz konusu değildir. Yani, döviz miktarındaki artış ve azalışlar her yıl değişebilmektedir. Örneğin, 1987'de gönderilen döviz 21016 dolar olup, değişim miktarı +406.8'dir. Ancak, 1988'de gönderilen döviz 18.395 dolar olmuş ve değişim oranı -262.1 olmuştur. Türk döviz oranlarındaki istikrarsızlığın çeşitli nedenleri vardır. Örneğin ,işçilerin yatırımlarını başka alanlara yönlendirmeleri gibi... Yine, aynı kaynağa göre, F.Almanya'daki vatandaşlarımızın ve diğer yabancıların ülkelerine havale ettikleri ve yanlarında götürdükleri tahmini döviz miktarları Tablo 15'de verilmiştir:

Tablo 15'e göre ülkelere havale ettikleri ve yanlarında götürdükleri tahmini döviz miktarının fazlalığı bakımından ilk sırayı Türkler almakta olup, Türkleri Yugoslav ve İtalyanlar izlemektedir. En son sırayı ise, Portekizliler almakta olup, onu da, İspanyollar ve Yunanlılar izlemektedirler.

Tablo 15'de verilen döviz miktarlarının tahmini olduğunu ele alacak olursak, bu durumun geçerliliği konusunda kesin sonuçlar ifade etmemiz de hatalı olur. Ancak, yıllara göre değişmeyen istikrar, bu rakamlardaki gerçek payı olma ihtimalini de yükseltmektedir. Yine de bu demek değildir ki, Türkiye belirtilen ülkeler içinde en fazla döviz olan ülke durumundadır. Çünkü, yapılan yatırımların niteliği bu durumu değiştirebilmektedir. Şöyle ki: Son yıllarda ,yurt dışında bulunan çeşitli

Tablo 15: Federal Almanya' daki Vatandaşlarımızın ve Diğer Yabancıların Ülkelerine Havale Ettikleri ve Yanlarında Götürdükleri Tahmini Döviz Miktarı (Milyon DM)

Yıllar	Türk	İtalyan	Yugoslav	Yunan	İspanyol	Portekiz
1983	3200	1500	1700	550	250	200
1984	3600	1600	1600	650	300	300
1985	2800	1500	1400	550	250	250
1986	2550	1250	1450	500	250	200
1987	2490	1350	1250	650	250	200
1988	2500	1350	1350	650	250	200
1990	2500	1350	1350	800	250	200
1991	2500	1350	1350	790	250	200
1992	2500	1250	800	700	350	200

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1992 Yılı Raporu, Ankara, 1993: 14.

firmalarla ortaklık kurmak durumu, Türk işçileri açısından önemli bir yatırım eğilimi haline gelmiştir. Böylece, Türk işçilerinin tasarrufları kendi vatani yerine yabancı ülkelere kaymaktadır. Bu nedenle, devletin bu konu üzerinde önemle durması gerekmektedir.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı işçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, yurt dışında çalışan ve yurda geri dönen vatandaşlarımıza sunulan hizmetleri açıkladığı rehber kitapta, konu ile ilgili çalışmaların tamamına yer verilmiştir (Bkz.: Rehber, 1991:1-73). Yapılan çalışmalarda çok önemli gelişmelerin olduğunu belirtebiliriz.

8.14.4. Sonuç

Yurt dışındaki Türk işçilerinin yatırımlarının biçimi veya kazançlarını değerlendirme yolları bakımından en önemli yatırım alanı konuttur. Yurt dışında çalışan işçilerin çoğu, herşeyden önce, ya yeni ve geniş bir ev yaptırmakta, ya da sahip oldukları eski evlerine ekler yaptırmakta, daha geniş evlere sahip olmaya çalışmaktadırlar.

Göçmen işçilerin yatırımları için, ikinci önemli alan tarım sektörüdür. Ancak, tarımda makinalaşma kırsal bölgelerdeki gizli işsizliği ve işsizliği arttırmaktan başka bir sonuç vermemektedir.

Son olarak , yurt dışından dönüş yapmış işçilerin yatırımlarının büyükçe bir bölümü hizmet sektöründeki küçük işletmelere yönelmektedir. Bu alanda çeşitli mallara olan talebin artışı belirli derecede bir gelişme şansı yaratmakta ise de, bu da sınırsız değildir. Hizmet sektöründe işçilerin açtıkları işyerleri, daha çok, bakkaliye, tamirhane, taksicilik, minibüscülük, terzihane gibi yerler olmaktadır.

Ancak, son yıllarda ,yurt dışında bulunan çeşitli firmalarla ortaklık kurmak da , Türk işçileri açısından önemli bir yatırım eğilimi haline gelmiştir. Böylece, Türk işçilerinin tasarrufları yabancı ülkelere kaymaktadır. Bu nedenle, işçi tasarruflarının en iyi biçimde değerlendirilmesi, ülkemize katkıda bulunması için, Türk devletinin bu konu ile ilgili çalışmalar, yapması gerekmektedir.

8.15. YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN TEMEL HAKLARI İLE İLGİLİ SORUNLARI

8.15.1. Genel

Yurt dışında yaşayan Türk işçilerinin iki çeyrek asırlık tarihine bakılınca, onların buldukları ülkelerdeki uyum çabalarında önemli değişiklikler yaşadıklarını görmekteyiz. Bu değişiklikler yasal haklar açısından da söz konusudur.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yasal haklarıyla ilgili konular ve sorunlar ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Hollanda'da çalışan Türk işçilerine çifte vatandaşlık hakkı verilirken, Libya'da bunun konusu bile geçmemektedir. Ancak, bu durum yurt dışına göçenlerin sayısına , içinde bulunulan şartlara yani kısaca, göçün nitelik ve niceliğine göre de farklılıklar gösterebilmektedir.

8.15.2. Temel Haklarla İlgili Sorunlar

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve aile fertlerinin buldukları ülke vatandaşları gibi bir takım yasal haklardan yararlanmaları, kazandıkları haklardan ülkemize dönüşlerinde de istifadeye devam etmeleri, bunun yanısıra sözü edilen işçilerimizin yurdumuzda kalan aile bireylerin de bir takım yasal haklardan

yararlanabilmeleri veya sosyal güvenlik kapsamına alınmaları amacıyla diğer ülkelerle bazı çalışmalar yapılmıştır.

Bunlardan biri de Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri'dir. İleri 1961 yılında İngiltere ile gerçekleştirilen sözleşmeyi sırasıyla F.Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İsviçre, Fransa, Danimarka, Libya, İsveç, Norveç ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti izlemiştir. Ülkemiz ayrıca Avrupa konseyince düzenlenen Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine de 1977 yılından beri taraf bulunmaktadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1991/II:1).

Ülkemizin akdetmiş olduğu Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri genel olarak; "Her iki ülke vatandaşlarının;

- Çalıştıkları ülkede o ülke vatandaşları gibi sosyal güvenlik mevzuatı çerçevesinde hak ve yükümlülük bakımından eşit işlem göreceklarini,

- Her iki ülkede geçen hizmet sürelerinin birleştirileceğini,

- Çalıştıkları ülkelerde kazandıkları haklardan ülkelerine dönmeleri halinde de yararlanmaya devam edebileceklerini öngören temel haklar sağlamaktadır. Ayrıca bu sözleşmelerle;

a) Vatandaşlarımız ve aile fertlerine

- Hastalık, analık, iş kazası ve meslek hastalıkları, yaşlılık, malüllük ve ölüm gibi sigorta kollarının gerektirdiği yardımlardan yararlanmaları,

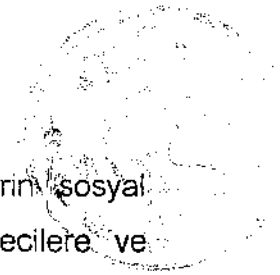
b) Vatandaşlarımızın

- Eş ve çocuklar için yapılan aile yardımları ile

- İşsizlik sigortası yardımlarından faydalanılma da sağlanmaktadır " (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1991/II:1)

"Avrupa Konseyi tarafından üyesi devletlerin 16 Nisan 1964 tarihinde imzasına açılan "Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi" ile uygulamasına ilişkin "Ek Anlaşma" ülkemizce de imzalanmış ve Bakanlar Kurulunun 7/12937 sayılı Karamamesi ile onaylanmıştır. Karamame, Resmî Gazete'nin 21 Şubat 1977 tarih ve 15857 sayılı nüshasında yayımlanmıştır.

Sözleşme; özellikle üyelerin sosyal gelişmelerini kolaylaştırmak gayesiyle, aralarında daha sıkı bir birliğin kurulmasını gerçekleştirmeyi, sosyal güvenlik mevzuatı arasındaki çok taraflı uyumu sağlamayı, yabancılar ile göçmen işçilerin sosyal güvenlikleri bakımından eşit muamele görmelerini imkân dahiline getirmeyi,

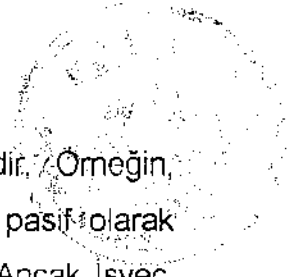

kazanılmış ve kazanılmakta olan hakları muhafaza etmeyi, ülkelerin sosyal güvenlik mevzuatı bakımından akit tarafların vatandaşları ile mültecilere ve vatansız kimselere eşit muamele yapılmasını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1991/II:1). Ancak, Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesini (ASGS) imzalamış olmakla beraber, onaylamayan ülkeler arasında F.Almanya ve Fransa bulunmaktadır. Bunun yanında Hollanda, Avusturya Lüksemburg, İspanya, Portekiz ve Belçika sözleşmeyi hem imzalamış hem de onaylamış bulunmaktadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı , 1991/II:1).

Türkdoğan'ın araştırmasına göre, Almanya'da ankete katılan "119 kişiden %65'i (77 işçi) Alman vatandaşları gibi bütün sosyal haklara sahip olmadıklarını açıklamışlardır. Ancak, %10'u bu konuda kararsız olduklarını bildirmişler, %25'i de günlük hayatlarında Almanlarla iyi ilişki içinde olduklarını belirtmişlerdir" (Türkdoğan, 1984:181). Yani, belirtilenlere göre ,Almanya'daki Türkler genel olarak "II. sınıf vatandaş" durumundadırlar.

Bunun yanında, Alman toplumu ile sosyal bütünleşmeye sıcak bakan işçilerimiz bunu yaşayışlarının her anında belgelemek istemektedirler. Öyleki, "Bir Alman vatandaşının sahip olduğu başka hangi kanunî haklara sahip olmak istersiniz ?" şeklindeki soruya, ankete katılan 119 kişinin %60'ı Alman vatandaşlarının sahip oldukları haklardan, seçmek ve seçilmek hakkını elde etmek istemektedirler. Bunun yanında, işçilerin %24'ü sendikalarda temsilci bulundurmamak ve sendika kurmak hakkını savunmakta, %13.5'i de fabrikalara ve iş yerine ortak olmayı arzulamaktadır (Türkdoğan, 1984:182). Görüldüğü gibi, kavuşulmak istenen haklar, Alman vatandaşının sahip olduğu haklardır. Yani , bu durum bir bakıma işçilerimizin kalıcılık veya Türkdoğan'ın deyişiyle "demir atma" eğiliminin bütünleşme ve uyum süresince yansımasıdır.

Yurt dışında çalışan Türk işçileriyle ilgili olarak 1980 yılına kadar yapılan araştırmalarda, temel haklar üzerinde durulmamıştır. Çünkü, bu dönemde işçilerimiz henüz yerleşme, çevreyi tanıma gibi aşamalarda olup kendilerini "geçicilik" statüsünde görmektedirler. Örneğin, yine Türkdoğan'ın 1972 yılında yaptığı araştırmasında belirtilen en önemli sorunlar konut sağlanması (%71), çocukların okul öncesi ve okul sorunları, vergi adaleti, işverenle iyi ilişkiler, beslenme gibi konular üzerinde durulmaktaydı (Türkdoğan, 1973).

Değişen durumlara paralel olarak istekler de değişmektedir. Örneğin, Canatan'a göre "bugün ülke çapında genel seçimlere aktif ya da pasif olarak katılım hakkını göçmenlere verebilmiş tek bir Avrupa ülkesi yoktur. Ancak İsveç, Finlandiya, Danimarka, İsviçre, Hollanda ve Norveç gibi ülkeler göçmenlere yerel ve bölgesel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanımışlardır. Hollanda'nın yabancılara yerel ve bölgesel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanımamasına yıllarca NATO Genel Sekreterliği yapmış olan , Hollanda kökenli Josef Lunz'un Hollanda yabancılara politik katılım hakkı tanımakla iyi etmemiştir diye tepki göstermesi, Batılıların göçmenleri hâlâ reşit bir vatandaş olarak görmekten çok uzak olduklarına iyi bir örnektir. Batılı toplumlar milyonlarca insanın siyasal dışlanmışlığına hiç bir gerekçe gösteremezler" (Canatan, 1991:107). Kısaca, bizim yurt dışında kendimizi "kalıcı" olarak kabul ettirmeye çalışıp, bu nedenle her konuda hak istememiz, onların ise bizim "kalıcı" olduğumuzu anlamış olsalar bile "geçici" görmek istemeleri sorunların devam etmesine neden olacaktır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yerleştikleri ülkenin vatandaşı durumuna geçmek isteklerinde de önemli değişimler olmuştur. Konuyla ilgili olarak, bazı ülkelerin yabancılar politikasına göre, istihdam alanında yabancılara tüm sektörlerde katılımı istenmektedir. Hükümet, yabancılara yeni iş imkânları yaratmak ve bu alanda özel sektöre örnek olmak amacıyla, polis ve subay okullarında çeşitli kademelerde yabancılara görev vermeyi amaçlamaktadır. Ancak, bunun için yabancılara yerleştikleri ülke vatandaşlığına geçmesi bir ön şarttır (Bkz.:T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1990,1991,1992 Yılı Raporları; 1991, 1992, 1993). İşte belirtilen nedenler, vatandaşlarımız arasında çifte vatandaşlık konusunu gündeme getirmektedir. Ancak, bazı özel durumlarda ön şartlar hususunda bazı istisnalar da yapılmaktadır.

Özellikle, son yıllarda Hollanda'dan yaşayan vatandaşlarımız arasında Hollanda vatandaşlığına geçiş eğiliminde büyük bir artış gözlenmektedir. Merkezî İstatistik Bürosu, (CBS)'nin 1989 yılında yayınladığı verilere göre Hollanda vatandaşlığına geçen vatandaşlarımızın yıllara göre dağılımı Tablo 16'da gösterilmektedir:

Tablo 16: Hollanda Vatandaşlığına Geçen Türkler (1979-1992/Temmuz)

1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
100	130	250	300	160	310	2245	1480	1410	820	3365	1952	6105	4492

TOPLAM = 23.826

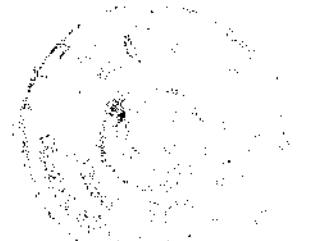
Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosoyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1991 Yılı Raporu, Ankara, 1992: 53

Tablo 16'ya göre 1979'dan 1992 yılına kadar geçen 13 yıllık süre içinde 23286 vatandaşımızın Hollanda vatandaşlığına geçtiği ve özellikle 1989 yılında büyük bir artış sağlandığı görülmektedir. En önemli artış 6.105 kişi ile 1991 yılında olmuştur. Yine, 1946-1989 yılları arasında Hollanda vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı 11.277 kişi iken 1989 yılından, 1992 yılı Temmuz ayına kadar, daha kısa bir zaman içinde, 13 yılda 12.549 kişi artarak 23.286 kişi olması da dikkat çekici bir husustur. Bu artışın gerçekleşmesinde, yukarıda belirttiğimiz nedenler etkilidir.

8.15.3. Sonuç

Bilindiği gibi yurt dışındaki Türk işçileri sosyo-ekonomik bakımından zayıf bir konumdadırlar. Aynı şekilde, siyasal alanda da güçsüz durumdadırlar. Böylece, siyasal ve sosyo-ekonomik güçsüzlükleri birbirini etkilemektedir. Bu olumsuz yapının, durumun aşılması için ise göç alan ülke hükümetlerinin yardımcı olması yanısıra yurt dışındaki Türk işçilerinin veya vatandaşlarının da çalışmalar yapması gerekmektedir. Bu amaçla, yurt dışındaki Türklerle ilgili olan örgüt ve kuruluşlar, bu sorunlara olumlu bakan yerleşik toplumun diğer kuruluş ve örgütleriyle bir dayanışma ve mücadele sürecini başlatmalıdırlar. Bu durum, bugünkü aşamada zorunlu bir hale gelmiştir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, ülkemiz açısından çifte vatandaşlık konusu çözümlenmiş olmakla beraber, başta Almanya olmak üzere, bazı Batı Avrupa ülkeleri bu duruma sıcak bakmamaktadırlar.

8.16. YURDA DÖNÜŞ VE UYUM SORUNLARI

8.16.1. Genel

Bu kısımda, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yurda dönüşleri ve uyum sorunları konusu üzerinde durulacaktır. Çünkü, Türk işçilerinin yurda dönüşünü etkileyen faktörler ve kesin dönüş yapanların ise uyum sorunları oldukça önemlidir.

8.16.2. Yurda Dönüşü Etkileyen Faktörler

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yurda dönmesini tek bir nedene bağlamak mümkün değildir.

T.İ.B.'e göre, "emperyalist kapitalist sistemdeki ekonomik bunalımın 1973-75 döneminde doruğuna ulaşması, bir yandan fiyatları yükseltirken, öte yandan işsizliğin artması, daha çok yabancı işçileri etkilemiş, işlerine son verilen yabancı işçiler arasında Türk işçileri de kitleler halinde Türkiye'ye dönmeye başlamışlardır. Ekonomik buhranın yanısıra, metropollerdeki yabancı işçi sayısının azaltılması, uluslararası tekeldi sermayenin uzun dönemli çıkarlarıyla uyum sağlamaktadır... İşçilerin dönüşüne yol açan bu nesnel koşulların yanısıra bazı öznel koşullar da etkin olmaktadır. Bunların başlıcası, çalışılan ülkenin toplumsal yapısına uyumsuzluktur" (T.İ.B., 1975:73-74) Yani, 1970'li yıllarda ekonomik nedenler ve uyumsuzluk yurda dönüş sürecini etkileyen en önemli faktörlerdir.

Gitmez'e belirttiği göçmenlerin dönüşünü etkileyen faktörleri üç madde halinde toplayabiliriz;

1. Ailenin geride bırakılması,
2. Topluma uymama,
3. Ayrımcılık yapılması ve olumsuz koşullar (Gitmez, 1983:132). Görüldüğü gibi 1980'li yıllarda ailevi nedenler ve uyum sorunu ekonomik faktörün önüne çıkmıştır. Ayrıca Gitmez, kesin dönüş yapan bu göçmenlerin çoğunun ,ailelerinin daha genç bir üyesini bu ülkeyle bağlantıyı koparmamak için yurt dışında bıraktıklarını kaydetmektedir (Gitmez, 1983:133). Bu da, geri dönüşün tekrar dönmeye ilgili bir başka halkasını oluşturmaktadır. Yerli işçilerle yabancılar arasında ayırım yapılması, yani farklı muamele yapılması da dönüşü etkileyen önemli bir faktördür. Bu faktör, yani ayrımcılık, iş yerine ve genel olarak topluma uyumu engelleyen bir etken olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Zamanın iç göçlerinin ağır şartlarından kurtulmak ve gelecekte daha güzel, daha rahat bir hayatı yakalayabilmek amacı içinde giden Türk işçilerinin, ilk dönenleri üzerinde yapılan bir anketle Türkdöğan durumu şöyle açıklar: "1966'da Türkiye'ye dönen 31 kadın ve 249 erkek olmak üzere, 280 işçi üzerinde yapılan bir araştırmada, işçilerimizin yurda dönüş sebepleri ele alınmıştır. Buna göre, kadın işçilerin %37,8'i erkek işçilerin ise %45,5'i ailevî sebeplerin dönüşe yol açtığını ileri sürmüşlerdir" (Türkdöğan, 1984:179-180). Ayrıca, "çocukların çoğunlukla dönme eğilimini etkilemede ana babaların oluşturduğu danışma çerçevesinin (frame of reference) tesiri olduğu kadar, çocuğun kendi intibalarını hesaba katmak gerekir" (Türkdöğan, 1984:179-180) demektedir. Türkdöğan'a göre de göçmenlerin dönüşünü etkileyen en önemli faktör ailevî sebeplerdir.

Tezcan'a göre ise, Türkiye'ye kesin dönüş nedenlerini dört madde altında ele alabiliriz:

1. İşsizliğin artışı,
2. Yabancı düşmanlığı,
3. Çocukların eğitim durumu,
4. Dönüş primi ödenmesi (Tezcan, 1987:13-14).

Ancak, Demirbaş'a göre, "Almanya'da büyüyen Türk gençlerinin çoğunun Türkiye'ye geri dönmeyi istemedikleri bir gerçektir" (Demirbaş, 1990:60). Göçmenlerin geri dönüşü için belirtilen görüşlere rağmen, yurt dışındaki gençlerin büyük çoğunluğunun dönme eğiliminde olmamaları, dönüş sürecinin bir başka yönünü karşımıza çıkarmaktadır. Böylece, yurt dışındaki gençler için ailevî sebeplerin ve uyum sorunlarının ebeveynlerinkine kıyasla daha azaldığını belirtebiliriz.

Görüldüğü gibi ilk dönenler arasında ailevî nedenler geri dönüşü etkileyen önemli bir faktörü oluşturmuştur. Kalanlar arasında, daha sonradan dönenlerin büyük bir kısmının dönme nedenleri ise, değişmiş olup ekonomik zorluklar, yurt dışındaki hayatı sevmeme, iş kazaları ve yabancı düşmanlığı v.b. gibi konularda kendini göstermiştir.

Tufan'ın araştırmasına göre, "araştırmalardaki işçilerin %70'i Türkiye'ye dönme kararını, kendi isteği doğrultusunda aldığını belirtmiştir. Çalıştığı işyerinin kapanması, işine son verilmesi ya da sınırdışı edilme gibi nedenlerle yurda

dönenler %11.1, ailesinin isteği üzerine dönenler ise, %10'dur. Doktor tarafından dönmesi gerektiği bildirilenler de bu grubun %1.1'ini oluşturmaktadır. Bu bulgular, işçilerin büyük çoğunlukla kendi istekleri ile Türkiye'ye döndüğünü göstermektedir. Diğer taraftan, işçilerin Türkiye'ye dönüş nedenleri arasında, geçirmiş oldukları iş kazasının önemli bir etken olduğu (%40) görülmektedir" (Tufan, 1994:75-76) demektedir. Ancak, burada göç alan ülkelerin geri dönüşü teşvik edici programları ihmal edilmiştir. Bunun yanında, yurt dışındaki işçilerin dönme nedeni olarak, iş kazasının en önemli faktör olarak belirtilmesinin kesinliği de tartışmalı olabilir. Örneğin; Martin'e göre "1983-84'te Almanların kesin dönüşü teşvik etmesiyle, tersine göçte bir sıçrama olmuştur. Kesin dönüş teşvikleri 100.000'den fazla Türk işçisinin ve bilinmeyen sayıda bağımlı aile fertlerinin Federal Almanya'dan ayrılmasını sağlamıştır. Türk işçi gücü 75.000'den 150.000'in üzerine çıktı. 8500 kadar Türk işçisine geri dönüş primi ödenmiş ve yaklaşık 93.000'ine de yaşlılık primleri geri ödenmiştir" (Bkz. Martin, 1991:46). Bunun yanında, kesin dönüşü teşvik programının özellikle geri dönmeyi plânlayan Türkleri etkilediğini de belirtmek gerekir.

Görüldüğü gibi, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yurda dönüş nedenleri farklılıklar göstermektedir. Ancak, geri dönen Türk göçmenler konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu konunun da titizlikle incelenmesine büyük bir ihtiyaç vardır. Çünkü, ancak böylece geri dönenlerin sorunları ortaya konulabilecek ve gerekli çözüm önerileri geliştirilebilecektir.

Ekonomik sıkıntılardan ziyade Avrupada yaşayan Türk işçilerini dönmeye teşvik eden asıl durumun itici konuları olduğunu belirten Canatan'a göre ise, "Türkiye'li göçmenlerin geri dönüş sürecine etki eden faktörler alıcı ve verici ülkelere bağlı yapısal itici ve çekici faktörlerin yanında göçmenlerin subjektif kararları ve göçmenlere bağlı faktörlerin karmaşık birleşiminden oluşmaktadır. Türkiye'li göçmenler için çekici faktörlerden ziyade içinde buldukları ülkelerdeki itici faktörler daha baskın bir rol oynamaktadır. Bu itici faktörlerin başında ekonomik kriz, işsizlik, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık, asimile olma korkusu ve çok az da olsa teşvik primleri gelmektedir" (Canatan ,1990:153). Gerçekten de, eğer, yurt dışında bulunan Türklerin bir kısmı buldukları ortamdan memnun olsalardı, yurda dönenlerin sayısı da çok az olurdu. Şimdiye kadar sunulan farklı görüşler,

geri dönüşü etkileyen faktörlerin ne kadar çeşitli olduklarını açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Yurt dışında en çok Türk işçisinin bulunduğu F.Almanya'ya gelen ve F.Almanya'dan ayrılan vatandaşlarımızın sayılarını bu duruma örnek olarak verebiliriz:

Tablo 17: F. Almanya' ya Gelen ve F. Almanya' dan Ayrılan Vatandaşlarımızın Sayıları (1981-1991)

Yıllar	Gelen	Ayrılan	Fark
1980	212.254	70.583	+141.671
1981	84.052	70.905	+13.147
1982	42.713	86.852	-44.139
1983	27.830	100.388	-72.558
1984	34.114	213.469	-179.355
1985	47.459	60.641	-13.182
1986	62.161	51.934	+10.227
1987	66.247	45.726	+20.2551
1988	33.565	16.399	+17.166
1989	85.679	37.666	+48.013
1990	83.604	3.514	+48.490
1991	81.901	36.134	+45.767

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Servisi, 1990 Yılı Raporu ve 1992 Yılı Raporu, Ankara, 1991, 1993: 8 - 12

Tablo 17'ye göre 1981 yılında F. Almanya'ya gelen Türk işçilerinin sayıları 212.254 olup bu, 1980'li yıllardan günümüze kadar ulaşılan en yüksek rakamdır. Ancak, Tablo 17' de görüldüğü gibi, 1980 yılından 1986 yılına kadar da F. Almanya' dan ayrılanların sayısı oldukça yükselmiştir. En çok artış ise 1984 yılında gerçekleşmiştir. Burada, F. Almanya'nın kesin dönüşü teşvik etme programının önemli etisi olup, F.Almanya'da bulunan itici konumun da önemli rolü olmuştur. Yine Tablo 17'de görüldüğü gibi, 1986 yılından 1991 yılına kadarki dönemlerde F. Almanya'ya gelen ve giden Türk işçi sayısı istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.

Yani gelenlerle ayrılanların sayısı düzenli ve aynı şekilde kalabilmiştir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin yurda dönüşlerini etkileyen faktörleri bir tek nedene bağlamak imkânsızdır. Bunun yanında, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin büyük bir kitle oluşturduğunu ve buldukları ülkelerin, özellikle B. Avrupa ülkelerinin refah düzeyinin, ülkemizden daha iyi olduğu unutulmamalıdır. Ana hatları ile göçmenlerin dönüşünü etkileyen faktörleri şöyle belirtebiliriz:

1. Aile üyelerinin geride bırakılması,
2. Bulunulan topluma uyma güçlükleri,
3. Ekonomik şartlar,
4. Ayrımcılık ve olumsuz koşullar.

Belirtilen faktörlere rağmen, Tablo 17'de de görüldüğü gibi göç, alıcı ve verici ülkeler açısından çok önemli ve karmaşık bir olgudur ve sorunlar varlığını sürdürme eğiliminde gözükmektedir. Ancak, bugün için işçilerin genellikle kalıcı oluşları gözlenmekte ve sorunlar buna göre bir nitelik taşımaktadırlar. Örneğin, yabancılara çifte vatandaşlık, seçme ve seçilme hakkının tanınması gibi. Öyle ki, bugün artık tek taraflı bir uyumdan ziyade çok yönlü bir uyumdan söz edilmektedir.

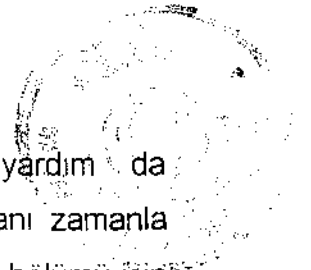
8.16.3. Kesin Dönüş Yapan Türk İşçi Ailesi ve Uyum Sorunları

Araştırma konumuzun esasını yurt dışında çalışan Türk işçileri oluşturduğu için, kesin dönüş yapan Türk işçilerinin sorunlarını kısaca ele almakla yetineceğiz. Ancak, unutmamamız gereken husus yurt dışında çalışan Türk işçilerinin kesin dönüşleri ve sonrasında çıkan sorunların da oldukça fazla olduğudur. Buna rağmen, yine diyebiliriz ki, kesin dönüş yapan Türk işçi ailesi ve uyum sorunları konusu da yeterince incelenmemiştir.

Kesin dönüş yapan Türk işçi ailesinin uyum sorunlarını genel olarak dört açıdan ele alabiliriz:

1. İş Alanlarıyla İlgili Sorunlar : Burada sorunlar genellikle; dönüşte ilk seçilen çalışma alanlarının değişikliğe uğraması, yeterli kaynak yaratamamak, olanakları değerlendirememek, iş piyasasını bilememek, gibi konularla ilgilidir.

Gitmez' e göre, dönüşten sonra geçen süre içinde, zamanla tanıma ve ücretli işçiliğe geçişlerin artması, bir başka uyum düzenini ortaya çıkarmaktadır (Gitmez,1983: 239-240). Çünkü, dönen işçi beraberinde getirdiği kazancını

değerlendirme konusunda yeteri kadar bilgili olmayıp, bir yardım da görmemektedir. Bu durumda, tarıma ya da ücretli işçiliğe geçiş oranı zamanla artmaktadır. Bu durumun kesin dönüş yapan Türk işçilerinin önemli bir bölümü için geçerli olabileceğini söyleyemeyiz. Çünkü, bu konuda kesin bir şey söylemek için gerekli olan verilerden yoksun bulunmaktayız.

2. Dil Sorunu:

Kesin dönüş yapan Türk işçi ailesinde özellikle çocuklar veya gençler (6-18 yaş arası) dil sorunundan daha çok etkilenebilmektedirler. Örneğin, Arıcı'nın araştırmasına göre, "1984 yılında yapılan bir çalışmada, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın açtığı bir yaz kursuna katılan 1217 genç ve çocuğun yandan fazlasının günlük Türkçeyle ilgili ciddi zorlukları olduğu görülmüştür. Diğer yandan, dille ilgili zorlukların okullarda okutulanlar ve sınıf içi tartışmaları anlamada daha da fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca, gençler ve çocuklar arasında hiç Türkçe bilmeyenlerin de %20'den az olmadığı tesbit edilmiştir" (Arıcı, 1987:81). Oranın bu kadar yüksek oluşu, sorunun öneminin de bir göstergesidir. Kendi milletinin dilini bilememek ve kalıcı olduğunu bilmek durumlarının yarattığı uyum sorunlarının boyutları da oldukça önemlidir. Sorunun çözümü için yapılması gereken şey ise, çocukların ya da gençlerin, yurt dışında iken kendi dilleri ile temaslarının kesilmemesini ve Türkçe öğretimine önem verilmesini sağlamaya çalışmaktır.

3. Türk Kültürünün Temel Öğelerinin Yeterince Bilinememesinden, Yeterince Özümlememiş Olmasından Doğan Sorunlar :

Her milletin kendine özgü yaşama biçimi, davranış kalıpları veya kuralları vardır. Bunlar, o milletlerin kültürleridir. Kültürel farklılıkların olması ise, kaçınılmazdır. Bir toplumdan farklı bir topluma gitmek demek, kültürel yapıda da değişik bir ortama girmek demektir. Bu nedenle, yurt dışında çalışmaya giden Türkler, gittikleri ülkelerin farklı kültürlerinin etkisi altında kalmaktadırlar. Bunun yanında, yurt dışında dünyaya gelen veya yurt dışına küçük yaşta giden çocuk ve gençlerin bu kültürlerden etkilenme olasılığı daha da fazladır. Böyle değişik bir kültürel yapı içinde bulunan Türklerin, kesin dönüş yapmaları sonucunda ise, kendi kültürlerinin temel öğelerini yeterince bilememeleri veya özümseyememeleri söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, çocukların ya da gençlerin, yurt dışında buldukları süre içinde, kendi kültürleri konusunda eğitilmeleri mutlaka sağlanmalı

ve böylece onların köklerinden kopmamalarına çalışılmalıdır.

4. Eğitim-Öğretim Sistemlerinin Farklılığından Kaynaklanan Sorunlar

Göçün dönüş boyutu ve kesin dönüş yapanların uyumu denildiği zaman, en çok üzerinde durulan konu, eğitim-öğretim sistemlerinin farklılığından kaynaklanan sorunlardır. Burada, eğitim-öğretim sistemlerinin farklılığının rolü oldukça önemlidir. Bu nedenle, bu farklılıklara dayanan uyumsuzluklar da olabilmektedir.

Tezcan bu konuyla ilgili olarak, öğrencilerin karşılaştıkları uyumsuzluklarla birlikte, onların okul başarıları, meslek tercihleri, okuldaki imkânlar, öğretmenlerin davranışları, öğretim yöntemleri, okul programları, okul arkadaşlıkları, disiplin, meslek kursları, uyum kursları, okul yöneticileri ile ilişkileri yönünden durumları ve karşılaştıkları sorunları incelemeye çalışmıştır (Bkz.: Tezcan, 1987:21-85). Görüldüğü gibi, burada, konu başlıklarının çokluğu eğitim öğretim sistemlerinin farklılığının da bir göstergesidir.

Ülkesine kesin dönüş yapan Türk işçi ailelerini kendi yurtlarına yabancılaşmış, uyum sorunu olan kişiler olarak görmek hiç kimsenin istemeyeceği bir durumdur. Bu insanların yurt dışında sahip oldukları olumlu yönlerini de kaybetmemelerine çalışarak, uyumlarını sağlayıcı önlemler almalı, bir bakıma onları kazanmaya çalışmalı, tekrar yurt dışına dönmeyi düşünmelerini yaratacak durumları ortadan kaldırmak için çaba sarfetmeliyiz.

8.16.4. Sonuç

1980'li yıllardan itibaren çok değişik nedenlerle yabancı işçiler ve özellikle, Türk işçileri kendi ülkelerine dönmeye başlamışlardır. Kesin dönüşler devam etmekle birlikte, son zamanlarda daha fazla artış göstermiştir. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin kesin dönüş nedenleri arasında en belirgin olanlarını ,şu şekilde belirtebiliriz:

1. Yurt dışında işçi kabul eden ülkelerde ,ışsizlik ve enflasyonun hızlı artışı,
2. Artan yabancı düşmanlığı, olumsuz tutum ve davranışlar,
3. Kaza geçirme veya sağlığının bozulması,
4. Çocukların eğitim durumu,
5. Göçmenin emeklilik yaşına ulaşmış olması,
6. Geri dönüşleri teşvik etmek için dönüş primlerinin ödenmesi.

Belirtilen geri dönüş nedenleri, sadece genel bir bakış açısı vermektedir. Çünkü, her göçmenin geri dönüş nedeni bir diğerinden farklı olduğu gibi, dönüşe etki edebilecek birden fazla neden de söz konusu olabilir.

Yurt dışından kesin dönüş yapan Türk işçi ailelerinin bir takım sorunlarla karşılaşmaları da kaçınılmazdır. Bu sorunlar arasında ise uyum veya yeniden uyum diyebileceğimiz sorun oldukça önemlidir. Çünkü, uzun yıllar yabancı bir toplumda yaşamış veya orda doğup büyümüş insanların, döndükleri ülke vatanları olsa bile, yeni bir topluma uyumları söz konusudur.

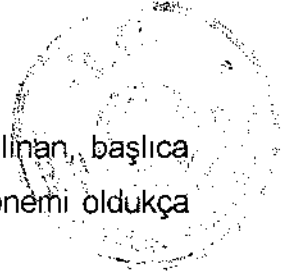
Kesin dönüş yapan Türlerin çalışma yaşamları konusunda pek az literatür vardır. Ancak, bir çok araştırmaya göre kabul edilen durum, Türkiye'ye geri dönen göçmenlerin ya emekli veya malül , ya da yurt dışındaki işlerinden sonra artık kendi ülkelerinde aktif olarak çalışamayacak kadar güçlerini tüketmiş biçim döndükleridir (Bkz.:Martin, 1991:49, Turan, 1992:23, Tufan, 1994:17).

Türkiye'ye kesin dönüş yapan göçmenlerin çocuklarının ya da gençlerin uyum problemleri daha belirgin bir durumdadır. Çünkü, çocuk ve gençlerin topluma uyumlarının yanısıra, eğitim sistemimize uyumlarının sağlanması da gerekmektedir. Bu da, Erkal'ın belirttiği gibi, "yabancılaşmanın önlenmesi için gerekli tedbirler, millî eğitim politikası ile kültür politikası içinde düşünülebilir" (Erkal, 1984:133) biçiminde ele alınmalıdır. Böylece, hem kesin dönüş yapan Türkler, hem de toplumumuz kazançlı çıkacaktır.

9. DIŞ GÖÇÜN GELECEĞİ

Yurt dışına göç olgusu da, dönenlerin etkileri konusu da henüz tamamlanmış, sonuca bağlanmamış durumdadır. Çünkü, günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerine üç milyonun üzerinde Türk insanı göç etmiş bulunmaktadır. Bunun yanında , dış göçe katılanların oranı - çeşitli engellemelere rağmen-artmaya devam etmektedir. Bir de göçün geri dönüş halkası vardır ki, bu da devam etmektedir.

Araştırmacılar, dış göçün geleceği konusunu Avrupa Topluluğuna (AT) veya Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) bağlantılı bir şekilde ele almışlardır (Bkz.: Gökdere, 1978:260-267; Martin, 1991:123-125). Örneğin, Gökdere'ye göre, Türk işgücü göçünün geleceği tartışılırken AET ile ilişkilerimiz çerçevesinde işçilerimize Topluluk-içi serbest dolaşma hakkı verilmesi olasılığının da tartışılması

gerekmektedir (Gökdere, 1978:259). Bu durumda, Kasım-1973'te alınan, başlıca AET üyelerinin Topluluk-dışı işçileri çalıştırmama kararı almasının önemi oldukça fazladır.

Yurt dışında çalışan Türklerin çoğunluğu Avrupa ülkelerinde bulunurken, 3/4 gibi önemli bir kısmı da Almanya'da bulunmaktadır. Almanya'nın büyüme, endüstrileşme oranının yükselmesinde ise en zor, en tehlikeli ve en pis işleri yapan Türklerin katkısı oldukça önemlidir. Ancak, şu anda en çok kaygısı duyulan konulardan biri, ikinci ve hatta üçüncü nesli oluşturan çocuklardır.

Martin'e göre, Türkler 2009 ya da 2010 yılından sonra tam serbest dolaşım hakkına sahip olurlarsa, Türkiye'den AT ülkelerine çalışmak amacıyla göç baskısı bu gün olduğu gibi devam edecektir (Martin, 1991:124). Ancak, Türkiye nüfusunun yarısının tarımda çalıştığı, istihdam imkânlarının çok kısıtlı ve ciddi boyutlarda işsizlik sorunun olduğu dikkate alınır, belirtilenlere katılmak gerekmektedir.

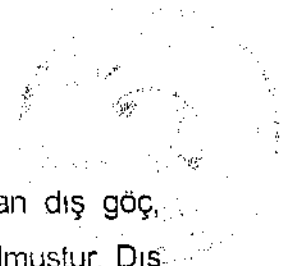
Türlere serbest dolaşım hakkının verilmesinin etkilerini üç maddede belirtebiliriz:

1. Serbest dolaşım, AT işgücü piyasalarını denemek isteyen Türkler arasında bir göç dalgası yaratacaktır.

2. Türkler, F.Almanya dışındaki AT işgücü piyasalarına çekilebilir, iş arayabilir ve buralardaki iş bulma imkânları, yaptıkları işler, kazançları daha farklı olabilir.

3. Serbest dolaşım, seyahat özgürlüğü de demek olduğuna göre, Türkler hem AT ülkelerine, hem de Türkiye'ye kısıtlamasız giriş-çıkış yapabileceklerdir. Bu durum, bazı Türklerin geri dönerek Türkiye'de yaşamayı denemelerini sağlayabilecektir. Çünkü gittikleri AT ülkesine bir daha geri dönemeyecekleri korkusu ortadan kalkacaktır.

Dış göçün geleceği konusunda söyleyebileceğimiz en önemli konu; Türkler yurt dışına göç etmek istemektedir ve bu göç devam etmekle birlikte, geri dönüşler de devam edecektir.

10. GENEL SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik gelişmelerin ürünü olan dış göç, zamanla büyük bir güç haline gelerek bir çok değişimin de nedeni olmuştur. Dış göç; gerek göç alan ülkelerin gerekse göç veren ülkelerin toplumsal, kültürel ve siyasal yapısını etkileyen önemli kitlesel olgulardandır...

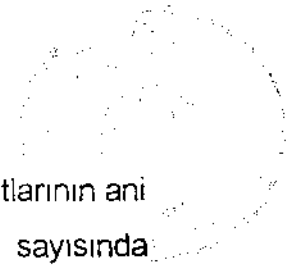
Dış göç türü olarak, işgücü göçünün özellikleri araştırılırken, iç göçle aralarında benzerliklerin ve etkileşimin olmasının yanısıra, farklılıkların da olduğu tesbit edilmiştir. Bu farklılıklar, dış göç olgusundaki aşamalarda, sorunların karmaşıklığında, daha da belirginleşebilmektedir. Ancak, diyebiliriz ki, her iki göç olgusunda da bir takım faktörler sürükleyicilik görevi yapıp, bir çok değişimler meydana gelebilmektedir. Bu değişimin dinamik yapısından dolayı ise, istenir ve / veya istenmez sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Yurt dışına göçü etkileyen nedenler genel olarak ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ele alınabilir. Bu nedenler, hem göçmenler, hem göç veren ülkeler ve hem de göçmen kabul eden ülkeler için temelde aynıdır. Çünkü, hepsi için konu, başta ekonomik niteliklidir. Belirtilen nedenlere dayanılarak dış göçü etkileyen faktörler "itici faktörler" ve "çekici faktörler" olarak ele alınmıştır. Ancak, göç sürecinin başlamasının ve devamının, göç alan ülkelerin taleplerine bağlı olduğunu düşünürsek, belirtilen faktörlerin göç sürecini sürükleyici fonksiyona sahip olduklarını belirtebiliriz.

Türkiye'nin dış ülkelere göç vermesi, 1960'lı yılların da öncesine dayanmaktadır. Ancak, bu dönemlerde göç olgusu hemen hemen bütünüyle görmezlikten gelinmiş, çeşitli devlet kuruluşları ve makamlar bu konuyla yeterince ilgilenmemiştir. 1960'lı yıllardan sonra büyük bir hızla artmaya başlayan işçi göçü, örgütsel ve yasal çerçeveye içinde yürütülmeye başlanmıştır. Pek çok ülkeyle yapılan, ikili işgücü anlaşmaları çerçevesinde yurt dışına işçi gönderimi devam etmiştir.

İlk giden göçmenlerin kalma süresi 2-3 yıl olmuşken, zamanla kalma süreleri daha da uzamış ve hatta kalıcılık eğilimleri artmaya başlamıştır. Yani, işçilerimiz "misafir"lik statüsünden, "kalıcılık" statüsüne geçmeye başlamışlardır.

1970 yılının başından itibaren aile birleşimlerinin ortaya çıkması ve doğumların olması, hem kalıcılık eğilimlerini pekiştirmiş, hem de yurt dışındaki işçi

sayısını artırmıştır. Daha sonra, 1973 petrol bunalımı ve ham madde fiyatlarının ani yükselmesiyle, Avrupa ülkeleri işçi alımını dondurmuş ve yabancı işçi sayısında azaltma politikasını takip etmişlerdir. Böylece, ekonomik durgunluk ve artan işsizlik geri dönüşlere neden olmuştur. Ancak, hem aile birleşimleri, hem de yeniden doğumlar Avrupadaki Türk göçmenlerinin nüfusunu sürekli olarak artırmıştır.

1980 yılı Ekim ayından itibaren ülkemize karşı yürürlüğe giren vize uygulamasının amacı da yine işçi alımlarını durdurmak ve aile birleşimlerini tamamen önlemektir. Ancak, vize vermekte uygulanan çok sıkı şartlara rağmen, Türkiye'den yurt dışına çalışmak için gidenlerin önü yine de alınamamıştır. Bu defa da, ekonomik amaçlı siyasi iltica yolu seçilmiş ve turist olarak gidiş sayısında da artışlar olmuştur.

"Bir kapı kapanır, öteki açılır" sözünden hareket edenler, bu kez ilk olarak 1973 yılında olmak üzere, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmişlerdir. Ancak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelere yönelik olan işgücü göçü, Batı Avrupa'ya olan göçten farklı nitelikler taşımaktadır. Örneğin; gecicilik eğiliminin olması, gecici bir süre için anlaşmalı olarak çalışma, işverenlerinin genelde Türk olması genelde ailelerini götürmeme gibi...

1993 Nisan ayı itibariyle, ülke dışındaki vatandaşlarımızın sayısı 3.076.434'tür. Söz konusu vatandaşlarımızın 2.536.783'ü Batı Avrupa ülkelerinde, 193.339'u Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 42.760'ı Avustralya'da 20.000'i de Bağımsız Devletler Topluluğu'nda bulunmaktadır. Vatandaşlarımızın en büyük kısmı (1.894.945) F.Almanya'da yaşamaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1993:3). Bu nedenle de yurt dışı denilince, akla gelen ilk ülke Almanya olmaktadır.

Yurt dışına giden Türkler genelde genç ve erkektirler. Ancak, yurt dışında kalma süreleri artıkça, yurt dışında çalışanların yaş ortalaması da giderek artmıştır. Ayrıca, ikinci ve üçüncü nesil göçmen işçi çocukları ise, zamanla ilk gidenlerin yerini almaktadırlar. Bunun yanında, belli bir iş kolunda nitelikli olabilmek için, okur-yazar olmak, oldukça önemlidir. Bunda, ayrıca bulunulan ülkenin dilini iyi bilmenin de çok önemli bir rolü vardır. Çünkü dil, yabancı bir sosyo-kültürel çevrede, genel olarak her kapıyı açan bir anahtardır. Nitelikli işçi tanımındaki ve ülkeler arasındaki tutarsızlıklara rağmen, Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, yurt dışına ilk

gidenlerin çoğunu nitelikli işçiler oluşturmaktadır. Günümüzde ise, Türk göçmenlerin yaklaşık üçte birinin nitelikli işçi olduğu ifade edilmektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin 30 yılı aşkın bir süre sonunda "konukluk" koşullarından "yerleşikliğe" geçmiş durumda bulunmaları ile sorunların eskiye göre nitelik ve boyut değiştirmekte olduğunu görmekteyiz. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin politik yaşama katılım, seçme ve seçilme hakkı genel ve meslekî eğitim, din, dil, sağlık, konut, boş zamanların değerlendirilmesi, iş adamı veya serbest meslek sahibi olarak ekonomik ve ticarî yaşama katılım, ülkemizle bağlarının korunması ve geliştirilmesi, çifte vatandaşlık, kazançlarını değerlendirme yolları, kaçak işçiler, kültür farkı, uyum, kesin dönüş yapanların yeniden uyumları, ayrıca, Batı Avrupa ülkelerinde özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde, artan işsizliğe koşut olarak, yoğunluk kazanan yabancı düşmanlığı gibi konular, güncel sorunlarını oluşturmaktadır. Bunun yanında, Türk işçilerinin çocukları veya üçüncü kuşakla ilgili sorunlar, daha farklı nitelikler taşımaktadır. Bunların bir kısmı ya çok küçük yaşlarda buldukları ülkelere gitmişler, ya orada dünyaya gelmişler, ya da kendi ülkemizde sosyalizasyon sürecinin belirli bir aşamasından sonra yurt dışında ailelerinin yanına gitmişlerdir. Yurt dışındaki sorunları ise, çocukların yurt dışına gideş veya orada bulunuş yaşları köklü bir biçimde etkilemektedir.

Yurt dışında bulunan Türklerin sorunlarının yalnızca gidilen ülkeden ve halkından kaynaklandığını söylemek hatalı olur. Çünkü, sadece Türklerin kendilerinden kaynaklanabilen sorunlar da vardır. Bu nedenle, sorunların objektif bir biçimde ele alınarak, göç alan ve göç veren ülkeler açısından değerlendirilmesi gerekir. Bunun yanında, yurt dışındaki Türklerin içinde yaşadıkları toplumla ve kültürle uyum sağlamaları, bütünleşmeleri ve sorunlarının incelenmesi iki yönlü bir özellik taşıdığı sürece bir anlam ifade eder.

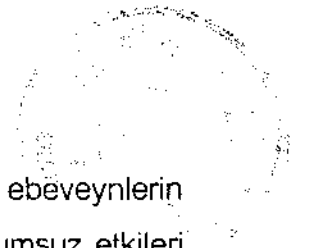
Bu araştırmada, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin sorunları konusu sosyolojik açıdan ele alınmıştır. Araştırmanın teorik olmasından dolayı yapılan kaynak taramasına ve ilgili çalışmalara dayanarak diyebiliriz ki, böylesine önemli bir nüfus hareketi ülkemizde sosyolojik açıdan yeterince ele alınmamıştır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yabancı bir kültürü benimsemesi ve uyum sorunu, karmaşık ve aynı zamanda, psikolojik ve sosyal bir süreçtir. Buna neden olan bir faktör de, kişilerin ülkelerinde yüklendiği sosyal rollerin, göç edilen

ülkedekinden çok farklı olmasıdır. Böylece, kültürel açıklık genişlemekte ve dolayısıyla uyma süresi ya gecikmekte ya da hiç gerçekleşmemektedir. Burada, eğitimin de çok önemli bir rolü vardır. Nedenler ve engeller nasıl olursa olsun, yapılması gereken , farklı bir kültür çevresinden gelen insanların, bu farklı kültürleriyle içinde yaşadıkları topluma uymalarına yardımcı olmaktır. Ancak, belirtilen sosyal uyum çabasının gerçekleşmesi için işçilerimizin ve ailelerinin için de yaşadıkları sosyo-kültürel yapıya uyum sağlayarak , sosyal hayatın bir parçası haline gelmeleri fakat, aynı zamanda kendi toplumlarının milli değerlerini ve normlarını da titizlikle korumaları gerekmektedir. Çünkü, böyle bir sosyal uyum, hem gidilen ülke de rahat ve huzurlu olmayı sağlar, hem de işçilerin kendi kimliklerini koruması, anayurtla olan bağın sürdürülmesinde büyük bir önem taşır.

Günümüzde, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde Türklere karşı artan olumsuz tutum ve davranışlar kısaca, "yabancı düşmanlığı" olarak adlandırılabilir. Araştırmalara göre, yabancı düşmanlığının belirmesinde veya oluşmasında etkili olan en önemli faktör, ekonomik bunalım ve bunun sonucu olarak artan işsizliktir. Ancak, ırkçılık ve dinî hoşgörüsüzlüğün de etkileri olduğunu belirtmek gerekir. Olaylar, ağırlıklı olarak, en çok yabancıların bulunduğu Almanya'da yoğunlaşmakta ve bundan da malesef genellikle Türklere olumsuz yönde etkilenmektedir. Ancak, olayların bu ülke ile sınırlı kalacağı düşünülmemeli ve ona göre önlemler alınmalıdır. Yapılan insanlık dışı eylemlerden Türk devleti özellikle, yurt dışındaki temsilciliklerimiz ilgili ülkelerin hükümetleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunmaya daha fazla önem vermeliyizdir. Bu hükümetlerin yapmaları gereken ise, yerli kamuoyunu yeterince aydınlatmak, yabancıların kendi ekonomilerine ve refahlarına olan katkılarını açıkça ve örneklerle açıklamaktır.

Yurt dışında bulunan Türk çocuklarının, kültürel kimliklerinin sağlıklı bir ruh yapısı içinde gelişebilmesi için okul, aile ve sosyal çevre sistemleri arasındaki ilişkilerin uyumlu bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun yanında, Türk çocuklarının yabancı bir toplum içinde bir takım eşitlikleri kazanması kişilik gelişmesini olumlu yönde etkiler. Kişilik gelişmesi derken, Türk çocuklarının her iki toplumun norm ve değerlerini yorumlayabilecek, eleştirebilecek güçte yetişmeleri kastedilmektedir. Bu bağlamda, kültürel kimliklerin sağlam bir temel üzerine kurulmuş olması da önemlidir. Burada dil çok önemlidir. Çünkü, iki yönlü bir uyum

için, iki milletin de dilini iyi bilmek gerekir. Bunun yanında, ebeveynlerin çocuklarına karşı tutum ve davranışları, basın-yayın organlarının olumsuz etkileri gibi konular da kültürel kimlik sorununu etkileyen faktörlerdir. Kültürel kimlik konusu, değişik açılardan ele alınmakla beraber, kültürel kimlik sorununun niteliği de ülkeden ülkeye, insandan insana değişebilmektedir. Ancak, kültürel kimlik konusunda, yerli halkın yabancılara karşı tutum ve davranışının yanısıra, bilinçli olan bir eğitim ve öğretimin önemli bir rol oynadığı da açıktır.

Bu araştırmada işçilerimizin boş zamanları üzerinde de durulmuştur. Hemen belirtmeliyiz ki, Türk araştırmacılar, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin boş zamanlarını değerlendirme konusunu yeterince ele almamışlardır. Oysa, boş zamanların değerlendirilmesi konusu hem yerli halk, hem de yabancılar açısından önemli bir konudur. Bu konunun önemi ise, yurt dışında çok önceden anlaşılmıştır. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin boş zamanlarını değerlendirme faaliyetleri ve uyumları arasında yakın bir ilişki vardır. Örneğin, işçilerin boş zamanlarında buldukları ülkelerin dilini öğrenme konusunda gösterdikleri çabalar, bu dilin öğrenilmesi ile yabancı bir kültüre uyum sağlamalarını da kolaylaştıracaktır. Yurt dışında bulunan Türklerin boş zamanlarını iyi bir şekilde değerlendirmeleri ve bunun uyumlarına katkıda bulunması için yapılması gerekenleri kısacası şöyle belirtebiliriz;

1. Öncelikle, iş zamanı ve boş zamanın birbirinden ayrılması gerektiği öğrenilmelidir.

2. Pasif (yumuşak) boş zaman faaliyetleri yerine aktif (sert) boş zaman faaliyetlerine daha çok önem verilmeli, buna zaman ayrılmalıdır.

3. İşçiler, boş zamanlarını değerlendirirken yerli halktan kendilerini soyutlamamalıdır.

4. Boş zamanları en iyi biçimde değerlendirebilmek için, işçiler çevrelerindeki imkânlardan faydalanmasını bilmelidirler. Bu nedenle, içinde yaşadıkları toplumu, çevreyi iyi tanımaları gerekir.

5. Zararlı boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin hem kendilerine, hem ailelerine ve hem de içinde yaşadıkları topluma olan zararlarını, olumsuz etkilerini tam olarak bilmelidirler.

Yurt dışında bulunan Türklerin , Batının dinamik toplum yapısına uyum

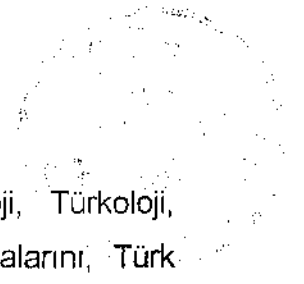
sağlamaları elbette kolay olmayacaktır. Burada, kişilerin, kendilerini, buldukları ülkede geçici veya kalıcı görmelerinin yanısıra, buldukları ülkenin de kendilerini nasıl gördüğü önemlidir. Ayrıca, uyum sağlama sürecinde eğitimin ve dil öğrenmenin rolü oldukça önemlidir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dil sorunları da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü, günlük kişisel ihtiyaçları karşılamada çekilen güçlükler bir yana, iş hayatında dil bilmenin önemi açıkça ortadadır. Dil bilmemek, sağlık , alet ve makineleri kullanma konusu gibi daha bir çok konuda önemli sorunlar doğurmaktadır. Dil bilmemek yüzünden sorma olanaksızlığı veya güçlüğü iş kazalarına da yol açmaktadır. Ayrıca, daha iyi işleri seçme, yeni iş arama gibi konularda da son derece gerekli olan dil, çalışma koşullarını, ücret seviyesini ve meslekî ilerlemeyi de etkilemektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dil bilme oranlarında olumlu değişimler olmasına rağmen, bu oran hiç de yeterli olmayacak bir düzeydedir. Kısaca , işçilerimizin çoğunun dil öğrenme sorunları halen devam etmekte ve çözüm beklemektedir. Ancak, bu sorunun çözümlenebilmesi için işçilerin dil kurslarına katılma eğilimi oldukça önemlidir. Yurt dışında dil öğrenme konusunda sunulan imkânlarda geçmiş yıllara oranla büyük bir artış meydana gelmiştir. Sorunun çözümü için en uygun yöntemin "İsveç Modeli " olarak adlandırılan yöntem olduğunu da belirtmek gerekir. Buna göre, yabancı işçiler üretim sürecine sokulmadan önce, kendilerine üç aylık ücretli dil kursu verilmekte ve ilk anda işçilere, iş dolayısıyla ihtiyaç duyacakları kavramlar öğretilmektedir. Bunu, tüm Batılı ülkelerin uygulamaları gereklidir. Bu, sağlıklı bir üretim ve insanlararası ilişkiler bakımından da faydalıdır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin dil sorunları oldukça ciddiye alınmalı ve yapılması gereken çalışmalara büyük ağırlık verilmelidir. Böylece, onların sadece topluma ve çalışma alanlarına uymaları kolaylaştırılmakla kalınmayacak, aynı zamanda meslekî durumlarını, yükselme şanslarını, daha iyi şartlarda çalışma imkânlarını ve daha çok kaazanmalarını da olumlu yönde etkileyecektir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dil sorunları konusunda yapılan araştırmalara dayanarak, konuyla ilgili önerilerimizi şöyle belirtebiliriz;

1. Ülkemizdeki sosyoloji, antropoloji, halk bilimi, psikoloji, Türkoloji, Germanistik ve eğitim gibi bilim dallarının , çalışma ve araştırmalarını, Türk işçilerinin ve ailelerinin dil ve uyum sorunlarına yöneltmesi ve gerektiğinde uluslararası işbirliğine gidilmesi gereklidir. Bunun için üniversitelerimiz bünyesinde "Yurt Dışı İşçi Sorunları Araştırma Enstitüsü"nü kurulmasının çok yararlı olacağını belirtebiliriz.

2. Türk işçilerine ve çocuklarına yabancı dil öğretmek için yazılacak ders kitaplarının, Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan ortak bir komisyon tarafından hazırlanması, Türk çocuklarının öğrenmede zorluk çektikleri konulara ağırlık verilmesi yerinde olacaktır.

3. Türk işçilerinin ve ailelerinin yabancı dil öğrenmeleri için gerekli imkânların sağlanması ve teşvik edici faktörlerin kullanılması gerekmektedir.

4. Ayrıca, Milli Eğitim ve Üniversite gibi eğitim kurumları işbirliği yapmalıdır. Bakanlık ise, bu işbirliğinden ve bilgi alış-veriş imkânlarından ve ilgililerin tecrübelerinden yararlanmalıdır. Gerek görüldüğü durumlarda bu konularda oluşturulacak ihtisas komisyonları yürürlüğe konulmalıdır.

5. Üniversite ve Bakanlığın, yurt dışındaki işçilere ve çocuklarına öğretmen yetiştiren kurumlarla işbirliği yaparak, öğretmen adaylarının bilgi ve becerisinin yeterli olup olmadığını araştırması ve buna göre tedbirler alması yerinde olacaktır.

6. Kesin dönüş yapanlar için düzenlenecek uyum kurslarının organizasyonunda ve yürütülmesinde, Üniversitelerin doğrudan katkısı sağlanmalıdır. Ayrıca, uyum kurslarında ders verecek öğretmenlerin niteliklerine de önem verilmelidir.

Bu çalışmada ayrıca, yurt dışındaki Türk işçilerinin konut sorunu da gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Konut sorunu, gelişmiş ülkelerin de bir sorunu olmasına rağmen, bu, daha çok gelişmemiş olan ülkelerin ortak bir sorunudur. Yurt dışındaki Türk işçilerinin konut sorunu ise, hem göçmen kabul eden ülke, hem de göçmenler için önemli bir sorun olma niteliğini hâlâ sürdürmektedir. Ayrıca , yabancı işçiler konut sorunundan yerlilere oranla çok daha fazla olumsuz yönde etkilenmektedirler. Bu durumun nedenlerini şöyle belirtebiliriz;

1. Ev kiralının yüksekliği ve işçilerin gelirlerinin genelde düşük olması,
2. Tasarruf amacının yüksek olması nedeniyle ucuz konutlarda oturma,

3. Ailelerin büyüklüğü,
4. Sosyal konut imkânlarından yararlanamamaları,
5. Yerli halkın, kendileri hakkındaki olumsuz önyargıları.
6. Genellikle konut konusunda fazla bir denetimin olmaması,
7. Yasaların yetersizliği, mevcut yasaların da uygulanmaması,
8. İşçinin bulunduğu ülkedeki kalış şekli de-geçici mi, sürekli mi?- oturlan evin niteliğini etkilemektedir.

Bu açıklamalardan da hareketle, işçilerimizin nedeni şu veya bu şekilde olsa da, önemli bir kısmının sağlık şartlarından yoksun olan kötü konutlarda oturduğunu belirtebiliriz. Burada, yurt dışında bulunan Türklerin konut bölgelerindeki sosyal ilişkiler iki açıdan incelenmiştir. Bunlar, yerli halkla ilişkiler ve yardımlaşma ile hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşmadır.

Yerli halkla ilişkilerde, yerli halkın hoşgörüsü ve insancıl tutumları çok önemlidir. Ancak, Türk işçilerinin içinde buldukları topluma uyum sağlamaya çalışmaları gerekmektedir. Çünkü, uyum, çift yönlü bir enteraksiyonun, karşılıklı bir enteraksiyonun sonucunda ortaya çıkabilecek bir süreçtir. Yabancı işçilerin, yerli halkla ilişkilerinde ilk ve en önemli yer, çalışma alanıdır. Burada, zorunlu olarak da olsa, taraflar ilişkide bulunmaktadır. Komşuluk ilişkilerindeki durum daha farklıdır. Yerli halkla ilişkiler konusunda dil sorunu çok önemlidir. Türk işçilerinin kendi vatandaşlarıyla bir arada toplu olarak oturmaları, kendi değer sistemleriyle yaşamaları, din, kültür, toplumsal sınıf, gelenekler, eğitim gibi farklılıklar da yerli halkla ilişkilerini etkilemektedir. Ancak, Türk işçilerinin ve ailelerinin yerli halkla bir arada kalma süreleri arttıkça, ilişkileri, birbirlerini anlamaları ve hatta yardımlaşmaları da artabilmektedir. Böyle bir durum, yabancıların bulunduğu ülkeye uyumunu da kolaylaştıracaktır.

Yabancı bir toplumda sosyal ve kültürel güvensizlik veya işçinin kültürel kimliğini kaybetmeme duygusu da yurt dışındaki Türkleri bir arada oturmaya yönelten nedenlerdendir. İşçilerimiz oluşturdukları bu yeni kültür alanları farklı, bir ilişkiler sistemini de ortaya koymaktadır. Böylece, hemşerilerle ilişkiler ve yardımlaşma daha fazla olmaktadır. Ancak, yurt dışındaki Türklerin içinde buldukları topluma uyum sağlayabilmeleri için yerli halkla olumlu ilişkiler içinde olmaları da gereklidir.

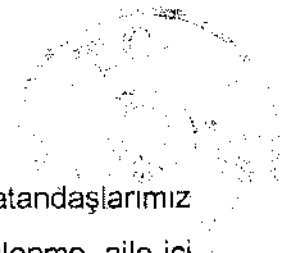

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin konut sorununun azaltılması için, işçi kabul eden ülkelerin bu konudaki denetimlerinin daha fazla olması, yasaların yetersizliğinin giderilmesi, mevcut yasaların da uygulanması, sosyal konutların artırılıp düzenlenmesi ve özellikle de Türkiye'nin ya da yurt dışındaki Türk kuruluşlarının konuyla çok yakından ilgilenmesi gerekmektedir.

Konuya, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin iki çeyrek asırlık tarihi açısından bakılınca , Türk işçilerinin yaşadıkları ülkelerdeki ekonomik uyum çabalarında çok önemli değişiklikler meydana geldiğini belirtebiliriz. Araştırmalara göre, saat ücreti olarak, yabancı işçilerin yerli işçilerden bazen az, bazen çok, bazen de eşit ücret aldıkları ortaya çıkmıştır. Yine işçilerin yaptıkları işlere göre, her grubun ücreti ayrıdır. Örneğin, ücretler, metal sanayiinde yüksek; inşaat, yeraltı inşaatı, giyim endüstrisi gibi alanlarda da farklı farklıdır. Ayrıca, prensip olarak "eşit işe eşit ücret" kuralının uygulandığı iddia edilen Avrupa endüstrisinin her dalında kadın ve erkek işçi ücretleri farklı olmaktadır. Bu farklılığın gerekçesi olarak ise, işin çeşidi, ağırlığı ve çalışma şartları gösterilmektedir. Yerli ve yabancı işçiler arasındaki ücret farkının nedenleri arasında, yabancı işçilerde sendikalaşma eğiliminin azlığı, meslekî nitelik derecesinin düşüklüğü ve dil bilmemek çok önemli dezavantajlardır.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin en ağır, zor ve pis işlerde çalıştıkları genel kabul gören bir durumdur. Ancak, yurt dışına iş bulmak için göç eden ve yıllarca buldukları ülkelerde bir işverene bağlı olarak çalışan bazı göçmen işçiler, son yıllarda kendi başlarına bir iş kurarak bağımsız ve serbest çalışmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu durum, göçmenlerin toplumsal konumlarının iyileştirilmesinde ve göçmenler arasındaki yoğun işsizlik sorununa çözüm bulmada oldukça yararlıdır. Kaldı ki, bu gibi iş yerlerinde yerli işçilerin de istihdam edildikleri bilinmektedir. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin işyerlerinde kendilerini ilgilendiren bir takım sorunlarının olmasına rağmen, yerli halkla ilişkilerinde işyerinin çok önemli bir alan olduğunu belirtebiliriz.

İçinde yaşadıkları toplumdan dinî, dili, eğitim sistemi, örf ve âdetleriyle farklı bir yapıya sahip olan Türk işçileri, beslenmesiyle de, mümkün olduğu kadar göze çarpmadan , olaylara karışmadan ve kimsenin kendisini huzursuz etmesine izin vermeden, kendi kendilerine yeterli olmaya çalışmaktadırlar. Göç ettikleri

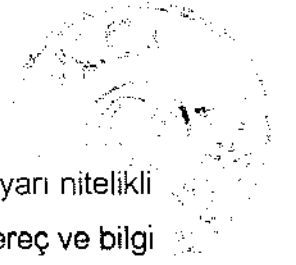
lkelerdeki yiyecek ve içecek çeşitliliğine ve bolluğuna rağmen, vatandaşlarımız alıştıkları yiyecekleri taşımaktan da vazgememektedirler. Zaten beslenme, aile içi özel bir durum olduğu için, diş etkilerden de fazla etkilenmemektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin beslenme konusunda karşılaştıkları en önemli sorun domuz eti yememe durumudur. Ancak, beslenme durumlarıyla ilgili olarak yine de zamanla olumlu değişmeler meydana gelmiştir. Çünkü, hem yurt dışına giden Türkler beslenme konusunda daha bilinçli bir hale gelmişler, hem de Türk kasap, lokanta, manav ve bakkalları gibi sunulan hizmetlerle, beslenme konusunda olumlu değişmeler meydana gelmiştir. Hatta, yabancılara da Türklere ait olan bu yerlere ilgisi oldukça artmış ve bu durum, karşılıklı alış-veriş sürecini teşvik etmiştir.

Yurt dışında alışan Türk işçileriyle ilgili araştımalarda, genel olarak eğitim sorunları konusu, Türk işçileri için değil çocukları açısından ele alınmıştır. Yurt dışında alışan Türk işçileri açısından, en fazla, meslekî eğitim konusu üzerinde durulmuştur. Dış ge katılan Türk işçilerinin eğitim düzeyi, yıllar içinde bir takım olumlu değişmelere uğramıştır. Ancak, eğitim düzeyleri yine de yeterli değildir. Çünkü, yerli halktan düşük bir eğitim seviyesi içinde bulunan Türk işçileri, buldukları ülkelerin dinamik toplum yapısına uyum sağlamada da zorluk çekmektedirler.

Yurt dışında alışan Türk işçilerinin içinde buldukları iş piyasası ve ekonomik şartlarda geleceklerini güvence altına alabilmeleri, işlerini ve işyerlerini koruyabilmeleri, işsiz kalanların yeniden iş bulabilmeleri, iş ve ücret imknlarından yeterince yararlanabilmeleri, daha iyi yaşam koşulları sağlayabilmeleri için meslekî eğitim oldukça önemlidir. Eğitim ve meslekî eğitim konusundaki yetersizlikler, çeşitli olumsuzluklara neden olmakla beraber, uyum konusunu da etkilemektedir. Yurt dışındaki ekonomik gelişmeye paralel olarak, nitelikli işgücüne olan ihtiyaç da artmakta ve halen nitelikli işgücü eksikliği çekilmektedir. Bu nedenle, yurt dışındaki Türk işçilerinin işsizlikten etkilenmemeleri için meslekî eğitim imknlarından azamî Şekilde yararlanmaları gerekmektedir.

Bazı vatandaşlarımızın geri dönüş kararsızlığı içinde olmaları, özellikle, çocuklarının bir an önce çalışma hayatına atılarak aile bütçesine katkıda bulunmalarını istemeleri, yetersiz yabancı dil bilgisi ve genel eğitimdeki başarısızlık gibi konular, meslekî eğitim sisteminden yeterince faydalanmamaya neden

olmaktadır. Öte yandan ek insan gücüne muhtaç ülkelerin tercih olarak yarı nitelikli elemanlar istedikleri ve onları daha çok monoton, fazla yetenek, araç-gereç ve bilgi istemeyen işlerde çalıştırdıkları da bir gerçektir.

Günümüzde, yurt dışında çalışan işçilerimizin çocuklarının sayısı milyonun üzerindedir. Açıkçası, bugün yurt dışında nüfusu hiç de küçümsenmeyecek kadar kalabalık bir ikinci nesil, hatta üçüncü nesil Türk çocuğu yetişmektedir. Bu çocukların, eğitimini iki kısımda ele alabiliriz: Okul öncesi ve okul dönemi. Yurt dışındaki Türk çocuklarının sosyalleşmesi bakımından okul öncesi dönemin ihmal edildiği bir gerçektir. Çünkü, her şeyden önce Türklerin bulunduğu yabancı oranı yüksek olan sıkıştırılmış bölge ve gettoların sosyal yapısı, özellikle, çocuk yuvası ve kreşleri yetersizdir. Türk çocuklarının okul öncesi eğitim kurumlarına gönderilmelerinin büyük yararları vardır. Çünkü, çocuk yuvaları ve kreşlerdeki ihtiyari oyun ve öğrenme gruplarındaki eğitim faaliyetleriyle, çocuklar yabancı çocuklarla birlikte olmaya, yabancı dillerini geliştirmeye teşvik edilirler ve topluma girmeye hazırlanırlar. Böylece, grupların birbirlerini daha iyi tanımasını da imkân dahiline girmiş olmaktadır. Bu ise, karşılıklı uyumu olumlu yönde etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkabilir.

Yurt dışında çalışan Türk işçi çocuklarının okul durumu konusu da bir çok sorun taşımaktadır. Öncelikle, Türk çocuklarının eğitim durumları, arzu edilen düzeyde değildir. Bu nedenle onlar için güvenli bir gelecekte söz edebilmek çok zordur. Türk öğrencilerin eğitimle ilgili en önemli problemlerinden biri de özel eğitime muhtaç özürlü okullarındaki (Sonderschule) yüksek orandır. Türkler arasında geri zekâlılar okulu olarak adlandırılan bu okullara, Türk çocuklarının gönderilme nedenini yabancı eğitimciler, başta dil ve uyum olmak üzere diğer sosyal etkenlerle, örneğin, normal okullarda başarısız ve öğretmen için sorun olmaları, bu nedenle de özel ilginin gösterileceği bu tür okullara gönderilmeleri zorunluluğu ile açıklarken; bunu Türkler, bilinçli olarak dışlanarak bu okullara gönderildikleri şeklinde açıklamaktadırlar. Gerçekte ise, sebebi ne olursa olsun, Türk çocuklarına vurulan geri zekâlı damgası hem kendilerini hem de ana-babalarını psikolojik açıdan olumsuz yönde etkilemekte, uyum konusunu da zorlaştırmaktadır. Bizce esas sorun, bu çocukların dil güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

Meslekî okullarla ilgili olarak şunları belirtebiliriz: Bu okullara devam eden Türk çocuklarının sayısı daha fazladır. Çünkü, Türk aileler çocuklarının bu okullara gitmelerini istemektedirler. Böylece, çocuklar bu kursları bitirmeleri halinde çalışma izni alabilecek ve bir iş bulabilmeleri mümkün olabilecektir. Aslında amaç, bir bakıma kısa yoldan para kazanmaya çalışmaktır. Ancak, Türk çocuklarının okul öncesi yaşlarında iken okula yetersiz teşvikleri, okul eğitimlerinin eksik olması ve daha sonraları çoğunun meslekî eğitim yapamamaları nedeniyle, işsizlik ve uyum başta olmak üzere, bir çok sorunlarla karşılaşmaları, onların durumunu aşırı oranda sosyal dışlanma şeklinde ortaya koymaktadır.

Böylesine ağır bir rekabet ortamında bulunan Türk çocuklarının geri kalmalarını engellemek için onları destekleyici, teşvik edici çalışmaların yapılması şarttır. Yurt dışında çalışan Türk çocuklarının eğitim sorunlarının çözümü ile ilgili olarak aşağıdaki hususları belirtebiliriz:

1. Okul öncesi eğitim ve okul eğitimi için daha fazla sayıda ana okulu, çocuk yuvaları ve okullar açılmalıdır.

2. Türk çocuklarının eğitimi genellikle alışılmış yerli sınıflarında yapılmalıdır.

3. Türk çocukları diğer yabancı ve yerli çocuklarla birlikte, okul eğitiminden ücretsiz olarak yararlanmalıdırlar.

4. Yabancı dil bilgilerinin yeterli olmadığı belirlenen çocuklar, en fazla iki yıl süreyle hazırlık sınıflarında eğitilmelidir. Bu hazırlık sınıfları yalnızca iki yıl ve yaş gruplarına göre kademeli olarak yürütülmelidir.

5. Okul eğitimine yeni başlayan çocuklar olağan dışı durumlarda (yabancı dil bilgisi) ve iyice incelendikten sonra zorunlu görülecek olursa, hazırlık sınıflarına gönderilmelidirler.

6. Okul öncesi ve okul eğitiminin ne denli önemli olduğu ebeveynlere anlatılmalıdır.

7. Türk işçi çocuklarına yabancı dil öğretmek üzere yazılacak ders kitaplarının, Türk ve yerli uzmanlardan oluşan bir ortak komisyon tarafından hazırlanması ve hata analizleri yapılarak Türk çocuklarının öğrenmede zorluk çektikleri konulara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

8. Türkçe ders kitaplarının, Türk çocuklarının kendi kültürleriyle yabancılaşmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.

9. Anadildeki dersler, ağırlıklı olarak anavatan konusuyla ilgili bilgileri taşımaktadır.

10. Ülkemizdeki Sosyoloji, Türkoloji, Filoloji, Psikoloji ve Eğitim gibi bilim dallarının, çalışma ve araştırmaları Türk işçi çocuklarının eğitim ve öğretim sorunlarına yönelmeli ve gerektiğinde disiplinlerarası işbirliğine gidilmelidir. Bununla da yetinmeyip, yurt dışındaki bilimsel kurum ve kuruluşlarla ortak çalışma ve projelerin yürürlüğe konulmasıyla, uluslararası tecrübe, teknik metod ve imkânlardan yararlanılmalıdır.

11. Milli Eğitim Bakanlığı ile Üniversiteler işbirliği yapmalıdır. Bakanlık üniversitenin yurt dışı ilişkilerinden ve bilgi alış-verişi imkânları ile tecrübelerinden yararlanmalıdır. Gerekli görüldüğü hallerde bu konularda oluşturulacak ihtisas komisyonları yürürlüğe konulmalıdır.

12. Türk çocuklarına din dersleri, okul eğitimi kapsamında, din eğitimi açısından yetiştirilmiş yetenekli öğretim görevlilerince verilmeli ve bu eğitim ders plânı kapsamına alınmalıdır.

13. Temel ilkokul ve ilkokula devam eden Türk çocukları, aynı yerli çocukları gibi ilerideki eğitim imkânlarından yararlanmaları için desteklenmelidir.

14. Normal eğitime paralel olarak destek olucu (zayıf derslerin okulca desteklenmesi), özel önlemler alınmalıdır.

15. Üniversite ve Bakanlığın yurt dışındaki işçi çocuklarına öğretmen yetiştiren kurumlarla işbirliği yaparak öğretmen adaylarının Türkiye'de, Türk dili ve kültürü ile Türk insanını tanımasına imkân sağlanmalıdır.

16. Türk ve yerli öğretmenler prensipte eşit tutulmalıdırlar. Türk öğretmenleri, yerli öğretmenlerle işbirliği yapmak zorunda olduklarına göre, yeterli derecede yabancı dil bilmelidirler. Yerli ve Türk öğretmenleri, Türk çocuklarının eğitimlerine hazırlamak amacıyla özel kurslar açılmalıdır. Yurt dışındaki Türk öğretmenlerinin mesleklerinde gelişmeleri için eğitimleri sağlanmalı ve bu eğitime katılma zorunluluğu getirilmelidir.

17. Kesin dönüş yapanlar için düzenlenecek uyum kurslarının organizasyonunda ve yürütülmesinde üniversitelerin doğrudan katkısı sağlanmalıdır.

18. Uyum kurslarında ders verecek öğretmenlerin ise, yurt dışındaki eğitim

sistemini tanıyanlar arasından seçilmesiyle öğrenciyle daha sağlam, sağlıklı bir diyalog kurulması sağlanacaktır.

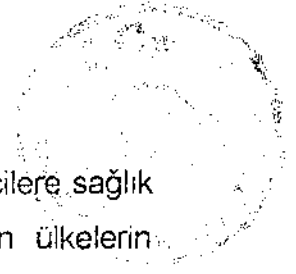
Yurt dışında çalışan Türklerin varlığını, hükümetlerin yıllarca geçici olarak görmelerinden dolayı, zamanında ve yeterli tedbirler alınamamış ve Türk çocuklarının eğitim sorunlarının çözümü devamlı olarak ertelenmiştir. Sorunların çözümünün ertelenmesi, sorunların yığılmasına ve daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Yurt dışındaki okul öncesi, hazırlık ve karşılama okulları gibi olanaklar hep yetersiz olmuştur. Aynı veya benzer durumların geri dönüş ve uyum süreci içinde de geçerli olduğunu düşünürsek, sorunun büyüklüğü kadar karmaşıklığı da ortaya çıkacaktır. En önemlisi ise, tesbit edilmiş sorunların bir an önce çözümlenmesi için gerekli girişimlerde bulunulmasıdır. Bu konuda, hem kendi devletimize ve hem de işçilerimizi çalıştıran devletlere büyük görevler düşmektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin sağlık sorunları, beslenme, barınma ve çalışma koşullarıyla çok yakından ilgilidir. Buna, bir de, işçinin ailesinden uzak olmasını, karmaşık bir toplumda bulunmasını ve yabancı bir ülkede hor görülmesinin verdiği psikolojik yıkıntıyı ve sorunları da eklersek, durumun ciddiyeti daha kolay anlaşılabilir.

Hızlı bir endüstrileşme süreci içinde olan dünyamızda sağlık önemli bir sorundur. Bunun yanında teknolojinin gelişmesine paralel olarak alınan tüm önlemlere rağmen, yabancı bir işçinin yaşamındaki çeşitli riskler, kaza yapma olasılığını arttırmaktadır. Ancak, iş kazalarının oluşumu sadece işyeri koşulları ile sınırlı değildir. İşçinin aile hayatı, sosyal ilişkileri, gelenekleri, çalıştığı yabancı ülkenin dilini bilme derecesi, kısaca, tüm yaşantısı bu konuda rol oynar.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dirençlerini azaltan nedenler arasında, ağır ve kötü işlerde çalışma, aileden ve anavatanından ayrı olma, sıla özlemi ve uyum sorunları dikkat çekmektedir. Bu nedenle, yurt dışındaki Türk işçilerinin gittikleri toplumda daha sağlıklı yaşayabilmeleri ve sosyal destek alabilmeleri için aile bütünleşmesine ve yabancı toplumla daha fazla ilişkide bulunmalarına ihtiyaç vardır.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin sağlık sorunları, 1975 yılına kadar daha büyük boyutlarda ve ilgisizliğin fazla olduğu bir durumdaydı. Ancak, günümüzde bu

konuda çok önemli ilerlemeler meydana gelmiştir. Örneğin, yabancı işçilere sağlık karnesi düzenlenmesi, bunun en güzel örneğidir. Ayrıca, göç alan ülkelerin gelişmiş bir teknolojiye sahip olmaları, sağlık alanında sunulan hizmetlere de yansımaktadır. Bunun yanında, doktor ve hemşirelerden görmüş oldukları ilgi ve yakınlık, işçilerin bu yöndeki olumlu değerlendirmelerini güçlendirmektedir. Bu nedenle, yurda kesin dönüş yapan vatandaşlarımız, sağlık hizmetlerinden duydukları memnuniyet nedeniyle, çalıştıkları ülkelerle ilişkilerini tamamen kesmeme yolunu tercih etmektedirler.

Göç alan ve göç veren ülkelerin göçmen işçilerle ilgili tüm sorunların çözümlenmesinde, birlikte hareket etmesi, sosyal güvenlik sözleşmelerinin ise, günün gelişen koşullarına ve işçilerin değişen ihtiyaçlarına göre, zaman içinde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Toplumsal gerçekliğin temel yapılarından biri olan din, onunla ilginizin yoğunluğu nasıl olursa olsun, günlük hayatımızı çeşitli şekillerde etkilemekte ve bir yaşama biçimi olarak kişisel ve toplumsal davranışlarımızın oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yurt dışındaki Türk işçilerinin dinî uygulamalarında zamanla bir takım değişimler meydana gelmiştir. Türkler, geçen zaman içerisinde dinlerine daha çok bağlanmış ve dinî uygulamalara daha fazla önem vermişlerdir. Aslında bu durum, yurt dışındaki Türklerin din psikolojisinden çok, içinde buldukları toplum, toplumun kendilerine karşı olan tutum ve yaşama biçimleriyle ya da sosyal ve çalışma hayatlarındaki iyileşmelerle yakından ilgilidir.

Her zaman için Türk işçilerinin en az fedakârlıkta buldukları dinî tutum, hiç şüphesiz, domuz eti ve kesilmemiş, kanı akıtılmamış hayvanın etini (mırdar) yememe konusundaki direnişleridir. Ancak, günümüzde bu sorunlar ortadan kalkmış durumdadır. Çünkü, Türklerin açtıkları çeşitli yerler işçilerimizin beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olup, yeterli sayıdadırlar.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin dinî inançları, günlük alışkanlıklarına, hayatlarındaki tutum ve davranışlarına etki etmesine rağmen , ekonomik davranışlarını ve çalışma durumlarını etkilememektedir.

Yurt dışında çalışan Türkler, yurt dışına göç ettikleri ilk yıllarda, Türkiye'den farklı olarak, kendi dinî sorunlarını kendileri organize olmak suretiyle çözmüşlerdir. Yapılan gayrî resmî dinî faaliyetlerden sonra, dinî ve millî bütünlüğü sağlamak için

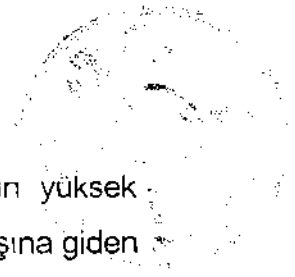
resmen 1984 yılında "Diyanet İşleri Türk İslam Birliği" (DİTİB) adlı cemiyet kurulmuştur. Türkiye'de bulunan yetkililer ve özellikle de T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı resmî dinî faaliyetler konusunda oldukça etkilidirler.

Günümüzde , sadece Almanya'da, vakıf, cami, birlik v.b. adlarla örgütlenmiş yaklaşık 3000 kuruluş vardır. 1987 sayımına göre ise, Almanya'da 1.650.952 Müslüman yaşamaktadır (Milliyet, 18 Şubat 1993). Örgütlenmiş kuruluşların ve Müslümanların sayısının bu denli fazla olması, dinî ibadetlerini yerine getirmeleri sırasında herhangi bir baskıyla karşılaşmamalarıyla da yakından ilgilidir. Yani, yerli halkın yabancıların inançlarına herhangi bir olumsuz etkisi yoktur da diyebiliriz. Yurt dışındaki Türk işçilerinin dinî sorunları her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Çünkü, özellikle yirmi yıl öncesine göre bu gün bir çok halledilmiş durumdadır.

Gelişen teknoloji, eğitim, sağlık ve haberleşme gibi alanlarda olumlu bazı değişmelere yol açarken, insan ilişkilerinde sosyal ve psikolojik sorunlara da neden olmaktadır. Aynı zamanda , bu sorunlar bazı toplumlarda, aile kurumunun çözülmesine ve sarsılmasına da neden olabilmektedir. Bu nedenle, özellikle gelişmiş ülkelerde aile kavramı ve aile kurumunun güçlendirilmesi için hem kurumsal, hem de sosyal pek çok önlem alınmakta ve yasal düzenlemeler yapılmaktadır.

Yurt dışına göçler genelde, geçici de olsa, ailelerde bir bölünmeye yol açmaktadır. Genelde, dış göç olayına ilk karar veren ve katılan, evin reisi durumunda olan erkeklerdir. Bunlar, eşlerini ve çocuklarını ancak yurt dışına gidip yerleştikten sonra yanlarına aldırılmaktadırlar. Böylece, Türk aile yapısının dış göç olgusu sebebiyle parçalanmış olması, aile içindeki ilişkileri de oldukça etkilemiştir. Bunun yanında, işçi ailesinde statü ve rol değişimi meydana gelmiştir. Örneğin, annenin statü ve rollerinde önemli değişimler olmuştur. Yurt dışında çalışan Türk kadınları, hem üretici ve hem de işçilik statüsünü kazanırken, rolleri ve sorumlulukları da değişebilmiştir. Daha önce sadece ev işleri ve çocukların bakımı ile ilgilenen kadının çalışma hayatına katılması, hem rollerin, hem de aile içi ilişkilerin değişmesine neden olmuştur.

Türk aile yapısının dış göç olgusu nedeniyle parçalanmasının olumsuz sonuçları olarak yalnızlık ve yabancılaşma gibi kişiliğe ve aile içi ilişkilere ters düşen önemli psikolojik sapmalar da meydana gelebilmektedir.

Yurt dışında çalışan Türklerin arasında evli olanların sayısının yüksek olduğu ve düzenli bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum ise, yurt dışına giden işçi sayısının az olmasına rağmen, yurt dışında bulunan vatandaş sayısının artmasına neden olmaktadır. Çünkü, artan evlilik sayısına paralel olarak çocuk sayısı da artmaktadır. Ayrıca, dul ve boşanmış olanların sayısı da önemli bir miktarda olup, her geçen yıl artış göstermektedir. Özellikle, boşanmaların fazla olması, bir takım uyumsuzlukların göstergesidir. Boşanma nedenleri olarak; çalışma hayatının getirdiği zorlukları, ailelerin parçalanmasını, bu durumların aile hayatına yansımalarını, değişik bir çevrede, değişik insanlara olan ilginin artmasını (güzel, bakımlı kadınlar, yakışıklı erkekler) ve yurt dışına yerleşmek amacıyla yapılan sahte boşanmaları sayabiliriz. Sahte boşanma veya sahte evlenme kavramıyla anlatılmak istenen, yurt dışında bulunan Türklerin orada kalıcılıklarını sağlamak amacıyla, eşinin de izniyle, yerli halktan biriyle anlaşmalı olarak evlenmesidir. Aslında, boşanmadaki artış, evlilik oranındaki azalma ve evlilik dışı birlikte yaşamın çok olduğu toplumlarda, hem kurumsal, hem de sosyal bir çok önlemin alınması gereklidir.

Fert-aile ve toplum arasında kaçınılmaz bir etki-tepki ilişkisi vardır. Bu durum, yurt dışındaki Türk işçi ailesi için daha değişik, zor ve karmaşık boyutlardadır. Çünkü, yaşanan aile ortamı ile içinde bulunulan sosyal ortam birbirinden farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Yani insan, gerek kendisinden, gerekse dış şartlardan doğan etki dereceleri farklı çeşitli problemlerle daha yoğun bir biçimde karşı karşıyadır.

Yurt dışında bulunan Türk işçi ailesinin de diğer kurumlar gibi güçlü tarafları, değişmeyen yanları olduğu kadar, değişme karşısında aşınan veya yetersiz kalan fonksiyonları da vardır. Önemli olan, yurt dışındaki Türk ailelerinin sorunlarına sahip çıkarak, çözümler getirmeye çalışmaktır. Çünkü, aksi takdirde, ailelerin problemleri yığılarak, problemlili ailelere yol açar ki, bu da problemlili bir nesil demektir. Aileyi etkileyen, aile içi ve aile dışı şartların ya da faktörlerin neler olduğu, ciddi bilimsel araştırmaların konusudur. Çünkü, aile; kişi ve toplum arasında temel köprüdür. Bu köprü ne kadar sağlam olursa, iki yaka arasındaki ilişkiler de o derece sağlam ve rahat olur.

Yurt dışında bulunan Türkler yerli halka göre çok farklı bir dinsel ve sosyo-

kültürel yapıdan geldiklerinden, farklı bir değer ve norm sistemine sahiptirler. Bu farklılıkların sonucu olarak suç işleme gibi olumsuzlukların meydana gelmesi de kaçınılmazdır. Yurt dışında çalışan Türkleri suça iten faktörleri şöyle sıralayabiliriz: Eğitim seviyesinin düşüklüğü, yerli halkın önyargıları, yeni ortama uyumsuzluk, yalnızlık, izolasyon, toplumun kendilerini dışlaması, hor görmesi, kendilerinin yeni yabancı çevre hakkındaki eksik bilgileri, kültür ve din farklılıkları, düşük hayat standartlarında yaşamaları ve fizyolojik kayıplar, çocuklarına gerekli gelecek ve eğitim garantisi verememe, dil bilmemek, ailelerin parçalanması, boş zamanların pasif ve zararlı faaliyetleriyle değerlendirilmesidir. Yurt dışında çalışan Türklerin de bulunduğu suç istatistiklerini incelediğimiz zaman, özellikle Almanya'da olmak üzere, Türk işçilerinin ve gençlerinin yabancılar arasında ilk sıralarda yer aldıklarını görmekteyiz. Bu durumun nedeni, Türklerin yabancılar içindeki nüfus fazlalığından da kaynaklanmakta olup, gittikleri ülkelerde bir takım güçlüklerle karşılaştıklarının da bir göstergesidir.

Türklerin yurt dışındaki suçluluk oranlarının düşürülmesi için ilk önce dil sorunlarının ortadan kalkması gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye'den gönderimlerde, her isteyen yurt dışına göndermemeli, seçimi yapılmalı ve gidilecek ülkenin özellikleri ve karşılaşılabilecek sorunlar hakkında yeterli bilgi verilmeli, aile parçalanmasının önüne geçmeye çalışılmalıdır. Aslında, karşılıklı sevgi, saygı, anlayış ve hoşgörü üzerine kurulu, herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir toplum düzeninde istenmeyen, kötü bir durum olan suç da ortadan kalkacaktır. Aksi halde, suçluluk oranlarında bir düşüş beklemek oldukça zordur. Suçluluk oranlarının aşağıya çekilebilmesi, hem yabancılar ve hem de yerliler açısından, başta uyum sorunu olmak üzere, çeşitli olumlu sonuçlar ortaya koyacaktır.

Yurt dışına resmî yollarla ve yasal olarak giden işçilerin yanısıra, resmî olmayan yollarla, yani kaçak olarak giden Türk işçileri de vardır. Bunların sayıları ise, giderek artmaktadır. Böylece, bir takım ciddi sorunlar daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Yurt dışında çalışan Türklerin yurt dışına gidiş şekilleri ve orada yaptıkları işler ister legal , isterse illegal olsun, sorunlar hep aynıdır. Çünkü, bunlar, yerli halkın yapmadığı pis, kötü, sağlığa zararlı, ağır ve en tehlikeli , yorucu işlerde çalışmaktadırlar. Buna karşılık, emeklerinin karşılığı da yeterince verilmemektedir.

Ancak, illegal işçiler için şartların daha zor olduğunu da belirtebiliriz. Bu da, yasal hiç bir hak ve güvencelerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak bu gibiler, aracı kişiler, firmalar ve işverenlerce horlanmakta ve sömürülmektedirler. Belirtilen durumların giderilmesi için hem yurt dışında işçi çalıştıran devletlere ve işverenlere, hem de Türk devletine önemli sorumluluklar düşmektedir. Örneğin, yasal boşlukların giderilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Ne yazık ki, kendi ülkemizde insanlarımıza yeterli istahdam imkânları yaratmadığımız, göç alan ülkelerle birlikte illegal işçi sorununun çözümü için işbirliği yapmadığımız sürece, bu sorun da devam edip gidecektir.

Gelişen teknolojiye paralel olarak, kitle iletişim araçlarında da önemli gelişmeler olmuştur. Bu durum, kaçınılmaz olarak yurt dışındaki Türk işçilerini de etkilemektedir. Örneğin, televizyon, işçiye hem içinde bulunduğu toplumun, hem de uzakta kaldığı ülkesinin siyasal, kültürel , ekonomik ve sosyal yapılarını tanımak, takip etmek, karşılaştırmak, tartışmak, yorumlamak gibi konularda çok önemli bir bilgi kaynağı olarak hizmet etmektedir. Ancak, bazı zamanlarda özellikle yurt dışında yapılan zararlı, bölücü yayınlar, başta uyum olmak üzere, bir çok konu üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle, hem yurt dışındaki uyum sorununun çözümü, hem işçilerimizin köklerinden kopmamaları ve hem de yabancı, zararlı etkilerden korunmaları için yapılan yayınların içeriğine çok önem verilmesi gerekmektedir.

Yurt dışındaki yerli halkla karşılıklı etkileşim, birbirlerini tanıma ve anlama açısından, başta televizyon olmak üzere , radyo ve gazete önemli kitle iletişim araçlarıdır. Bunun yanında, yurt dışında yayın yapan radyo ve televizyon kurumları, çeşitli yabancı işçilerin meslek ve dil alanlarında yetişmeleri için de yardımcı olmaktadır. Bu konuya daha çok önem vermemiz gerekmektedir. Çünkü, meslekî alanda yetişecek işçilerin, ülkelerine döndükten sonra ülke ekonomisine faydalı olmaları ve kolayca iş bulmaları imkânı da ortaya çıkabilecektir. Aslında, iyi bir meslek edinmiş ve iyi yetişmiş bir işçi için, çalıştığı yabancı ülkede de iyi imkânlar vardır. Öte yandan yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin yurt özlentlerinin giderilmesi ve eş, dost, akrabalarıyla hasret gidermeleri bakımından da kitle iletişim araçlarının önemi tartışılmazdır.

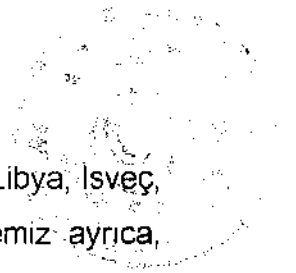
Türk işçilerini dış göçe iten temel motif, ekonomik olduğu için, yurt dışında

çalışan Türkler, döndükten sonra ya da dışarda çalışırken kazançlarını en iyi nasıl değerlendirecekleri konusunda çok yakından ilgilenmektedirler. Yurt dışındaki Türklerin yatırımlarının biçimi ve kazançlarını değerlendirme yolları bakımından en önemli yatırım alanı konuttur. Büyük çoğunluğu, herşeyden önce, ya yeni ve geniş bir ev yaptırmakta, ya da sahip oldukları eski evlere ekier yaptırmakta, daha geniş rahat ve gösterişli evlere sahip olmaya çalışmaktadır. Göçmen işçilerin yatırımları için, ikinci önemli alan ise tarım sektörüdür. Ancak, tarımda makinalaşma kırsal bölgelerdeki gizli işsizliği arttırmaktan başka bir sonuç vermemektedir. Son olarak, yurt dışından dönüş yapmış işçilerin yatırımlarının önemli bir bölümü hizmet sektöründeki küçük işletmelere yönelmektedir. Bu alanda çeşitli mallara olan talebin artışı, belirli derecede bir gelişme şansı yaratmakta ise de, bu da sınırsız değildir. Hizmet sektöründe işçilerin açtıkları işyerleri, daha çok, bakkaliye, tamirhane, taksicilik, minibüsçülük, terzihane gibi yerler olmaktadır.

Tüm bunların yanında, yurt dışında bulunan çeşitli firmalarla ortaklık kurmak da Türk işçileri açısından önemli bir yatırım eğilimi haline gelmiştir. Böylece, Türk işçilerinin tasarrufları yabancı ülkelere kaymaktadır. Bu nedenle, işçi tasarruflarının en iyi biçimde değerlendirilmesi, ülkemize katkıda bulunması için, Türk devletinin bu konuyla ilgili çalışmalar yapması gerekmektedir.

Yurt dışında yaşayan Türk işçilerinin iki çeyrek asırlık tarihine bakılınca, yasal haklar açısından da önemli değişimler yaşadıklarını görmekteyiz. Bunun yanında, göçmenlerin yasal haklarıyla ilgili sorunlar ve konular ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Hollanda'da çalışan Türk işçilerine çifte vatandaşlık hakkı verilirken, Libya'da bunun konusu bile geçmemektedir. Ancak, bu durum, yurt dışına göçenlerin sayısına, içinde bulunulan şartlara yani kısaca, göçün nitelik ve niceliğine göre de farklılıklar gösterebilmektedir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ve ailelerinin buldukları ülke vatandaşları gibi bir takım yasal haklardan yararlanmaları, kazandıkları haklardan ülkemize dönüşlerinde de yararlanmaya devam etmeleri, bunun yanısıra sözü edilen işçilerimizin yurdumuzda kalan aile bireylerinin de bir takım yasal haklardan yararlanabilmeleri veya sosyal güvenlik kapsamına alınmaları amacıyla diğer ülkelerle bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri'dir. İlki 1961 yılında İngiltere ile gerçekleştirilen sözleşmeyi sırasıyla

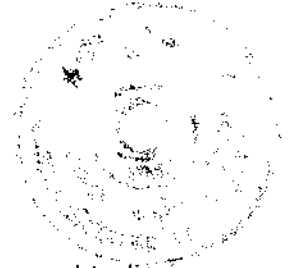
F.Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İsviçre, Fransa, Danimarka, Libya, İsveç, Norveç ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (K.K.T.C.) izlemiştir. Ükemiz ayrıca, Avrupa konseyince düzenlenen, Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine de 1977 yılından beri taraf bulunmaktadır.

Yurt dışındaki Türklerin kavuşmak istedikleri yasal haklar, yerli halkın sahip olduğu haklardır. Bu durum, bir bakıma işçilerimizin kalıcılık eğiliminin bütünleşme ve uyum sürecine yansımadır. Ayrıca, Türk işçilerinin buldukları, çalıştıkları ülkenin vatandaşı durumuna geçmek isteyenlerin sayısında da artışlar olmuştur. Örneğin, Hollanda vatandaşlığına geçiş eğiliminde büyük bir artış gözlenmektedir.

Ülkemiz açısından çifte vatandaşlık konusu çözümlenmiş olmakla beraber, başta Almanya olmak üzere, bazı Batı Avrupa ülkeleri bu duruma sıcak bakmamaktadırlar. Yurt dışındaki Türk işçileri, sosyo-ekonomik bakımdan zayıf bir konumda olmalarının yanısıra, siyasal alanda da güçsüz durumdadırlar. Böylece, siyasal ve sosyo-ekonomik güçsüzlükleri birbirini etkilemektedir. Bu olumsuzlukların aşılması için ise, göç alan ülke hükümetlerinin yardımcı olmasının yanısıra, yurt dışındaki Türk vatandaşlarının ve kuruluşlarının da çalışmalar yapması gerekmektedir. Bu amaçla, yurt dışındaki Türklerle ilgili olan örgüt ve kuruluşlar ve Türk devleti, temel haklarla ilgili sorunlara olumlu bakan yerleşik toplumun diğer kuruluş ve örgütleriyle bir dayanışma, mücadele ve çalışma sürecini başlatmalıdırlar.

Yurt dışındaki Türklerin yurda dönüşünü etkileyen faktörler çeşitlidir. Araştırmacılar, geri dönüş nedenlerini farklı biçimlerde sınıflandırmışlardır. Bunun yanında, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin büyük bir kitle oluşturduğunu ve buldukları ülkelerin, özellikle B.Avrupa ülkelerinin refah düzeyinin, ülkemizden daha iyi olduğu da unutulmamalıdır. Göçmenlerin geri dönüşlerini etkileyen faktörleri kısaca şöyle belirtebiliriz:

1. Aile üyelerinin geride bırakılması,
2. Yurt dışında işçi kabul eden ülkelerde, işsizlik ve enflasyonun hızlı artışı,
3. Artan yabancı düşmanlığı, olumsuz tutum ve davranışlar,
4. Kaza geçirme ve sağlığın bozulması,
5. Çocukların eğitim durumu,
6. Bulunulan topluma uyma güçlükleri,

7. Göçmenlerin emeklilik yaşına ulaşmış olması,
8. Geri dönüşleri teşvik etmek için dönüş primlerinin ödenmesi,

Belirtilen geri dönüş nedenleri, sadece genel bir bakış açısı vermektedir.

Çünkü, her göçmenin geri dönüş nedeni bir diğerinden farklı olduğu gibi, dönüşe etki edebilecek birden fazla neden de söz konusu olabilir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin kesin dönüşleri sonrasında çıkan sorunları da oldukça fazladır. Kesin dönüş yapan Türk işçi ailesinin uyum sorunlarını genel olarak dört açıdan ele alabiliriz:

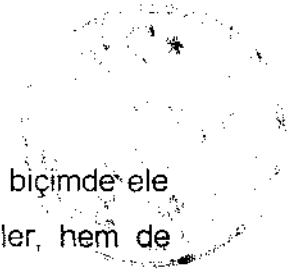
1. İş Alanlarıyla İlgili Sorunlar: Burada sorunlar genellikle; dönüşte ilk seçilen çalışma alanlarının değişikliğe uğraması , yeterli kaynak yaratamamak, olanakları değerlendirememek, iş piyasasını bilmemek gibi konularla ilgilidir.

2. Dil Sorunu: Kesin dönüş yapan Türk işçi ailesinde özellikle çocuklar veya gençler (6-18 yaş arası) dil sorunlarından çok etkilenmektedirler. Sorunun çözümü için yapılması gereken ise, çocukların ya da gençlerin, yurt dışında iken kendi dilleri ile temaslarının kesilmemesini ve Türkçe öğretime önem verilmesini sağlamaya çalışmaktır.

3. Türk kültürünün Temel Öğelerinin Yeterince Bilinmemesinden , Özümlememiş Olmasından Doğan Sorunlar: Kültür farklılıklarının olması kaçınılmazdır. Yurt dışında dünyaya gelen veya yurt dışına küçük yaşta giden çocuk ve gençlerin buldukları ülkenin kültüründen etkilenmeleri olasılığı daha fazladır. Değişik bir kültürel yapı içinde bulunan Türklerin kesin dönüş yapmaları sonucunda ise, kendi kültürlerinin temel öğelerini yeterince bilememeleri ve özümseyememeleri söz konusu olabilmektedir. Bunun için yurt dışında bulunan çocuk ve gençlerin, kendi kültürleri konusunda eğitilmeleri sağlanmalıdır.

4. Eğitim-Öğretim Sisteminin Farklılığından Kaynaklanan Sorunlar: Burada söz konusu olan, kesin dönüş yapan Türk ailelerinin çocuk veya gençlerinin okullardaki eğitim-öğretim sistemlerine çeşitli farklılıklardan dolayı uyumsuzluklarıdır. Bu uyumsuzlukların giderilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın konuyla çok yakından ilgilenmesi, uyum kurslarının nitelik ve niceliği konusu üzerinde yeterince durması gerekmektedir.

Yurt dışından kesin dönüş yapan Türkleri kendi yurtlarına yabancılaşmış, mutsuz ve uyum sorunları olan kişiler olarak görmek hiç kimsenin istemeyeceği bir

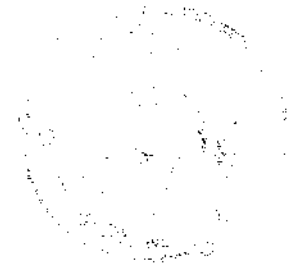

durumdur. Bu durumların önlenmesi için gerekli tedbirler çok ciddi bir biçimde ele alınmalı ve uygulanmalıdır. Böylece, hem kesin dönüş yapan Türkler, hem de toplumumuz kazançlı çıkacaktır.

Yurt dışına göç olgusu ve geri dönüşler henüz tamamlanmamış, sonuca bağlanmamış durumdadır. Bu nedenle, dış göç olgusu Türkiye'nin gündemindeki önemini korumaya devam edecektir.

Araştırmacıların önemli bir bölümü, dış göçün geleceği konusunu, Avrupa Topluluğuna bağlantılı bir biçimde ele almışlardır. Eğer, Türkiye AT'na girerse, Topluluk içi serbest dolaşım hakkına sahip olması birçok değişmeler meydana getirebilecektir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin önemli bir kısmı geri dönmekte iken, bir kısmı da yaşlanıp emekli olmaktadır. böylece bir işgücü açığı da ortaya çıkabilmektedir. İkinci hatta üçüncü kuşak Türk göçmenler bu boşluğun ancak bir kısmını doldurabilecek ve yeniden işgücüne ihtiyaç doğabilecektir. Batılı yerli işçi, Türklerin yaptıkları işleri yapma eğiliminde değilken, Türk ekonomisi de yıldan yıla artan işsizlik gibi ekonomik sorunlarına çare olarak yurt dışına işçi gönderme eğilimindedir. Kısaca, Türkler yurt dışına göç etmek istemekte ve bu göç devam etmekle birlikte, geri dönüşler de devam etme eğilimini sürdürecektir. Burada önemli olan şey, her iki süreç için gerekli olan önlemlerin zaman geçirilmeden, ilgili taraflarca alınmasıdır. Bu, hem göçe katılanlar, hem göç alan ve hem de göç veren ülke açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

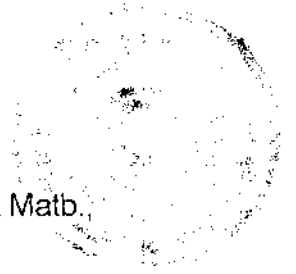
- ABADAN, N., (1964). **Batı Almanya' daki Türk İşçileri ve Sorunları**. T.C. Başbakanlık D.P.T. Yayını, Ankara.
- ABADAN, N., (1972). **"Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri"**. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXVII, No. 4, İstanbul.
- ABADAN, UNAT, N., (1979). **"Göçmen İşçi Çocuklarının Sosyo-psikolojik ve Eğitimsel Sorunları"**. Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları. A.Ü. Eğitim Fak., Ankara.
- ABADAN, UNAT, N., KELEŞ, R., PENNİNIX, R., VAN RENSELAAR, H., VAN VELZEN, L., YENİSEY, L., (1976). **Göç ve Gelişme**. Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- ABALI, Ü., (1987). **"Almanya' daki Türk Öğrencilerin Kültürel Benliği"**. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ankara.
- AKER, A., (1972). **İşçi Göçü**. Sander Yayınları, İstanbul.
- AKKAYAN, T., (1979). **Göç ve Değişme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2.573, İstanbul.
- ALAYLIOĞLU, A., OĞUZKAN, F., (1976). **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**, İstanbul.
- ALKAN, T., (1983). **Saldırganlık, Ön Yargı ve Yabancı Düşmanlığı**. Hil yayınları, İstanbul.
- AYHAN, A., (1986). **"Yurt Dışından Dönen Çocukların Uyum Sorunları"**. ABECE Yayınları, İstanbul.
- ARICI, H., (1987). **"Türkiye' ye Dönüş Yapan Gençlerin İntibak Sorunları"**. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ankara.
- ASLANOĞLU, O., (1992). **"İş Kazalarında İlk Yardım"**. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İşçi Sağlığı Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- BARDAKÇI, İ., (1990). **"Türk ve Alman Ailelerinde Korunan ve Kaybedilenler"**. Türk Edebiyatı, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, İstanbul.
- BEYAZOVA, M., (1986). **"Sakatlarn Mesleki Rehabilitasyonu"**. H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, Ankara.
- CANATAN, K., (1990). **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**. Endülüs Yayınları, İstanbul.
- ÇAKIR, S., (1991). **"Giresun' da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin**

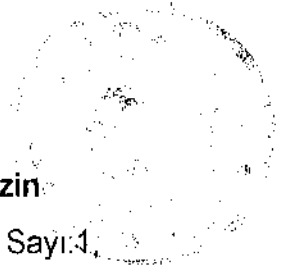
- Kademelenmesi**". Fırat Üniversitesi Dergisi. Sosyal Bilimler, Cilt: 5, Sayı: 2, Elazığ.
- ÇİÇEK, C., (1990). "**Türk Ailesi**". Türk Edebiyatı, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, İstanbul.
- DEMİRBAŞ, T., (1990). **Almanya' daki Türklerin Sorunları, Bunların Suça Etkileri**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Döner Sermaye İşletmesi Yayınları: 12, Ankara.
- DÖNMEZER, S., (1982). **Sosyoloji**. 8. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.
- EKİN, N., (1984). "**Dış Göçün 20. Yılında: Beklentiler ve Gerçekler**". **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Ankara.
- ERAKTAN, S., (1989). **F. Almanya' da Çalışan Türk İşçilerinin Sosyo-ekonomik Yapıları ve Sorunları- Göttingen Örneği**. Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ERDOĞMUŞ, Z., (1985). "**Türkiye' de Kentleşme ve Sanayileşmenin Birlikte Etkilediği Bazı Sosyal Problemler**". Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları 9, Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi, Bir Sanayi Kentinin Plânlama ve Uygulama Sorunları Eskişehir Örneği Kollokyumu, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Nazmi ORUÇ / Arş. Gör. Sevin AKSOYLU, Eskişehir.
- ERGİN, F., (1973). "**Almanya' da Türk İşçileri ve İşsizlik**". Milliyet, 22 Nisan 1973.
- ERKAL, M., (1984). **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**. Mayaş Yayınları: 11, Ankara.
- FÜRÜZAN, (1977). **Yeni Konuklar**. İstanbul.
- GİTMEZ, A., (1983). **Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler**. Alan Yayıncılık, İstanbul.
- GÖKÇE, K., (1982). **Türk Mutfağı Sempozyumu Açış Konuşması**. Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara.
- GÖKDERE, A., (1978). **Yabancı Ülkelere İş Göçü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**. Türkiye İş Bankası, Ankara.
- GÖKMEN, O., (1972). **Federal Almanya ve Türk İşçileri**. Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara.
- GÖZAYDIN, N., (1982). **Federal Almanya' da Değişen Türk Beslenme Gelenekleri, Federal Almanya' daki Türklerin Folklorü Üzerine**

- Araştırmalar: II. Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, Ank. Üniv. Basımevi,**
Ankara.
- GÜLER, A., (1991). **"Fransa' da Türk Çocuklarının Sosyalleşme Problemleri (Lille Örneği)**. Fırat Üniv. Dergisi, Sosyal Bilimler, Cilt: 5, Sayı: 2, Elazığ.
- GÜLSÜM, İ., (1972). **Yurt Dışındaki İşçilerimizin Kültür Sorunları ve Folklorümüz**. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, V.İ.S. Dökümantasyon Merkezi, Ankara.
- GÜNER, A., O., (1972). **"Yurt Dışındaki İşçiler ve Sorunları"**. A.T.O. Araştırma Yayını, Ankara.
- GÜRTAN, K., (1980). **Demografik Analiz Metodları**, Op. Cit., Ankara.
- GÜVEN, S., (1977). **Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları**. TODAİE V., Doğan Basımevi, Ankara.
- GÜVENÇ, B., (1974). **İnsan ve Kültür**. İkinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HERMANN, R., (1977). **Hamburg' daki Küçük İstanbul**. Çev. Zeyyat Selimoğlu, Cem Yayınevi, Ankara Caddesi 40, İstanbul.
- İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU, (İ.İ.B.K.), (1974). **Sayılarla Yurt Dışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler**. İ.İ.B.K. Ankara.
- İ.İ.B.K., (1974). **Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri**. İ.İ.B.K. Yayını, No: 114, Ankara.
- İ.İ.B.K., (1974). **Yurt Dışında İşçiler, Ücretler ve İş Piyasası**. İ.İ.B.K. Yayını, No:118, Ankara.
- İ.İ.B.K., (1992). **1991 İstatistik Yıllığı**. Ankara.
- İ.İ.B.K., (1963). **"Federal Almanya' da Çalışan Türk İşçileri İçin Klavuz"**. İ.İ.B.K. Yayını, Ankara.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç., (1985). **İnsan ve İnsanlar**. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 6.Baskı, İstanbul.
- KARPUZ, H., (1982). **Trabzon Köy Evlerinin Bölmeleri**. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- KETENCİ, Ş., (1989). **Almanyalı Türkler**. Cumhuriyet, 14.5.1989 - 20.5.1989.
- KOPTA GEL-İLÂL, G., (1984). **Tıpta Psikoloji. Tıpta Davranış Bilimleri**. Beta Basım Yayın Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul.
- KÖKNEL, Ö., (1981). **Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı**. Hür Yayın, İstanbul.

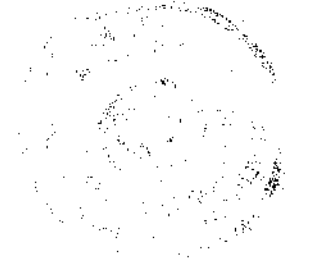
- KÖKSAL, S., (1986). **Refah Toplumunda Getto ve Türkler**. Teknografik Matb., İstanbul.
- KÖNİ, H., (1987). **“Almanya’daki Türk Gençliğinin Eğitimi”**. H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Çalışmaları ve F.Almaya’ daki Türk Çocuklarının Eğitim-Kültür Problemleri Sempozyumu, Ankara.
- KUDAT, A., ÖNCÜ, Ö., (1975). **“Yurt Dışına İşçi Göçünün Yöresel Boyutları”**. International Institute for Comparative Social Studies. Berlin; Çoğaltma.
- KUT, S., (1987). **“Türkiye’ nin Gözüyle Göç”**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal İzzetler Yüksekokulu Dergisi, Ankara.
- MARTİN, P., L., (1991). **Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa’ ya Türk İşçi Göçü- Özellikle Federal Almanya Cumhuriyetine-**. Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.
- MEYDAN GAZETECİLİK VE NEŞRİYAT, (1986). **Büyük Larousse**, Cilt: 9, İstanbul
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, (1974). **Yurt Dışında Çalışan Türk İşçilerinin (0-6 yaş) Çocuklarının Eğitim Sorunları**. Ankara.
- MİLLİYET; 12 Aralık 1987.
- MİLLİYET; 7 Haziran 1993: 13.
- MİLLİYET; 30 Mayıs 1993: 1-3.
- MİLLİYET; 2 Haziran 1993: 13.
- MİLLİYET; 2 Haziran 1993: 1.
- MİLLİYET; 31 Mayıs 1993: 1.
- MİLLİYET; 21 Haziran 1993: 15.
- MİLLİYET; 22 Ekim 1995.
- MİLLİYET; 12 Aralık 1989.
- NARMAN, H., (1981). **“Almanya’da Çalışan Türk İşçilerinin Çalışma Alanına Uyuma Sorunları”**. Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Elazığ.
- NARMAN, H., (1985). **“Münster’de (Batı Almanya) İki Kültür Arasında Yaşayan Türk Çocukları” Araştırması ile ilgili İlk Gözlem ve Tesbitler**. Antropoloji, Ankara Üniversitesi D.T.C.F.Yayını, Sayı:12’den ayrışım, 1980-85. Ankara.
- NARMAN, H., (1990). **“Federal Almanya’da Yaşayan Türk İşçilerinin Suçluluk Durumları”**. Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler, Cilt:4, Sayı:1, Elazığ.

- NARMAN, H., (1990). **“Yurt Dışında İlegal Olarak Çalışan İşçilerimizin Problemleri”**. Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler, Cilt: 4, Sayı:1, Elazığ.
- NARMAN,H.,(1988). **“Yurda Dönen ve Elazığ Atatürk Lisesi’nde Açılan Uyum Kursuna Katılan Türk İşçi Çocuklarının Sosyo-Kültürel Uyum Sorunları”**. Fırat Üniversitesi, Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler, Elazığ.
- OĞUZKAN.F., (1985). **Orta Dereceli Okullarda Öğretim**. Emel Matbaacılık Sanayii,Ankara.
- ONULDURAN, E.,RENSELAAR, H., (1975) **“Uluslar Arası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar”**. **Göç ve Gelişme**. N, ABADAN - UNAT v.d ., Ankara.
- OZANKAYA, Ö., (1983). **“Yurt Dışındaki İşçi Çocuklarının Eğitim-Öğretim Sorunları Üzerinde Bir Yaklaşım Önerisi”**. A.Ü.S.B.F Yayını, No:522, Ankara.
- ÖZTEK, Z., BERTAN, M., (1980). **Yurt Dışına Göç ve Sağlık**. Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Yayını, Ankara.
- PAZARKAYA, Y., (1978). **“Kökleri Boşluktaki Çocuklar”**. Ulusal Kültür, Üç Aylık Kültür Dergisi,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PENNİNIX, R., RENSELAAR, H., (1979). **Gurtbet, Mihnnet, Üç Kuruşluk Servet**. Ajans-Türk Matb., Ankara.
- PENNİNIX, R., RENSELAAR, H., (1975). **“Bugünkü Avrupa Ekonomisindeki Durgunluktan Önceki ve Sonraki Türk İşçi Göçünün Evrimi”**. **Göç ve Gelişme**. ABADAN-UNAT v.d., Ankara.
- PENNİNIX, R., VAN VELZEN, L., (1975). **“Göçmen İşgüğü, Boğazlıyan İlçesi”**. **Göç ve Gelişme**. ABADAN- UNAT v.d., Ankara.
- SAĞLAM, M., (1985). **Yurt Dışından Dönen Öğrenciler İçin Uyum Programı Modeli**. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SARAN, N., (1968). **İstanbul Şehrinde Polisle İlgisi Olan Onsekiz Yaşından Küçük Çocukların Sosyo-Kültürel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma**. İ.Ü.Ed. Fak. Yay. No. 1362, Taş Matbaası, İstanbul.
- SAYIL, I., (1977). **Hollanda’ daki Türk İşçilerinin Psikiyatrik ve Sosyal Sorunları**. Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 278,

Ankara.

- ŞEN, F., (1991). **Federal Almanya' da Türkler. Misafir İşçilikten Türk Azınlığa-30 Yıllık Göçün Hikayesi.** Essen: Türkiye Araştırmalar Merkezi.
- TEBER, S., (1980). **İşçi Göçü ve Davranış Bozuklukları.** Konuk Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, M., (1985). **"Almanya' dan Dönen Türk İşçi Çocukları İçin Açılan Uyum Kursları Üzerine"**. Türk Dili Gençlik Yılı Özel Sayısı, Sayı, 401.
- TEZCAN, M., (1987). **Yurt Dışından Dönen Gençlerin Uyum Sorunları.** Engin Yayınevi, Ankara.
- TEZCAN, M., (1982). **Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları.**Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- TOYGAR, K., (1981). **Değişen Türk Mutfağı.** Meydan Dergisi, 4. Beş Yıllık Kalkınma Plânı., Sayı: 593-75.
- TUFAN, B., (1987). **Türkiye' ye Dönen İkinci Kuşak Göçmen İşçi Çocuklarının Psiko-Sosyal Durumları.** T.C. Devlet Plânlama Teşkilatı Yayınları Yayın No:2051-SPB-405, Ankara.
- TUFAN, B., (1994). **Göçmen İşçilerde İş Kazaları, "Almanya' da İş Kazası Geçirmiş Türkiye' ye Dönen İşçilerin Sosyal Psikolojik Özellikleri"**. S.S.K. Yayın No: 556, Elif Matbaası, Ankara.
- TUNA, O., (1967). **"Yurda Dönen İşçilerin İntibak Sorunları"** T.C. Devlet Plânlama Teşkilâtı- Sosyal Plânlama Dairesi, Çoğaltma, Ankara.
- TUNA, K., (1981). **Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi.** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2869, İstanbul.
- TUNA, O., EKİN, N., YAZGAN, T., (1966). **Türkiye' den F. Almanya' ya İşgücü Akımı ve Meseleleri.** 1. Rapor, İstanbul.
- TUNA, O., (1966). **Türkiye' den Almanya' ya İşgücü Akımı ve Meseleleri.** 3. Rapor, Ankara.
- TURAN, K., (1992). **Almanya' da Türk Olmak.** Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TÜRK İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ, (1975). **Yurt Dışındaki İşçiler ve Sorunları.** T.İ.B. Araştırması Yayın No: 12, Ankara.
- TÜRKDOĞAN, O., (1984). **Avrupadaki İşçilerimiz ve Çocukları.- İkinci Neslin**

Dramı- Orkun Yayınevi, İstanbul.

TÜRK-İŞ, (1976). İşçi Sendikaları Aylık Dergisi, Ankara.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI,

1963. **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**. Ankara.

1967. **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**. Ankara.

1973. **“Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı. Üçüncü Beş Yıl”**. Ankara.

1977. **“Dördüncü Beş yıllık Plân ve İşçilerimiz”**

1983. **“Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Çalışma Hayatının**

Düzenlenmesi”. Özel İhtisass Komisyonu, Yurt Dışı İşçi Sorunları
Alt Komisyonu Raporu, Ankara.

1984. **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**. Ankara.

1985. **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Destek Çalışmaları**. Ankara.

1989. **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plânı**. Ankara.

1993. **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plânı, 1994 Yılı Programı Destek
Çalışmaları**. Ankara.

1974. **Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo Ekonomik Eğilimleri Üzerine
Bir Çalışma**. Ankara.

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI,

1988. **1987 Yılı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu**. Ankara.

1990. **Alman Federal Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Rehberi**. Yurt Dışı
İşçi Hizmetleri Genel Müd., Ankara.

1991. **Yurt Dışında Çalışan ve Yurda Dönen Vatandaşlarımıza Sunulan
Hizmetler**. Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müd., Rehber, Ankara.

1993. **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği İle İlgili Genel Bilgiler**. İşçi Sağlığı Daire
Bşk., Ankara.

1993. **1992 Yılı Raporu**. Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müd., Ankara.

1992. **1991 Yılı Raporu**. Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müd., Ankara.

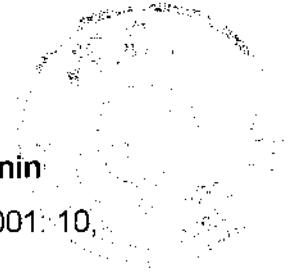
1991. **1990 Yılı Raporu**. Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müd., Ankara.

T.C. DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, (1973). **Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Genel**

Müdürlüğü, Yurt Dışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları. Ankara.

T.C. YURT DIŞI İŞÇİ SERVİSİ, Dökümantasyon Merkezi **Yurt Dışındaki**

İşçilerimizin Meslekî Eğitimi Konusunda Not. Kayıt No: 1981/709,

- Kod.No:3001:10, Ankara. **F. Almanya' da Yaşayan Türk İşçilerinin Çocuklarının Eğitim Sorunları**. Kayıt No: 1981-454, Kod. No: 3001: 10, Ankara.
- ÜNAL, C., (1983). "**Orta Öğretimin Yeniden Örgütlenmesi**". Ank. Ü. Eğitim Fak. Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1-2, Ankara.
- VAN RENSELAAR, H., VAN VELZEN, L., (1975). "**Gelişme İçin Dışa İşgücü Kullanmayı Amaçlayan Kamusal ve Özel Girişimler**". Göç ve Gelişme, Abadan- Unat v.d., Ankara.
- VARIŞ, F., (1978). **Eğitim Bilimine Giriş**. A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları. 70, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- VASSAF, G., (1983). **Daha Sesimizi Duyurmadık. Avrupa' da Türk İşçi Çocukları**, Belge Yayın No: 20, İstanbul.
- VELİOĞLU, A., (1974). "**Yurt Dışına İşçi Gönderilmesinin Doğurduğu Sorunlar ve Alınması Gereken Tedbirler**". Ankara Ticaret Odası Dergisi, Ankara.
- YASA, İ., (1979). **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme**, TODAİE Yayınları No: 182, Ankara.
- YENİSEY, L., (1975). "**Yurt Dışına İşçi Gönderiminin Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Sosyal Etkileri: Boğazlıyan' ın İki Köyünde Gözlemler. Göç ve Gelişme**". Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- YILDIZ, S., (1987). **Türk İşçi Çocuklarının Eğitimine Türk ve Alman Yükseköğretim Kurumlarının Katkısı Üzerine**. H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Çalışmaları ve F. Almanya' daki Türk Çocuklarının Eğitim Kültür Problemleri Sempozyumu, Ankara.
- YÜKSEL, B., (1981). **Yurt Dışında Çalışanların Sorunları**. 2. Türkiye İktisat Kongresi III, İzmir.
- YÜKSEL, S., (1976). "**Yurt Dışındaki Yurttaşlarca Kurulan Geniş Tabanlı Anonim Şirketler Örneğinde Halk Şirketlerinin Özel Sorunları ve Çözüm Önerileri**". İ.Ü. İşl. Fak. Müh. Ens. Semineri, İstanbul.
- WALRAFF, G., (1986). **En Alttakiler**. (Çeviren: Osman OKKAN), Milliyet Yayınları: 58, Beşinci Baskı, İstanbul.